

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
Μ.Π.Σ.: Νομικός Πολιτισμός : Δημόσιο και Ιδιωτικό δίκαιο

Διπλωματική Εργασία:

Η διαφθορά και ο Δημοσθένης στην υπόθεση του Άρπαλου

Φοιτητής: Μάριος Τσώλας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία

ΑΘΗΝΑ, Νοέμβριος 2016

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
2. Η ΔΙΑΦΘΟΡΑ, ΕΝΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ «ΚΛΑΣΣΙΚΟ»	7
2.1. Η πολιτική πρόληψης για τη διαφθορά στην αρχαία Αθήνα	8
2.2. Τα κατασταλτικά μέτρα. Οι «υπεύθυνοι» και οι διώκτες τους	8
3. Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ.....	12
3.1. Οι πρώτοι «ρήτορες».....	12
3.2. Από τη Σικελία στην Αθήνα.....	13
3.3. Η γέννηση της ρητορικής.....	15
3.4. Η ρητορική της Αθήνας	15
3.5. Τα είδη του ρητορικού λόγου.....	16
3.5.1. Η συμβουλευτική ρητορική	16
3.5.2. Η επιδεικτική ρητορική.....	17
3.5.3. Η δικανική ρητορική και οι λογογράφοι	18
3.6. Ο κανόνας των δέκα Αττικών ρητόρων.	20
4. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΡΗΤΟΡΕΣ ΚΑΙ Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΡΠΑΛΟΥ..	21
4.1. Ο Δείναρχος	21
4.1.1. Η δημόσια ζωή του λογογράφου	21
4.1.2. Το έργο του λογογράφου	22
4.2. Ο Υπερείδης	23
4.2.1. Η δημόσια ζωή του Υπερείδη.....	23
4.2.2. Η προσωπική ζωή του Υπερείδη	25
4.2.3. Το έργο του ρήτορα και λογογράφου	25
4.3. Ο Δημοσθένης	27
4.3.1. Ο Δημοσθένης πριν τον κίνδυνο από Βορρά.....	27
4.3.2. Ο Δημοσθένης, ο Φίλιππος και οι Φιλιππίζοντες	29
4.3.3. Το ύφος και το έργο του λογογράφου.....	34
4.4. Η υπόθεση του Άρπαλου.....	36
4.4.1. Ο «βίος» του Άρπαλου	36
4.4.2. Η δωροδοκία και η δίκη του Δημοσθένη.....	40
4.4.3. Η επιστροφή του Δημοσθένη και το τέλος του	41
5. ΜΑΚΕΔΟΝΙΖΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΜΗ ΚΑΤΑ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ	43
5.1. Ο Δείναρχος, ως λογογράφος στη δίκη των αρπαλείων χρημάτων: «Κατά Δημοσθένους»	43
5.2. Ο Υπερείδης, ως κατηγορος του Δημοσθένη, «Κατά Δημοσθένους υπέρ των αρπαλείων»	61
5.3. Εκτιμήσεις για την εμπλοκή του Δημοσθένη στο σκάνδαλο των «αρπαλείων» χρημάτων	74
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	76

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην αρχαιότητα, η διαφθορά γινόταν αντιληπτή ως μορφή αποσύνθεσης της ηθικής και πολιτικής τάξης, ενώ η ηθική ως αντικειμενικά συντεταγμένη από την Πολιτεία, παρά ως ιδιότητα του υποκειμένου.

Κατά μία λοιπόν ενδιαφέρουσα επιστημονική προσέγγιση του φαινομένου, έχει προταθεί ένας διαχωρισμός της έννοιας της διαφθοράς στην αρχαιότητα εν συγκρίσει με τη σύγχρονη νεωτερική και μετανεωτερική έννοια της διαφθοράς¹. Η παραδοσιακή διαφθορά αναφέρεται σε κάτι που παρακμάζει, χειροτερεύει και γίνεται λιγότερο ενάρετο, όπως η ηθική, ο νους, η βούληση και τα πολιτεύματα. Αυτή η παρακμή είναι αποτέλεσμα της επιρροής κάποιου ελαττώματος ή κάποιου αιτίου. Εν αντιθέσει, στη σύγχρονη έννοια της διαφθοράς δεν υπάρχει κάτι από μόνο του καλό ή κακό, αρκεί καθετί να είναι στη λειτουργική του θέση. Θα πρέπει δηλαδή το ιδιωτικό και το δημόσιο να μην εισχωρούν το ένα στη σφαίρα του άλλου. Έτσι επιτυγχάνεται η «αγνότητα». Η σύγχρονη διαφθορά γίνεται συνεπώς αντιληπτή με τη σημασία του συγκερασμού, ενώ η παραδοσιακή με τη σημασία της παρακμής και της καταστροφής. Στη σύγχρονη έννοια της διαφθοράς επιτυγχάνεται ένα έμμεσο κοινωνικό κατασκεύασμα σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στη παραδοσιακή διαφθορά όπου υπήρχε το επιθυμητό και το κακό. Η αποδοχή της σύγχρονης έννοιας κάνει τον διαχωρισμό δημοσίου/ιδιωτικού να φαίνεται αιώνιος και έτσι δίνεται η εντύπωση της εννοιολογικής συνέχειας της διαφθοράς.

Πάρα ταύτα, πολλές υποθέσεις διαφθοράς στην αρχαιότητα που έφθασαν να γίνουν γνωστές στις μέρες μας μέσω των διασωθέντων αρχαίων κειμένων παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με σύγχρονα οικονομικά σκάνδαλα. Μια από αυτές είναι και η υπόθεση του Άρπαλου.

Ο Άρπαλος υπήρξε ένας από τους μεγάλους καταχραστές της αρχαιότητας και η υπόθεσή του επιλέχτηκε για να τονιστούν οι πολλές ομοιότητες της τότε κοινωνίας με τη σημερινή. Μιας κοινωνίας που, αν και απέχει 2.500 χρόνια, είχε τα ίδια περίπου προβλήματα με τη σημερινή. Προβλήματα διαφθοράς, διασπάθισης του δημοσίου πλούτου, από δημόσιους άνδρες που, αν και έπρεπε να είναι πρότυπα πολιτών, αυτό δεν συνέβαινε πάντοτε. Η υπόθεση των αρπαλείων χρημάτων αποτέλεσε ένα από τα μεγαλύτερα, αν όχι το μεγαλύτερο, πολιτικά σκάνδαλα που τάραξε την Αθήνα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα· από τη μιά, στην υπόθεση αυτήν ενεπλάκησαν πολλά σημαντικά δημοσία πρόσωπα που κατηγορήθηκαν για δωροδοκία και από την άλλη τα διαφυγόντα τάλαντα ήταν υπερβολικής αξίας για την εποχή εκείνη αλλά ακόμη και για σήμερα.

Στην υπόθεση αυτή, κατηγορήθηκε ίσως ο κορυφαίος αττικός ρήτορας, ο Δημοσθένης, ενώ κατήγορος του ήταν ο φίλος του, Υπερείδης, καθώς επί-

¹ Π. Μπράτσης, Πολιτική διαφθορά: Κανόνες διαχωρισμού και ψευδαισθήσεις καθαρότητας στις καπιταλιστικές κοινωνίες, *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, Vol. 30, No. 102, Αθήνα 2008, σελ 15.

σης ο φιλόμακεδόνας Δείναρχος, ως λογογράφος. Οι κατήγοροι ήταν δέκα στο σύνολο τους, όμως διασώζονται μόνο το έργο του Δείναρχου και αποσπασματικά αυτό του Υπερείδη. Επομένως είναι έκδηλοι οι λόγοι για τους οποίους θα πρέπει να αναδειχθεί η υπόθεση του Άρπαλου.

Ως προς τη δομή της εργασίας, αρχικά αναπτύσσεται το σύστημα πρόληψης και καταστολής των φαινομένων της διαφθοράς στην αρχαιότητα, καθώς επίσης και των επιμέρους διοικητικών μέτρων που λάμβαναν οι αρχαίοι Αθηναίοι. Στη συνέχεια, γίνεται μιά προσπάθεια εισαγωγής του αναγνώστη στην εξέλιξη της ρητορικής τέχνης και στις εκφάνσεις που αυτήν παρουσίασε. Ακολούθως, παρουσιάζονται οι βίοι και τα έργα των τριών ρητόρων, οι οποίοι εμπλέκονται στην υπόθεση, καθώς και η υπόθεση του Άρπαλου. Τέλος, αναλύονται αποσπασματικά τα δύο διασωθέντα έργα, δηλαδή η αγόρευση του κατηγορού Υπερείδη και το κείμενο του λογογράφου Δείναρχου, το οποίο υποστήριξε την αγόρευση άγνωστου σε μας κατηγορού. Είναι δύσκολο να εκφράσει κανείς άποψη σχετικά με την αληθινή εμπλοκή του Δημοσθένη σε αυτήν υπόθεση, λόγω των ελλιπών ιστορικών στοιχείων που έχουν διασωθεί· στο παρόν έργο γίνεται μια προσπάθεια ανάδειξης, τόσο των αληθινών γεγονότων και του ιστορικού πλαισίου, εντός του οποίου διαδραματίζονται αυτά, καθώς επίσης και των τεχνικών της ρητορικής και ιδιαίτερα της δικανικής ρητορικής.

2. Η ΔΙΑΦΘΟΡΑ, ΕΝΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ «ΚΛΑΣΣΙΚΟ»

Η διαφθορά, όπως προδίδει και ο τίτλος του κεφαλαίου, υπάρχει και στην κλασσική εποχή της αρχαιότητας· ίσως ο τίτλος να υπονοεί ότι το φαινόμενο αυτό είναι κλασσικό από την άποψη της διαχρονικότητας. Η αθηναϊκή Δημοκρατία θεωρείται ως η πρώτη και ταυτόχρονα η καλύτερη εφαρμογή αυτού του πολιτεύματος. Γι' αυτό αξίζει να παρουσιασθεί η διαδικασία λογοδοσίας της πολιτικής εξουσίας, αλλά και οι μηχανισμοί πρόληψης της διαφθοράς στην αρχαία Αθήνα, (οι οποίοι έχουν κριθεί ως πρωτοποριακοί για την εποχή τους) διότι βασικό κριτήριο για την αξιολόγηση της ποιότητας και της ωρίμανσης μιας πολιτικής και δη δημοκρατικής κοινωνίας είναι το επίπεδο λογοδοσίας της πολιτικής εξουσίας². Ενδεικτικά, ως προς την τοποθέτηση του πηχέος ποιότητας, αναφέρεται ότι κανείς αξιωματούχος δεν γνώρισε την έννοια «ασυλία» κατά τη διάρκεια της θητείας του στην πόλη των αρχαίων Αθηναίων.

Στην Αθήνα του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ. θάλλουν οι διώξεις για διαφθορά, όπως δωροδοκία, χρηματισμός, διασπάθιση δημοσίου χρήματος κ.λ.π., οι οποίες περιγράφονται στους δικανικούς λόγους των αττικών ρητόρων, στα έργα των τραγικών ποιητών, αλλά τις προδίδει και η πληθώρα νομοθετικών μέτρων πρόληψης και καταστολής του φαινομένου. Είναι πρόδηλο λοιπόν ότι η διαφθορά δεν έλειπε ούτε από την άμεση δημοκρατία· είναι όμως σκόπιμο να λεχθεί ότι πολλές φορές η απόδοση κατηγοριών και η σπίλωση της τιμής του πολιτικού αντιπάλου ήταν τακτική εξουδετέρωσης και ίσως πολιτική παρά πραγματικότητα. Αυτός είναι και ένας λόγος που παρατηρείται σημαντικοί πολιτικοί άνδρες, φιλόσοφοι, ρήτορες και πρέσβεις να έχουν δεχθεί τουλάχιστον μια τέτοιου είδους κατηγορία, χωρίς αυτό να αποκλείει ότι αρκετές φορές ήταν βάσιμη. Άλλωστε είναι κλασσικό και το φαινόμενο, ικανότατοι άνθρωποι να υστερούν σε ήθος ή απλώς να δηλώνουν αμοραλιστές.

Στον κύκλο του πολιτεύματος που σημάδεψε την ανθρωπότητα υπήρχαν τόσο μηχανισμοί πρόληψης, όσο και καταστολής. Η πρόληψη επιτυγχανόταν με νομοθετικές πρωτοβουλίες που συνήθως σχετιζόταν με τη διάκριση των λειτουργιών, ενώ η κατασταλτική αντιμετώπιση του φαινομένου διακρινόταν σε τακτικούς, θεσμοθετημένους ελέγχους των αξιωματούχων και σε έκτακτους δικαστικούς ελέγχους, οι οποίοι προέκυπταν είτε από την πρωτοβουλία πολιτών είτε αυτεπαγγέλτως από ορισμένους δημόσιους λειτουργούς.

² Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, «Η διαφθορά και η αντιμετώπισή της στην αρχαία Αθήνα» στον συλλογικό τόμο «*Διαφθορά και Σκάνδαλα στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική*», Επιμ. Κ. Κουτσούκης – Π. Σκλιάς, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2005, σελ. 38.

2.1. Η πολιτική πρόληψης για τη διαφθορά στην αρχαία Αθήνα

Ξεκινώντας από τα προληπτικά μέτρα της πολιτείας των Αθηναίων, παρατηρείται μια σειρά νομοθετημάτων που αποσκοπούσαν στην απομείωση τέτοιων περιστατικών³:

- Η απόδοση των περισσότερων αξιωμάτων με τη διαδικασία της κλήρωσης, καθιστούσε τυπικά αδύνατες τις παρεμβάσεις για την επιλογή προσώπων και την εξαγορά θέσεων από τους εύπορους της εποχής, με αποτέλεσμα να μπορούν όλοι οι πολίτες να αναλάβουν κάποιο αξίωμα.
- Η περιορισμένη διάρκεια της θητείας των αρχόντων, κατ' αρχήν ενιαύσια, δεν επέτρεπε σε αυτούς να γίνουν «κατεστημένο».
- Η απαγόρευση ανάληψης του ίδιου αξιώματος για δεύτερη φορά στις περισσότερες των θέσεων.
- Η ομαδική άσκηση εξουσιών, συνήθως με τη συμμετοχή δέκα αξιωματούχων, αποκλείει τις ατομικές επιλογές, προσθέτοντας δυσκολία συνεννόησης και τροχοπεδεί τον χρηματισμό, διότι τουλάχιστον δεκαπλασιάζεται το απαιτούμενο πόσο.
- Ο όρκος των αρχόντων, ο οποίος ανέφερε ρητά τον μη χρηματισμό τους, ενώ σε περίπτωση υποτροπής τους αναφερόταν ότι είχαν υποχρέωση αφιέρωσης ενός χρυσού ανδριάντα στο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς.
- Το οικονομικό κίνητρο που ήταν θεσπισμένο ώστε οι πολίτες να καταγγέλλουν ό,τι αδικήματα αρχόντων αντιλαμβάνονταν. Υπήρχε ορισμένο ποσοστό επί της επιβληθείσας χρηματικής ποινής που δινόταν στον καταγγέλλοντα⁴. Επιπλέον ο «απογράψας» δωροδοκία έπαιρνε το υψηλό ποσοστό των $\frac{3}{4}$ από την δημευθείσα περιουσία του ενόχου.

Ευκόλως εννοούμενο είναι ότι τα κατασταλτικά μέτρα, δηλαδή οι τακτικοί έλεγχοι και οι προβλεπόμενες ποινές λειτουργούσαν, τότε όπως και σήμερα, αποτρεπτικά.

2.2. Τα κατασταλτικά μέτρα. Οι «υπεύθυνοι» και οι διώκτες τους

Στο ενδιάμεσο της πρόληψης και της καταστολής τοποθετείται ένα σύστημα τακτικών ελέγχων που ήταν θεσμοθετημένοι στην Αρχαία Αθήνα. Αυτός ο έλεγχος, και ειδικότερα ο σχετικός με τη διαχείριση δημόσιου χρήματος, ήταν συνεχής. Αυτό καταδεικνύει και η σχεδόν μηνιαία (σε κάθε πρυτανεία, ήτοι 35-36 ημέρες) επανάληψη των προγραμματισμένων ελέγχων.

³ Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, «Η διαφθορά και η αντιμετώπισή της στην αρχαία Αθήνα» στο Συλλογικό τόμο «*Διαφθορά και Σκάνδαλα στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική*», Επιμ. Κ. Κουτσούκης – Π. Σκλιάς, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2005,, σελ. 29.

⁴ A.R.W. Harrison, *The Law of Athens II*, Oxford University Press, 1968-1971, σελ. 209 επ.

Η βουλή ήταν το βασικό όργανο με ελεγκτικό χαρακτήρα. Ήταν η επιτροπή των δέκα «Λογιστών» της Βουλής που στο τέλος κάθε Πρυτανείας ασκούσε διαχειριστικό έλεγχο σε όσους άρχοντες ήταν διαχειριστές δημοσίου χρήματος, για τη διαπίστωση της σωστής διαχείρισης αλλά και του μαθηματικά σωστού υπολοίπου.

Η Εκκλησία του Δήμου ήταν αυτή που έδινε την ψήφο εμπιστοσύνης σε όλους τους αξιωματούχους. Αυτό όμως, σε αντίθεση με αυτό που ισχύει σήμερα, επαναλαμβανόταν στην αρχή κάθε Πρυτανείας. Ονομαζόταν «επιχειροτονία» και ουσιαστικά οι Αθηναίοι πολίτες επιβεβαίωναν ότι ο ελεγχόμενος αξιωματούχος εκτέλεσε σωστά τα καθήκοντα του. Σε αντίθετη περίπτωση, ο ίδιος καθαιρούταν και παραπεμπόταν στο δικαστήριο της Ηλιαίας.

Το ελεγκτικό σύστημα της αρχαίας Αθήνας κάνει ακόμη περισσότερο πρόδηλη τη διαφορά αμεσότητας στην εφαρμογή της δημοκρατίας, η οποία δεν εντοπίζεται μόνο στη συμμετοχή αλλά και στον χρονικό ορίζοντα που στην Αθήνα του 5^{ου} αιώνα π.Χ., το παρόν σηματοδοτείται στο εδώ και τώρα. Μπορεί λόγου χάρη να φανταστεί κανείς την εφαρμογή μηνιαίου απολογιστικού ελέγχου στη σημερινή εποχή;

Εκτός των «μηνιαίων» ελέγχων, υπήρχε και η διαδικασία των *ευθυνών* του κάθε ασκούντος δημόσια εξουσία. Ο απολογιστικός αυτός έλεγχος γινόταν στο τέλος της θητείας κάθε αξιωματούχου, χωρίς καμία εξαίρεση και ανεξαρτήτως αν το δημόσιο όργανο ήταν κληρωτό, αιρετό η ακόμη και με επικουρικό έργο⁵. Η λογοδοσία τους αφορούσε στην οικονομική διαχείριση που άσκησαν, αλλά κατά τον έλεγχο ήταν δυνατό να προκύψουν και άλλα αδικήματα όπως κακοδιοίκηση, δωροδοκία κ.λ.π.

Η διαδικασία διακρινόταν σε δύο στάδια· το πρώτο (και χρονικά) ήταν το στάδιο ενώπιον των «Δέκα Λογιστών» και το δεύτερο ενώπιον των «Ευθύνων». Το σύνολο των δύο διαδικασιών ονομαζόταν «εύθυνα» ή «εύθυνα». Στο διάστημα αυτό, στον *υπεύθυνο* (όπως αποκαλούνταν ο ελεγχόμενος) επιβαλλόταν απαγόρευση εξόδου από την Αττική και μεταβίβασης περιουσίας για να είναι δυνατή η εκτέλεση των ποινών του προστίμου ή της δήμευσης περιουσίας σε περίπτωση καταδίκης.

Κατά την πρώτη φάση ο ελεγχόμενος παρέδιδε εγγράφως τον απολογισμό του στους λογιστές και εκείνοι με τη σειρά τους, αφού τον ήλεγχαν εντός προθεσμίας, θα έπρεπε να τον κλητεύσουν υποχρεωτικά στο δικαστήριο της Ηλιαίας.

Στη δεύτερη φάση, οι *εύθυνοι*, μετά το πέρας της πρώτης φάσης, παραλάμβαναν καταγγελίες πολιτών που μπορούσαν να αφορούν σε παρανομίες του εκάστοτε υπόλογου άρχοντα.

Κατά την ακροαματική διαδικασία στο δικαστήριο της Ηλιαίας, υπό σύνθεση 501 ενόρκων Δικαστών, ακολουθούταν η συνήθης διαδικασία, ανε-

⁵ Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, «Η διαφθορά και η αντιμετώπισή της στην αρχαία Αθήνα» στο Συλλογικό τόμο «Διαφθορά και Σκάνδαλα στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική», Επιμ. Κ. Κουτσούκης – Π. Σκλιάς, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2005, σελ. 35.

ξαρτήτως εάν το πόρισμα των Λογιστών ήταν απαλλακτικό. Για να εκφωνηθεί η απόφαση, είτε καταδικαστική αλλά κατ' αρχήν για τις αθωωτικές, θα έπρεπε ο κήρυκας να απευθύνει την εξής ερώτηση προς τους πολίτες: «Ποιος από τους πολίτες θέλει ν' απευθύνει κατηγορία εναντίον αυτού του άρχοντα;». Στην επ' ακροατηρίω διαδικασία, οι κατηγορίες που μπορούσαν να αναφέρουν οι πολίτες ήταν οικονομικής φύσεως γιατί τέτοιος ήταν και ο έλεγχος των Λογιστών. Τα αναζητήσιμα αδικήματα ήταν τρία, συγκεκριμένα: το αδίκημα της «κλοπής», των «δώρων» και του «αδικίου». Η κλοπή προφανώς αναφέρεται στη διασπάθιση δημοσίου χρήματος. Το αδίκημα δώρων αφορά σε δωροληψία και του αδικίου σε από αμέλεια απώλεια δημοσίου χρήματος. Για τα αδικήματα αυτά ανάλογες ήταν και οι ποινές. Οι κλοπές και τα δώρα τιμωρούνταν συνήθως με τη δεκαπλάσια χρηματική ποινή σε σχέση με το παρανόμως αποκτηθέν χρηματικό ποσό. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις επιβολής θανατικής ποινής. Για την εξ αμελείας σπατάλη δημοσίου χρήματος, επιβαλλόταν και η ανάλογη χρηματική ποινή. Τέλος ως παρεπόμενη ποινή για τους επιβιώσαντες επιβαλλόταν η στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων (ατιμία) έως την εξόφληση της ποινής.

Εκτός όμως από τη βιολογική εξόντωση, πολλοί γνωστοί Αθηναίοι επιδίωκαν την πολιτική εξόντωση των αντιπάλων τους. Έτσι είτε οι ίδιοι, είτε μέσω τρίτων μπορούσαν να επιλέξουν μεταξύ πολλών ειδών, τη δίωξη κάποιου δημόσιου άνδρα. Οι τρόποι δίωξης της διαφθοράς ανεξαρτήτως βαρύτητας, είτε πρόκειται για προδοσία, είτε ακόμη και για μία συκοφαντία, ήταν οι ακόλουθοι:

- *Η γραφή*
- *Η εισαγγελία*
- *Η απογραφή*
- *Η προβολή και*
- *η απόφασις*

Η γραφή είναι ο κατ' εξοχήν τρόπος άσκησης δίωξης στην αρχαία Αθήνα. Κάθε Αθηναίος πολίτης μπορούσε να εγείρει *γραφή* ανάλογη με το αδίκημα του διωκομένου, ενώπιον του αρμοδίου άρχοντα. Για παράδειγμα, η κατάχρηση δημοσίου χρήματος διωκόταν με γραφή κλοπής. Η δωροδοκία διωκόταν με *γραφή δώρων* ενώπιον των θεσμοθετών. Η γραφή δώρων δεν συνηθιζόταν στην Αθήνα, είτε γιατί απαιτούσε αρκετό χρόνο για την εξέταση της, είτε γιατί ο βουλούμενος διέτρεχε τον κίνδυνό να του επιβληθεί πρόστιμο χιλίων δραχμών αν δεν συγκέντρωνε το ένα πέμπτο των ψήφων στη δίκη. Αντίθετα πολύ συχνές ήταν οι κατηγορίες για δωροδοκίες μελών διπλωματικών αποστολών. Υπήρχε μάλιστα και η ειδική γραφή παραπρεσβείας για την ανάρμοστη γενικά συμπεριφορά πρεσβευτών. Τέλος για την άμεση δίωξη και χωρίς απειλή προστίμου, οι Αθηναίοι επέλεγαν την διαδικασία της *εισαγγελίας*.

Η εισαγγελία μπορούσε να ασκηθεί από οποιονδήποτε πολίτη κατά οποιουδήποτε, είτε Άρχοντα είτε όχι, αρκεί να αφορούσε σε δημόσιο αδίκημα, το οποίο επέφερε επιπτώσεις σε ολόκληρη την πόλη των αθηνών. Η

εισαγγελία ασκούσαν στη Βουλή ή στην Εκκλησία του Δήμου. Η Εκκλησία του Δήμου παρέπεμπε τις υποθέσεις για δίκη στο Δικαστήριο της Ηλιαίας. Ελάχιστες ήταν οι εισαγγελίες ενώπιον της Βουλής. Αυτή ήταν η διαδικασία που επέλεγαν πιο συχνά οι Αθηναίοι για τη δίωξη των στρατηγών· κάποτε όμως (330 π.Χ.) η κατάχρηση οδήγησε τους Αθηναίους να εφαρμόσουν την ποινή των χιλίων δραχμών και για τις εισαγγελίες που δεν κατάφεραν να αποσπάσουν ούτε το 1/5 των ψήφων των δικαστών. Από την άλλη, εκτός των μέτρων για τον περιορισμό της σπίλωσης πολιτών, υπήρχαν και κίνητρα καταγγελίας όπως εκείνα που περιελάμβανε η διαδικασία της απογραφής.

Ο απογράφας, που μπορούσε να είναι ο καθένας, ασκούσε την «απογραφή» ενώπιον των θεσμοθετών. Υπήρχε δε η δυνατότητα να ζητηθεί και η δήμευση της περιουσίας του κατηγορουμένου για δωροδοκία ώστε να μπορέσει να εισπραχθεί η χρηματική ποινή που ενδεχομένως να επιβαλλόταν. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο απογράφας δικαιούταν τα $\frac{3}{4}$ της αξίας της δημευμένης περιουσίας του καταδικασθέντα⁶.

Η προβολή ήταν και αυτή μία διαδικασία «αναίμακτη» για τον καταγγέλλοντα. Ο ενάγων απευθυνόταν προς την Εκκλησία του Δήμου, η οποία εξέδιδε ένα είδος ανεπίσημης, προδικαστικής απόφασης· λαμβάνοντας αυτήν υπόψη ο κατήγορος συνέχιζε να υποστηρίζει την καταγγελία του ή την απέσυρε. Η διαδικασία αυτή ήταν δυνατή μόνο στις περιπτώσεις εξαπάτησης του Δήμου από πολιτικό, κατά των συκοφαντών και για αδικήματα κατά την λειτουργία θρησκευτικών εορτών.

Η *απόφασις* εμφανίζεται ως διαδικασία στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Πρόκειται για πόρισμα της Βουλής του Αρείου Πάγου μετά από έρευνα που διενεργούσε είτε αυτεπάγγελτα όταν εμπλέκονταν μέλη της (με σημερινούς όρους), είτε «κατά πρόσταξιν» της Εκκλησίας του Δήμου, σχετικά με δημόσια υπόθεση, όπως λ.χ. δωροδοκία, προδοσία ή ακόμη και απειλή κατάλυσης του πολιτεύματος. Ο Άρειος πάγος κατέθετε τη γνωμοδότηση του εκ νέου στην Εκκλησία του Δήμου, η οποία, αν ήταν καταδικαστική, υποχρεούταν να παραπέμψει την υπόθεση στο δικαστήριο της Ηλιαίας. Με το αρχαίο αυτό «παραπεμπτικό βούλευμα», προτείνονταν από την Εκκλησία του Δήμου και οι κατήγοροι, πλην όμως δεν δέσμευε την κρίση των δικαστών, οι οποίοι μπορούσαν να εκδώσουν και αντίθετη, αθωωτική απόφαση. Με αυτήν τη σπάνια, τουλάχιστον ως προς τις πηγές, διαδικασία δίωξης παραπέμφθηκε ο Δημοσθένης ως κατηγορούμενος και ορίσθηκαν ως κατήγοροι ο Υπερείδης και ο Δείναρχος, για την υπόθεση των Αρπάλεων χρημάτων. Πριν όμως εξετασθεί η ίδια η υπόθεση σκόπιμη θα ήταν η εισαγωγή του αναγνώστη στην τέχνη της ρητορικής και η σκιαγράφηση των βασικών πρωταγωνιστών της υπόθεσης.

⁶ Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, «Η διαφθορά και η αντιμετώπισή της στην αρχαία Αθήνα» στο Συλλογικό τόμο «*Διαφθορά και Σκάνδαλα στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική*», Επιμ. Κ. Κουτσούκης – Π. Σκλιάς, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2005, σελ. 34.

3. Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

3.1. Οι πρώτοι «ρήτορες»

*«τοῦνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων.»*

Από τον Όμηρο παρατηρείται η ανησυχία του αρχαίου κόσμου για τη χρήση του λόγου. Το προαναφερόμενο απόσπασμα αρχικά φανερώνει τη διαχρονικότητα της ίδιας της λέξης «*ῥητῆρ'*» με την αρχική κατάληξη της. Επιπλέον όμως καταδεικνύει τόσο τη σημασία που δίδεται στην τέχνη αυτή από τον επικό ποιητή, όσο και το γεγονός ότι η ρητορική διδάσκεται.

Πριν ακόμη και από τον Όμηρο, η εφεύρεση της ρητορικής αποδίδεται στον θεό Ερμή⁷, ο οποίος ως θεός της ευγλωτίας αλλά και των αθλητών αναπαριστάται σε αθλητικούς αγώνες και σε αγώνες λόγου. Επί παραδείγματι, χαρακτηριστική είναι η προσπάθεια του στον ομηρικό Ύμνο εις Ερμήν⁸ ώστε να πείσει τον αδερφό του Απόλλωνα, χρησιμοποιώντας προς υπεράσπισή του ένα επιχείρημα πιθανολογίας (εικός) και αυτό είναι το πρώτο παράδειγμα που διαθέτουμε αυτού που επρόκειτο να γίνει το σταθερό είδος λογικού επιχειρήματος στην ελληνική ρητορική.

Πέραν των ομηρικών ύμνων που δεν αποδίδονται στον ποιητή, ο ίδιος και στα δύο του έπη προσδίδει μεγάλη βαρύτητα στην ικανότητα λόγου, γεγονός που προδίδουν οι ίδιοι οι χαρακτήρες που πλάθει και δη των ηρώων. Ο Όμηρος δεν βάζει τους ήρωες του απλά να μιλούν, αλλά επιπλέον να στοχάζονται. Έτσι ήρωες, όπως ο Οδυσσέας, έκτος της ικανότητας τους στη μάχη δε θα μπορούσαν να μην είναι ικανοί και στον λόγο⁹.

Στον Όμηρο, ο οποίος θεωρούταν από την αρχαιότητα ως η αυθεντία όλων των τεχνών και δη του λόγου (κάτι που μαρτυρά και το γεγονός ότι δεν έπαψε να διδάσκεται ως αναπόσπαστο κομμάτι της κλασσικής παιδείας από την αρχαιότητα έως σήμερα), αποδίδεται και η πρώτη υποτυπώδη διάκριση των υφολογικών υφών, η οποία εξαγάγεται μέσα από τους χαρακτήρες που πλάθει, δίνοντας απλό ύφος στον Μενέλαο, ένα μεσαίο ύφος στον γλυκομίλητο Νέστορα και ένα υψηλό ύφος στον Οδυσσέα¹⁰. Φυσικά ακόμη δεν υπάρχουν οι κωδικοποιημένες μορφές του ρητορικού λόγου που παρατηρεί κανείς τον τέταρτο αιώνα π.Χ.· δεν μπορεί όμως κανείς να αρνηθεί την ύπαρξη ομηρικής ρητορικής και προπάντων από έναν

⁷ L. Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, επιμ. Β. Σερέτη, μτφρσ. Ξ. Τσελέντη, εκδ. Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2005, σελ. 29.

⁸ Ομηρικός Ύμνος εις Ερμήν, στ. 265 επ.

⁹ Παράδειγμα ικανότητας λόγου είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Οδυσσέας πείθει τη Ναυσικά να τον βοηθήσει. Βλ. Οδύσσεια, ζ 148.

¹⁰ L. Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, επιμ. Β. Σερέτη, μτφρσ. Ξ. Τσελέντη, εκδ. Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2005, σελ. 22

ποιητή ο οποίος σχεδόν κατά το ήμισυ χρησιμοποιεί στο έργο του τον ευθύ λόγο και αφήνει το υπόλοιπο ήμισυ για τη διήγηση.

Τέλος είναι αδύνατο να μην αναφερθεί κανείς στον πρώτο καταγεγραμμένο δικανικό λόγο, πολύ πριν από αυτούς των λογογράφων, ο οποίος αναπαριστάται στη ασπίδα του Αχιλλέα και φτάνει στις μέρες μας μέσω των στίχων του Οδυσσέα¹¹.

Μετά τον μεγάλο επικό ποιητή, παρατηρείται κατά τον έκτο αιώνα π.Χ. η εμφάνιση του πεζού λόγου και η απομείωση του ποιητικού. Αυτός θα αποτελέσει τον πρόδρομο του ρητορικού λόγου. Από τον Θεμιστοκλή, τις ελεγείες του Σόλωνα, την καθιέρωση της ισηγορίας και τέλος τον Ηρόδοτο οδηγείται κανείς στην περίοδο των σοφιστών. Πριν όμως και από αυτούς προηγείται η ουσιαστική απαρχή της ρητορικής, πέρα από τον κανόνα των δέκα αττικών ρητόρων, στη μακρινή Σικελία.

3.2. Από τη Σικελία στην Αθήνα

«Ἐκ κακοῦ κόρακος κακὸν ῥόν»

(Σέξτος Εμπειρικός, Προς Μαθηματικούς II, 97-99)

Με αυτό το ανέκδοτο σχόλιο λέγεται ότι απέπεμψαν οι Δικαστές τον Κόρακα και τον Τεισία, όταν βρέθηκαν ως διάδικοι ενώπιον του Δικαστηρίου και χρησιμοποίησαν το ίδιο επιχείρημα για να υποστηρίξουν εντελώς αντικρουόμενες απόψεις. Ο Κόραξ και ο Τεισίας έδρασαν στη Σικελία, όπου απ' ό,τι καταδεικνύουν οι μαρτυρίες αρχικά εξελίχθηκε η ρητορική τέχνη. Μετά την πτώση της Τυραννίας και την επικράτηση της Δημοκρατίας το 467 π.Χ. στις Συρακούσες και τη Σικελία, οι αποφάσεις ήταν προνόμιο των πολιτών, γεγονός που σήμαινε την ανάγκη για εξάσκηση της πειθούς και για την ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας από τους διαδίκους με σκοπό τη νίκη στη δίκη.

Στον Κόρακα αποδίδεται από τον Κικέρωνα¹² ένας τριμερής διαχωρισμός των λόγων που εκφωνούσαν οι πολίτες προς τις Συνελεύσεις. Ο Τεισίας, μαθητής του, φαίνεται πως εξέλιξε τη διαίρεση για τις ανάγκες του δικανικού λόγου στην σταθερή τετραμερή δομή των δημόσιων λόγων της κλασικής εποχής.

- Προοίμιον (Εισαγωγή)
- Διήγησις (Αφήγηση)
- Πίστις (Απόδειξη)
- Επίλογος (Συμπέρασμα)

Κατά τη φάση της απόδειξης, αναπτυσσόταν η επιχειρηματολογία των διαδίκων, η οποία συχνά αποσκοπούσε στον εντυπωσιασμό των Δικαστών¹³. Σε αυτούς τους δύο Σικελούς αποδίδεται η εισαγωγή επιχειρημάτων

¹¹ Ιλιάδα, Σ. 497-508.

¹² Κικέρων (Βρούτος), 46.

¹³ Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα: 5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αιώνας*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σελ. 185

εκ του πιθανού, ελλείπει παραδεδεγμένης αλήθειας, με επίκεντρο την αληθοφάνεια. Σημειώνεται ότι η επιχειρηματολογία με βάση την πιθανολόγηση αναπτύχθηκε αρχικά από τον Κόρακα ως συστηματοποιημένο αντικείμενο διδασκαλίας, το οποίο πολλές φορές ήταν πιο αποτελεσματικό από τα άλλα μέσα απόδειξης, όπως οι μάρτυρες, οι οποίοι μπορούσαν να δωροδοκηθούν ή τα έγγραφα, τα οποία μπορούσαν να παραποιηθούν¹⁴. Η λογική επιχειρηματολογία ελλείπει επαγγελματιών δικαστών, ήταν αυτή που επηρέαζε την τελική τους απόφαση. Τέλος στον Τεισία αποδίδεται η καταγραφή πραγματείας σε μορφή εγχειριδίου (Τέχνη) όπου αναπτυσσόταν η τεχνική του επιχειρηματολογείν σε μορφή διδασκαλίας καταγράφοντας τις διδαχές του δασκάλου Κόρακα. Ο Κόραξ φαίνεται να ασκούσε το επάγγελμα του ρήτορα δασκάλου έναντι χρηματικής αποζημίωσης. Οι δυο τους θεωρούνται πρόδρομοι των σοφιστών.

Θα διερωτόταν κανείς γιατί η ρητορική αναπτύχθηκε πρώτα στη Σικελία και όχι σε άλλες πόλεις με δημοκρατικό πολίτευμα, όπως η Αθήνα. Ίσως η σωστή απάντηση να είναι ότι αναπτύχθηκαν παράλληλα, αν λάβει κανείς υπόψιν του την εμφάνιση των σοφιστών στην Αθήνα στα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Οι Σοφιστές, ως πλανόδιοι επαγγελματίες και επ' αμοιβή διδάσκαλοι του λόγου είχαν αυξημένη ζήτηση, λόγω της συνεχούς αύξησης των επίδοξων νέων πολιτικών (ρητόρων) της Αθήνας, οι οποίοι είχαν αρχίσει να αμφισβητούν την κυριαρχία των αριστοκρατών της Αθήνας στον πολιτικό λόγο και πεδίο. Σημαντικότεροι θεωρούνται ο Πρωταγόρας από τα Άβδηρα και ο Γοργίας του Λεοντίου. Άλλωστε, και μάλλον λόγω της μη ίδρυσης σχολών από τους Σοφιστές και από τον ευκαιριακό τρόπο διδασκαλίας, δεν είχαν διασωθεί πολλά έργα τους. Ίσως και αυτός είναι ο λόγος που φαίνεται να αναπτύσσεται η ρητορική αρχικά στη Σικελία. Ο Πρωταγόρας, που έγραψε τις «Αντιλογίες» εισήγαγε την εύρεση αντιθετικών επιχειρημάτων για το ίδιο θέμα και ανέπτυξε αντιθετικούς συλλογισμούς. Τέλος, η ρητορική που αναπτύχθηκε στη Σικελία και η διδασκαλία των σοφιστών συναντήθηκαν στο πρόσωπο του Γοργία του Λεοντίου, του οποίου ο πεζός λόγος, με την υπερβολική χρήση ισόμετρων προτάσεων, παρηχήσεων και ποιητικού λεξιλογίου, άσκησε βαθιά επίδραση στην εκκλησία του δήμου όταν έφθασε στην Αθήνα ως πρεσβευτής της πατρίδας του και αγόρευσε ενώπιον της, το 427 π.Χ. Ο Γοργίας είναι ο μόνος σοφιστής που διασώθηκαν τέσσερα έργα του. Με εξαίρεση τους συγγραφείς επιδεικτικών λόγων, λίγοι θα μιμούνταν το ύφος του Γοργία, το γνωστό «γοργίειο» ύφος, οι αρχές του οποίου επηρέασαν το ύφος του Ισοκράτη, αλλά ακόμη και αυτό των θεατρικών συγγραφέων όπως ο Ευριπίδης ή ο Αριστοφάνης, οι οποίοι, αν και κατακρίνουν μέσω των έργων τους τον επιτηδευμένο λόγο των σοφιστών, ωστόσο στο έργο τους παρατηρούνται σχήματα λόγου δανεισμένα από την τεχνική αυτών.

¹⁴ M. Edwards. *Οι Απτικοί ρήτορες*, επιμ. Μ. Κυρτζάκη, μτφρσ. Δ. Γ. Σπαθάρας, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002, σελ.13.

Τέλος, είναι γεγονός ότι οι σοφιστές καθιέρωσαν το «ομιλείν» ως αυτόνομο γνωστικό κλάδο στοχασμού και τέχνης. Έτσι η σοφιστική συνδέεται άρρηκτα με τη ρητορική, αν και δεν είναι λίγοι οι ρήτορες της εποχής εκείνης που επιμένουν στο διαχωρισμό τους και αρνούνται τον χαρακτηρισμό του σοφιστή.

3.3. Η γέννηση της ρητορικής

Η λέξη ρητορική ως ουσιαστικό πρωτοεμφανίζεται σε δύο κείμενα που οι φιλόλογοι τα τοποθετούν χρονικά στις απαρχές του 4ου αιώνα π.Χ. Το ένα αποδίδεται στον Αλκιδάμαντα «Περί σοφιστών», ενώ το δεύτερο είναι το γνωστό έργο του Πλάτωνα «Γοργίας». Η ύπαρξη του έργου του Αλκιδάμαντα αναιρεί την άποψη περί δημιουργίας της λέξης από τον Πλάτωνα. Επιπλέον, σύμφωνα με τον E. Schiappa, η μη χρήση της λέξης δεν είναι τυχαία, αλλά εντοπίζεται στην κατάληξη αυτής. Οι λέξεις που τελειώνουν σε -ικός, -ική είναι γνωστό ότι δηλώνουν έναν χαρακτήρα τεχνικό, επαγγελματικό. Για αυτό και ο Πλάτων βάζει τον Γοργία να τη χρησιμοποιεί με ειρωνεία, ενώ από την άλλη ο Αλκιδάμας, ως επαγγελματίας της τέχνης, δεν αρνείται τη χρήση του όρου¹⁵. Ίσως αυτός είναι και ο λόγος που σοφιστές αλλά και ρήτορες, όπως ο Ισοκράτης, δεν χρησιμοποιούν τον όρο, θεωρώντας τη λέξη ως υποβάθμιση του έργου τους, το οποίο οι ίδιοι το τοποθετούν στο πεδίο της φιλοσοφίας.

3.4. Η ρητορική της Αθήνας

Είναι πρόδηλο το γεγονός ότι οι δομές της αθηναϊκής κοινωνίας ήταν ίσως το πιο πρόσφορο περιβάλλον για να αναπτυχθεί η ρητορική δραστηριότητα. Η καθημερινή συμμετοχή των Αθηναίων πολιτών είτε σε συνελεύσεις, όπως η Εκκλησία του Δήμου, είτε σε δικαστήρια, ενίσχυε την εξάσκηση των Αθηναίων πολιτών στον λόγο· αν λάβει κανείς υπόψιν την δυσκολία των υλικών και ακουστικών μέσων της εποχής, το γεγονός ότι τόσο οι συνελεύσεις όσο και τα δικαστήρια αριθμούσαν μεγάλα πλήθη κόσμου, το γεγονός ότι το ακροατήριο δεν αποτελούνταν από επαγγελματίες πολιτικούς ή δικαστές κ.λ.π. Επιπλέον η πίεση του χρόνου, ο οποίος ήταν καθορισμένος και ίσος για όλους, αφού ως γνωστόν ίσχυε η ισηγορία ή ακόμα και η πίεση που δεχόταν ο κάθε ομιλητής για να πείσει τους δικαστές, οι οποίοι, όπως αναφέρθηκε, αποτελούνταν από απλούς πολίτες, των οποίων η νόηση τερπόταν περισσότερο από επιχειρήματα και από επικλήσεις στο συναίσθημα, παρά από την ανάλυση των νόμων, τόσο στις περιπτώσεις των πολιτικών λόγων όσο και των δικανικών. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι τόσο στην περίπτωση των διαδίκων, οι οποίοι αυτοεκπροσωπούνταν, όσο και σε αυτή των πολιτικών ρητόρων, οι οποίοι ελλείψει

¹⁵ L. Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, επιμ. Β. Σερέτη, μτφρσ. Ξ. Τσελέντη, έκδ. Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2005, σελ.48.

των σημερινών κατευθυντικών κομμάτων έπρεπε να πείσουν οι ίδιοι με τον προσωπικό τους λόγο, η ετυμηγορία αλλά και η ψηφοφορία του ακροατηρίου επηρεαζόταν σφόδρα από την αποτελεσματική ρητορεία των ομιλητών.

3.5. Τα είδη του ρητορικού λόγου

Πρώτος ο Αριστοτέλης διέκρινε τρία είδη ρητορικού λόγου και συνεπώς τρία είδη ρητόρων: πολιτικό (ή συμβουλευτικό), δικαστικό (ή δικανικό) και επιδεικτικό¹⁶. Στα δυο πρώτα είδη κυριαρχούσε μια βασική αρχή: ήταν αναμενόμενο από τους ρήτορες και συνήθως από τους διαδίκους, να μιλήσουν χωρίς γραπτό κείμενο και έτσι εκείνοι αυτοσχεδίαζαν σε όλες τους τις εμφανίσεις.

3.5.1. Η συμβουλευτική ρητορική

Στην Αθήνα αυτοί που καθόριζαν την τύχη της πόλης, θα έλεγε κανείς πως ήταν οι ρήτορες· η αλήθεια όμως είναι πως εκτός από αυτούς αποφάσεις λάμβαναν τόσο οι εκλεγμένοι άρχοντες, όσο και οι στρατηγοί. Επιπλέον, αν και τύποις ρήτορες ήταν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες, δηλαδή οι χιλιάδες που συμμετείχαν στην Εκκλησία του Δήμου. Κατ' ουσίαν όμως, πραγματικοί ρήτορες δεν ήταν παρά εκατοντάδες, ενώ κυρίαρχες προσωπικότητες δεν ξεπερνούσαν τις είκοσι ανά περίοδο. Σημειώνεται πως Αθηναίοι πολίτες ήταν μόνο οι ενήλικες ελεύθεροι άνδρες, ενώ οι γυναίκες και οι δούλοι δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά. Τόσο οι χώροι που διαδραματιζόταν οι δημόσιες συνελεύσεις, όσο ο τρόπος διεξαγωγής τους αλλά και η καθολική και άμεση ψηφοφορία αναδείκνυαν την ανάγκη για αμεσότητα, η οποία σήμαινε ότι ο πολιτικός ομιλητής δεν μπορούσε να εμπιστεύεται σε μεγάλο βαθμό τα ρητορικά εγχειρίδια. Τα θέματα με τα οποία έπρεπε να ασχοληθεί ήταν σταθερά και περιελάμβαναν το δίκαιο, την αναγκαιότητα και την πρακτική δυνατότητα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της συμβουλευτικής ρητορικής του πέμπτου αιώνα ήταν το επιχείρημα από συμφέρον. Ζητούμενο για τον επίδοξο πολιτικό ήταν να μάθει να χειρίζεται αυτά τα ζητήματα με τρόπο προσωπικό και σίγουρα δεν ήταν εύκολη η απόκτηση αυτής της ικανότητας. Χαρακτηριστική έμπνευση ενός από τους πιο λαμπρούς πολιτικούς της Αθήνας, του Περικλή, ήταν η χρήση μιας εκπληκτικής εικονοποιίας, όπως όταν περιγράφει την εχθρική προς την Αθήνα Αίγινα ως το «κακόγουστο θέαμα (σκουπίδι στο μάτι) του Πειραιά¹⁷». Αυτός ο τρόπος βοηθούσε να εντυπώνονται με ζωντάνια στο μυαλό των ακροατών του τα κυριότερα επιχειρήματά του. Αργότερα αυτή η τεχνική προσέλκυσε τον θαυμασμό του Δημοσθένη. Το γεγο-

¹⁶M. Edwards, *Οι Αττικοί ρήτορες*, επιμ. Μ. Κυρτζάκη, μτφρσ. Δ. Γ. Σπαθάρas, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002, σελ. 14.

¹⁷M. Edwards. *Οι Αττικοί ρήτορες*, επιμ. Μ. Κυρτζάκη, μτφρσ. Δ. Γ. Σπαθάρas, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002, σελ. 15.

νός όμως ότι μικρό μόνο μέρος από τις φημισμένες ρήσεις του Περικλή έχει επιβιώσει, παρά τη δοκιμασμένη στον χρόνο φήμη των λόγων του, καταδεικνύει ότι η συμβουλευτική και η δικανική ρητορική διέφεραν αρκετά επί πολλά χρόνια. Πολύ λίγοι συμβουλευτικοί λόγοι είχαν δημοσιευτεί πριν τα μέσα του τέταρτου αιώνα. Άλλο είδος λόγου που θα μπορούσε να τοποθετηθεί σε αυτήν την κατηγορία της ρητορικής είναι τα λογύδρια των πρέσβων που εκφωνούνταν συνήθως από Αθηναίους ενώπιον ξένων αρχόντων σε άλλες πόλεις, εκτός Αθηνών, με σκοπό την επίτευξη αιτημάτων και τη διαπραγμάτευση συνθηκών.

3.5.2. Η επιδεικτική ρητορική

Η επιδεικτική ρητορική ήταν η ρητορική της επίδειξης. Με σημεία αναφοράς συνήθως τον έπαινο και σπανίως τον ψόγο, ήταν το είδος της ρητορικής που ακουγόταν σε δημόσιους εορτασμούς ή πένθη και εκείνο που είχε μεγαλύτερη σχέση, ως προς το ύφος, το περιεχόμενο και τη λειτουργία, με την ποίηση, αφού δεν απευθυνόταν σε δικαστές, αλλά σε θεατές. Οι περισσότεροι επιδεικτικοί λόγοι εντούτοις δεν γράφονταν για να εκφωνηθούν, αλλά ήταν έργα υποδειγματικά και συχνά παιγνιώδεις μελέτες (παίγνια), που έγραφαν και δημοσίευαν οι σοφιστές με σκοπό να τέρψουν, να διαφημίσουν τη δεξιότητά τους στην επιχειρηματολογία και το ύφος, και με την πρόθεση να λειτουργήσουν αυτά ως πρότυπα για τους μαθητές τους. Η επίδραση του Γοργία στο σημείο αυτό έχει ήδη αναφερθεί και το «*Ελένης Εγκώμιον*» καθώς και η «*Υπέρ Παλαμήδους Απολογία*» είναι παραδείγματα αυτής της σοφιστικής επίδειξης. Μαθητής του Γοργία ήταν και ο Ισοκράτης, ο μεγαλύτερος ρήτορας της επιδεικτικής ρητορικής, με την έννοια ότι, παρόλο που οι περισσότεροι από τους λόγους του ήταν τυπικά συμβουλευτικοί, είχαν επίσης συντεθεί ως πολιτικά φυλλάδια και ως πρότυπα για τους μαθητές του. Το πλέον χαρακτηριστικό είδος επιδεικτικής ρητορικής που γραφόταν για συγκεκριμένες περιστάσεις ήταν οι επικήδειοι λόγοι. Εκφωνούμενοι όχι ιδιωτικά, αλλά στις ετήσιες δημόσιες εκταφές στον Κεραμεικό προς τιμήν εκείνων που έπεσαν στη μάχη κατά τη διάρκεια της χρονιάς που πέρασε, οι επιτάφιοι συνιστούσαν αποκλειστικά αθηναϊκό φαινόμενο, εξαιρετικά φορμαλιστικό, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μορφή και τη δομή τους. Διαθέτουμε έξι παραδείγματα, περιλαμβανομένου και του περίφημου Επιτάφιου λόγου του Περικλή στον Θουκυδίδη. Άλλοι εντοπίζονται στα έργα του Γοργία, του Λυσία, του Πλάτωνα (στον Μενέξενο), του Δημοσθένη και του Υπερείδη. Άλλο είδος λόγου που θα μπορούσε να τοποθετηθεί σε αυτήν την κατηγορία της ρητορικής είναι τα λογύδρια των πρέσβων που εκφωνούνταν συνήθως από Αθηναίους ενώπιον ξένων αρχόντων σε άλλες πόλεις, εκτός Αθηνών, για την προσφορά ευχαριστιών ή τιμών. Επιδεικτικοί θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και οι λόγοι των στρατηγών στα πεδία των μαχών, με σκοπό την ενθάρρυνση των στρατευμάτων πριν τη μάχη. Οι λόγοι που εκφωνούνταν σε γιορτές, όπως στους Ολυμπιακούς αγώνες, ήταν ένα άλλο είδος δη-

μόσιας επιδεικτικής ρητορικής, γνωστοί ως πανηγυρικοί και είχαν αντικείμενο συνήθως την ενότητα των Ελλήνων. Η πιο γνωστή επεξεργασία αυτού του θέματος είναι ο Πανηγυρικός του Ισοκράτη.

3.5.3. Η δικανική ρητορική και οι λογογράφοι

Στην περίπτωση αυτή, όπως προαναφέρθηκε, η συμμετοχή των πολιτών ήταν μαζική, όπως και στην πολιτική. Για να ξεκινήσει κάποια δίκη, αν ήταν ιδιωτική, θα έπρεπε να υποβάλλει «*δίκη*» ο θιγόμενος, ενώ αν ήταν δημόσια, οποιοσδήποτε πολίτης θα έπρεπε να καταθέσει «*γραφή*». Επιπλέον οι έμμισθοι δικαστές που κληρώνονταν κάθε έτος, μπορούσαν να φθάσουν σε δημόσια δίκη μέχρι και τις δύομισι χιλιάδες. Έτσι γίνεται κατανοητό με ποιους τρόπους και ρόλους συμμετείχαν οι Αθηναίοι στη δικαστική ζωή της πόλης· και αν λάβει κανείς υπόψιν ότι τα δικαστήρια δικάζαν καθημερινά τέσσερις ιδιωτικές υποθέσεις και μία δημόσια δίκη, αντιλαμβάνεται και τη συχνότητα συμμετοχής τους.

Οι διάδικοι υπεράσπιζαν τον εαυτό τους αυτοπροσώπως και επιπλέον μοιραζόταν τον χρόνο τους με κάποιον συγγενή ή φίλο, τον λεγόμενο συνήγορο (αρκεί να μην αναλάμβανε το έργο επ' αμοιβή¹⁸), όταν φοβόταν ή δεν ήταν σε θέση να σταθούν στο ύψος τους. Φυσικά η πίεση που υφίσταντο ο διάδικος αυξανόταν από την επίγνωση ότι μια πιθανή ήττα μπορούσε να έχει σοβαρά επακόλουθα ή να οδηγήσει ακόμη και στον θάνατο ή την εξορία του· αν και η αποτυχία του να αγορεύσει σωστά, δεν συνεπαγόταν αναπόδραστα την ήττα. Άλλοτε εισήγαγαν το θέμα και έδιναν όλον τον υπόλοιπο χρόνο στον συνήγορο, ή άλλες φορές παραχωρούσαν τον χρόνο τους κατά τον επίλογο ώστε να ενισχυθούν οι απόψεις τους από τους εμπειρότερους συνηγόρους. Ο χρόνος αγόρευσης των διαδίκων ποίκιλε αναλόγως το είδος της δίκης, τον καθορισμό της ποινής κ.λ.π. Για παράδειγμα, στις ιδιωτικές δίκες, οι διάδικοι δευτερολογούσαν, ενώ δεν συνέβαινε το ίδιο στις δημόσιες. Από την άλλη, στις δημόσιες δίκες που δεν είχε καθορισθεί η ποινή, οι διάδικοι είχαν, ως χρόνο αγόρευσης το ένα τρίτο της ημέρας και το υπόλοιπο τρίτο χρησιμοποιούνταν για τον καθορισμό της ποινής. Ο εφ' ύδωρ δικαστής χειριζόταν την κλεψύδρα και τη σταματούσε σε κάθε ανάγνωση νόμων, μαρτυριών κ.λ.π.

Από τους λόγους που έχουν διασωθεί, οι δικανικοί είναι αναμφισβήτητα οι περισσότεροι και αυτό δεν οφείλεται τόσο στη δικαστική καθημερινότητα της Αθήνας, αλλά στο γεγονός ότι οι δικανικοί λόγοι πολλές φορές γραφόταν από τους λογογράφους της εποχής και απλώς απαγγέλλονταν από τους διαδίκους.

Ο ομιλητής που δεν είχε πείρα, ή που απλώς αδυνατούσε να κατανοήσει τις οδηγίες ενός ρήτορα ή ενός εγχειριδίου, είχε τη δυνατότητα να προμηθεύεται από κάποιον επαγγελματία συγγραφέα λόγων επ' αμοιβή (λογογράφο)

¹⁸Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αι.)*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008. σελ. 180.

έναν έτοιμο λόγο, ή μέρος έτοιμου λόγου, τον οποίο θα προσπαθούσε να αποστηθίσει. Το έργο των λογογράφων ήταν ιδιαίτερα σημαντικό, διότι βοηθούσαν τους Αθηναίους πολίτες να παρασταθούν στο δικαστήριο. Η μη παρουσία όμως των ίδιων των λογογράφων και η απαγόρευση εμφάνισης ούτε καν σημειώσεων από τους διαδίκους έκανε το έργο των λογογράφων ακόμη πιο περίτεχνο. Η ύπαρξη τους όμως προδιόταν ακόμη και εν τη απουσία τους από τη χρήση για παράδειγμα από τους ομιλητές τρίτου ενικού προσώπου αντί για πρώτου ή τη χρήση των λέξεων *λέγω* ή *αναγιγνώσκω* που μαρτυρούν τη χρήση σημειώσεων¹⁹. Η μη παρουσία των λογογράφων και η αγωνία τους για τον πελάτη τους καταδεικνύεται και από εκφράσεις όπως «αυτό που θα μπορούσε να ισχυρισθεί ο αντίδικος...», όπου οι λογογράφοι φαίνεται πως προλάμβαναν και προέβλεπαν για λογαριασμό του πελάτη τους τις απαντήσεις των αντιδίκων.

Το επάγγελμα όμως του λογογράφου δεν έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από τους σύγχρονούς του και παρομοιαζόταν με αυτό του συκοφάντη, διότι και οι δύο είχαν ως αποστολή να κατηγορούν τον αντίπαλο. Έτσι παρατηρείται το φαινόμενο, λογογράφοι όπως ο Λυσίας, αλλά ακόμη και ο Δημοσθένης να κατηγορούνται για την παρελθοντική άσκηση αυτού του επαγγέλματος και οι ίδιοι να το αποφεύγουν²⁰.

Το καθήκον του λογογράφου ήταν πιο απλό, κατά κάποιο τρόπο, από εκείνο του πολιτικού αγορητή. Η παρουσίαση σε έναν άρχοντα, κατά τη διάρκεια μιας προκαταρκτικής εξέτασης (ανάκρισης), των περιστατικών μιας υπόθεσης και των αποδεικτικών στοιχείων που τα στήριζαν του προσέφερε επαρκή χρόνο για να συγκρατήσει τα επιχειρήματα του. Και εφόσον είχε να κάνει με καταστάσεις που επανέρχονταν συχνά, ιδιαίτερα μάλιστα αν ήταν ειδικός σε συγκεκριμένο είδος αγωγής, το περιθώριο που είχε να χρησιμοποιεί τα γενικά θέματα (*τόποι*) των εγχειριδίων ήταν μεγαλύτερο, ενώ παράλληλα δεν δεσμευόταν, όπως στη συμβουλευτική ρητορική, από καθορισμένα θέματα. Η επιδεξιότητα του λογογράφου έγκειτο στην ικανότητά του να προσδιορίζει εκείνες τις πλευρές μιας υπόθεσης οι οποίες απαιτούσαν τη μέγιστη προσοχή και να προσαρμόζει αναλόγως τα επιχειρήματα και τη μορφή του λόγου του. Επιπλέον, όπως και στη συμβουλευτική ρητορική, καλύτεροι δικανικοί λόγοι θεωρούνταν εκείνοι που έδιναν την εντύπωση ότι ήταν αυθόρμητοι σε αντιστοιχία με τον χαρακτήρα του ομιλητή· πειστικοί και συγκινητικοί κάλυπταν τη μεγάλη τέχνη του λογογράφου πίσω από ένα προσωπείο απλότητας. Γι' αυτό και οι διάδικοι, ακόμη και αν ήταν άρτιοι στον λόγο, συνήθιζαν να αυτοπαρουσιάζονται ως άσχετοι σε δικανικά, παραπλανητικά τεχνάσματα και αδύναμοι στον λόγο, προκειμένου να κερδίσουν την εύνοια των δικαστών, οι οποίοι συνήθως έτρεφαν μία προκατάληψη προς τους καλούς τεχνίτες του λόγου ότι μπορούν να τους παραπλανήσουν. Από την άλλη, ο λογογράφος, που ήθελε να επιδείξει και να διαφημίσει τις ικανότητές του, πιθανόν να κυκλοφορούσε αντίγραφα κάποιου λόγου που του είχε ανατεθεί, και

¹⁹Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, ο.π., σελ.184.

²⁰Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, ο.π., σελ.185.

αναμφίβολα θα το έκανε αυτό, συνήθως (αλλά όχι και αποκλειστικά), αν είχε κερδίσει την υπόθεση. Έτσι, άρχισε να θάλλει το είδος της έντεχνης ρητορικής.

Το λογοτεχνικό είδος της έντεχνης ρητορικής παρουσίασε σημαντική εξέλιξη κατά τη διάρκεια του τέταρτου αιώνα, ως αποτέλεσμα τόσο της θεωρίας όσο και της πρακτικής, και η Αθήνα εθεωρείτο «ότι είχε γίνει σχολείο για την εκπαίδευση όλων των άξιων ρητόρων και των δασκάλων της ρητορικής²¹». Αν και η ρητορική είχε αρχίσει να διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στη δευτεροβάθμια και την ανώτερη εκπαίδευση, διαμάχη ξέσπασε μεταξύ των δασκάλων της ρητορικής και εκείνων της φιλοσοφίας. Για παράδειγμα, ο Πλάτων στον Γοργία δεν μετακινήθηκε ποτέ από την κακή γνώμη που είχε για τη ρητορική, η Απολογία του, που υποτίθεται ότι είναι λόγος υπεράσπισης του Σωκράτη στη δίκη του το 399 π.Χ., συνιστά εκπληκτικό παράδειγμα της μεγάλης του ρητορικής δεινότητας. Θα μπορούσε δηλαδή κανείς να πει πως και αυτό ήταν ένα είδος λογογραφίας. Η λογογραφία ξεκίνησε από τη ρητορική, αλλά αποτέλεσε την αρχή της νομικής επιστήμης.

3.6. Ο κανόνας των δέκα Αττικών ρητόρων.

Από τον πρώτο προχριστιανικό αιώνα και μετά, γραμματικοί, λεξικογράφοι και διδάσκαλοι της ρητορικής ανέπτυξαν την έννοια της καθαρής «αττικής» ρητορικής, αντιδρώντας στο περίτεχνο, το αποκαλούμενο και «ασιανικό», ύφος που είχε διαδοθεί στη Μικρά Ασία στο τέλος του τέταρτου αιώνα. Ο κριτικός λογοτεχνίας την εποχή του αυτοκράτορα Αυγούστου, Καικίλιος από την Καλή Ακτή, πιθανώς αντλώντας από μαρτυρίες των Αλεξανδρινών, καθιέρωσε, με το χαμένο σήμερα έργο του «*Περί του χαρακτήρος των δέκα ρητόρων*», έναν κανόνα των δέκα αριότερων Αττικών ρητόρων. Αυτός ο κανόνας πρέπει να ήταν γνωστός στον δάσκαλο ρητορικής Κοϊντιλιανό, στα τέλη του πρώτου αιώνα μ.Χ., και αποτέλεσε τη βάση για το σύγγραμμα του «*Βίοι των Δέκα Ρητόρων*», που εσφαλμένα αποδόθηκε στον Πλούταρχο. Θα πρέπει να οφείλεται κυρίως στην επίδραση που άσκησε η επιλογή του Καικίλιου το γεγονός ότι τα έργα αυτών των ρητόρων αντιγράφηκαν και διασώθηκαν, εις βάρος άλλων ρητόρων του πέμπτου και του τέταρτου αιώνα (κάποιοι από τους λόγους τους, λόγου χάριν, διασώθηκαν στα χειρόγραφα του Λυσία και του Δημοσθένη). Ο κανόνας του Καικίλιου περιείχε τους ακόλουθους σημαντικότερους ρήτορες: Αντιφών, Ανδοκίδης, Λυσίας, Ισοκράτης, Ισαίος, Δημοσθένης, Αισχίνης, Λυκούργος, Υπερείδης και Δείναρχος. Στην υπόθεση του Άρπαλου τυγχάνει να εμπλέκονται τρεις από τους δέκα Αττικούς ρήτορες· ο Δημοσθένης ως κατηγορούμενος, ενώ ο Υπερείδης και ο Δείναρχος ως κατήγοροι του.

²¹ Ισοκράτης 15, *Περί Αντιδόσεως*, 295.

4. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΡΗΤΟΡΕΣ ΚΑΙ Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΡΠΑΛΟΥ

4.1. Ο Δείναρχος

Ο Δείναρχος γεννήθηκε στην Κόρινθο το 360 π.Χ. Για την οικογένειά του δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες, εκτός του ονόματος του πατέρα του που ήταν Σώστρατος. Έφηβος είδε τη μεγαλεπήβολη εκστρατεία της γενέτειράς του στη Σικελία, όταν οι Κορίνθιοι, ανταποκρινόμενοι σε κάλεσμα Συρακούσιων εξόριστων, απάλλαξαν την πια λαμπρή αποικία τους τόσο από την τυραννία, καταλύοντας τη δυναστεία των Διονυσίων, όσα και από τον καρχηδονιακό κίνδυνο. Προς τα τέλη της επιχείρησης αυτής, ίσως το 342 π.Χ., ο νεαρός Δείναρχος εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Φοίτησε στη σχολή του Θεόφραστου και ήρθε σε επαφή με τους Περιπατητικούς. Στους κύκλους αυτούς άλλωστε γνωρίστηκε και συνδέθηκε φιλικά με τον, κατά δέκα χρόνια νεότερο του, Δημήτριο τον Φαληρέα, αριστοτελικό στοχαστή και πολιτικό της φιλομακεδονικής μερίδας, ο οποίος από το 317 π.Χ. κυβέρνησε την Αθήνα στο όνομα του Κασσάνδρου της Μακεδονίας.

4.1.1. Η δημόσια ζωή του λογογράφου

Ο Δείναρχος εργάστηκε και διέπρεψε ως λογογράφος. Έγραφε δικανικούς λόγους τους οποίους εκφωνούσαν άλλοι, χωρίς ο ίδιος να εμφανιστεί ποτέ στο δικαστήριο, διότι ως μέτοικος δεν απολάμβανε πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Αν και μέτοικος, απέκτησε ικανή παρουσία και σεβαστή κοινωνική επιφάνεια από τη δραστηριότητα του λογογράφου. Τα χρόνια της ακμής του Δείναρχου συμπίπτουν με την υποχώρηση της Αθήνας από τη θέση της ηγέτιδας δύναμης και με τη μακεδονική κυριαρχία. Ερχόμενος από την Κόρινθο στο άστυ, βρήκε τον Δημοσθένη στην κορύφωση του πολιτικού αγώνα του να εκφωνεί τον «*Περί τών έν Χερρονήσω*» λόγο (341 π.Χ.). Έζησε, από τα φιλομακεδονικά έδρανα, τα γεγονότα της Χαιρώνειας (338 π.Χ.). Η σταδιοδρομία του ξεκίνησε όταν τον κάλεσαν οι κατήγοροι να προσφέρει τις υπηρεσίες του ως λογογράφου στην υπόθεση του Άρπαλου (324 π.Χ.), από την οποία προέρχονται και οι τρεις σωζόμενοι λόγοι του. Παρακολούθησε τους πολιτικούς του αντιπάλους, Δημοσθένη και Υπερείδη, να εξορίζονται και να πεθαίνουν ηττημένοι (322 π.Χ.), και τέλος, είδε τον φίλο του Δημήτριο, να τοποθετείται από τον Κάσανδρο στην εξουσία της Αθήνας (317 π.Χ.). Σε αυτό το καθεστώς, ο Δείναρχος αποτέλεσε υποστηρικτής και συνεργάτης. Έτσι, όταν αυτό ανατράπηκε, και ένας άλλος Δημήτριος, ο Πολιορκητής, απομάκρυνε τον Φαληρέα, ο Δείναρχος υποχρεώθηκε να φύγει εξόριστος στη Χαλκίδα (307 π.Χ.). Η εξορία του επρόκειτο να διαρκέσει περίπου δεκαπέντε

χρόνια. Πράγματι, μόνο το 292 π.Χ. ήταν πάλι ελεύθερος να επιστρέψει στην Αθήνα, μετά την αμνήστευσή του. Ο Δείναρχος φιλοξενήθηκε, κατά την επάνοδο του στην Αθήνα, αρχικά στο σπίτι ενός παλαιού του φίλου, του Πρόξενου, όπου όμως του έκλεψαν τα χρήματα που είχε μαζί του. Τότε για πρώτη φορά στη ζωή του ο εξηνταοκτάχρονος και με εξασθενημένη την όραση Δείναρχος εμφανίστηκε ενώπιον δικαστηρίου μηνύοντας τον Πρόξενο (από τον σχετικό Κατά Προξένου λόγο σώζεται μόνο ένα μικρό απόσπασμα). Το τέλος του, που μάλλον δεν άργησε να έρθει, είναι άγνωστο.

4.1.2. Το έργο του λογογράφου

Στους ψευδόπλουτάρχειους Βίους των δέκα ρητόρων, που αντλούν πληροφορίες από βιογραφία που συνέθεσε ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, αναφέρεται στον 850^ο στίχο ότι του αποδίδονταν ως γνήσιοι εξήντα τέσσερις λόγοι (άλλες πηγές του αποδίδουν πολύ περισσότερους). Από αυτούς όμως σώζονται μόνο τρεις, όλοι σχετικοί με την υπόθεση του Άρπαλου:

- «Κατά Δημοσθένους»
- «Κατά Αριστογείτονος»
- «Κατά Φιλοκλέους»

Θεωρήθηκε ότι αντιπροσωπεύει την αρχή της παρακμής της ρητορικής. Κατά την εκτίμηση του Διονύσιου του Αλικαρνασσεά, ο Δείναρχος δεν είναι κάτι περισσότερο από μια χρυσή μετριότητα της ρητορικής, που αναδείχτηκε κυρίως όταν εξέλιπαν οι άλλες μεγάλες προσωπικότητες της αρχαίας ρητορείας (από τους ρήτορες του «Κανόνα» ο Δείναρχος είναι ο τελευταίος στη χρονολογική σειρά και ο μόνος που εισέρχεται, για μια δεκαετία περίπου, στον 3ο αιώνα π.Χ.). Οι αρχαίοι τον θεωρούσαν μιμητή του Δημοσθένη, που δεν μπόρεσε όμως να εξαρθεί στα ύψη της τέχνης εκείνου, ούτε ως προς τη σύνθεση και το ύφος, ούτε ως προς τη μεγαλοφροσύνη και το πάθος: «κρίθινος Δημοσθένης» ήταν ο σκωπτικός χαρακτηρισμός που του απέδωσαν. Δεν έλειπαν όμως και κρίσεις εγκωμιαστικές, όπως του Δημητρίου από τη Μαγνησία (1^{ος} αιώνας π.Χ.), ο οποίος εκτιμά ότι ο Δείναρχος δεν υστερεί σε χάρη από τον Υπερείδη και ότι οι λόγοι του διακρίνονται για το ήθος και τη συναισθηματική βάση τους καθώς και για την πλοκή της επιχειρηματολογίας. Όπως και να έχει, ο Δείναρχος είναι το σημείο τέλους της ρητορικής, με τον χαρακτήρα, γραμματολογικό και πολιτικό, που αυτή διαμόρφωσε στο σκηνικό της αθηναϊκής δημοκρατίας. Και ήταν φυσικό η ρητορική να οδηγηθεί σε ακμή μέσα στο κλίμα της πολιτικής ελευθερίας και της ελευθερίας του λόγου. Έτσι, όταν τα δικαιώματα αυτά περιορίστηκαν ή και εξαφανίστηκαν, σχεδόν νομοτελειακά και η ρητορική τα ακολούθησε στον μαρasmus. Ο μεγάλος κύκλος της κλασικής αττικής ρητορείας, ο σχημα-

τοποιοιμένος με τον «Κανόνα» των δέκα ρητόρων, που ανοίγει με τον Αντιφώντα τον Ραμνούσιο (480/470-410 π.Χ.), ολοκληρώνεται με τον Δείναρχο τον Κορίνθιο σε χρονικό ορίζοντα που καλύπτει το διάστημα από τον 5^ο μέχρι τις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

4.2. Ο Υπερείδης

Ο Υπερείδης ήταν Αθηναίος ρήτορας και πολιτικός του 4ου αιώνα π.Χ., ένας από τους δέκα ρήτορες του Κανόνα. Γεννήθηκε το 390 π.Χ. στον δήμο Κολλυτού και ήταν γιος του εύπορου γαιοκτήμονα Γλαύκιππου. Η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς του του επέτρεψε να κάνει καλές σπουδές. Έτσι διδάχτηκε τη ρητορική από τον Ισοκράτη, έχοντας ανάμεσα στους συμμαθητές του και τον Λυκούργο, του οποίου αργότερα, ως δικανικός ρήτορας, υπήρξε σε αρκετές υποθέσεις αντίδικος αλλά και υπερασπιστής. Κατά την παράδοση, μαθήτευσε και κοντά στον Πλάτωνα.

4.2.1. Η δημόσια ζωή του Υπερείδη.

Άρχισε τη σταδιοδρομία του στη ρητορική ασκώντας το επάγγελμα του λογογράφου, από το οποίο κέρδισε πολλά χρήματα. Με αυτά αγόρασε κτήματα στην Ελευσίνα, απ' όπου αύξησε τα έσοδά του. Ήταν λοιπόν αρκετά πλούσιος, ώστε, αφ' ενός, να ζήσει με πολυτέλεια, όπως μας παραδίδεται μέσα από πολλά ιστορικά γεγονότα και, αφ' ετέρου, να συνεισφέρει σημαντικά ποσά υπέρ της πόλης του.

Από το 360 π.Χ. περίπου εισήλθε στον δημόσιο βίο και ανέπτυξε πολιτική δραστηριότητα. Ο λόγος του εναντίον του στρατηγού Αριστοφώντα, τον οποίο κατηγορήσε για την πολιτική του στην Κέω, φαίνεται πως για τον νεαρό τότε Υπερείδη ήταν ιδιαίτερος τολμηρή πράξη, για την οποία δεν έπαψε ποτέ να υπερηφανεύεται. Η κατηγορία, εξ άλλου, για προδοσία που απηύθυνε το 343 π.Χ. κατά του Φιλοκράτη, πρωτεργάτη της ομώνυμης ειρήνης, και η επιτυχής για τον Υπερείδη έκβαση της υπόθεσης τροχοδρόμησαν οριστικά την πολιτική του ένταξη· έκτοτε ακολούθησε τον, κατά τι νεότερό του, Δημοσθένη στην αντιμακεδονική παράταξη, της οποίας αναδείχτηκε ένα από τα μαχητικότερα στελέχη. Με εδραιωμένη πλέον τη φήμη του ως δημόσιου άνδρα, την οποία δημιούργησε κυρίως αντιπολιτευόμενος τους μακεδονίζοντες της Αθήνας, ανέλαβε πολλές αποστολές. Στην αντιδικία Αθηναίων και Δηλίων σχετικά με το ιερό του Απόλλωνα εκπροσώπησε την πόλη του, αντικαθιστώντας τον Αισχίνη που είχε οριστεί αρχικά. Στάλθηκε ως πρέσβης πολλές φορές, μεταξύ των οποίων και προς τις πελοποννησιακές πόλεις για να τις παρακινήσει σε συμμαχία εναντίον των Μακεδόνων, και για ανάλογο σκοπό προς τα νησιά. Πρωτοστάτησε (και με προσωπικές του εισφορές) στη δημιουργία στόλου για την αντιμετώπιση του Φιλίππου, όταν ο τελευταίος ετοίμαζε επιχειρήσεις κατά της Εύβοιας (340/339 π.Χ.), ενώ σθεναρή στάση τήρησε και στα γεγονότα της πολιορκίας του Βυζαντίου, τον ίδιο χρό-

νο, οπότε εκλέχτηκε τριήραρχος και έσπευσε να βοηθήσει τον υπό τον Χάρητα αθηναϊκό στόλο.

Το 338 π.Χ. διεξήχθη η καταστροφική για τους Αθηναίους μάχη της Χαιρώνειας. Ο νικητής Φίλιππος ήταν πια έτοιμος να εισβάλει στην Αθήνα. Ο Υπερείδης ήταν βουλευτής και γι' αυτό εμποδιζόταν από νόμο να βρεθεί εκτός πόλεως, ώστε να λάβει μέρος στη μάχη. Με πολιτική τόλμη (για άλλους επιπολαιότητα), ο ρήτορας πρότεινε κάτι πραγματικά ριζοσπαστικό: με ψήφισμά του ζήτησε να γίνουν Αθηναίοι πολίτες οι μέτοικοι και να απελευθερωθούν οι δούλοι, ώστε εξοπλιζόμενοι να συγκροτήσουν στράτευμα ικανό να προβάλλει αντίσταση. Η πρότασή του όχι μόνο δεν έγινε δεκτή, αλλά και οδήγησε σε δίκη τον Υπερείδη, μετά τη «*γραφήν παρανόμων*» (καταγγελία για πρόταση παράνομου ψηφίσματος) που υπέβαλε εναντίον του ο Αριστογείτων. Ο ρήτορας κατάφερε να αθωωθεί, φαίνεται όμως ότι το πολιτικό κλίμα που επικράτησε στην Αθήνα δεν ευνόησε την άμεση και με την ίδια ένταση συνέχιση των αγώνων του. Την ίδια περίπου εποχή αντιμετώπισε επιτυχώς και δεύτερη «*γραφήν παρανόμων*», αυτή με την οποία ο Διώνδας τον κατηγορούσε για την πρότασή του να απονεμηθεί τιμητικό στεφάνι στον Δημοσθένη.

Ο Υπερείδης στράφηκε τότε περισσότερο στη λογογραφία, χωρίς όμως να απεμπολήσει τις πεποιθήσεις του, τις οποίες εκδήλωσε δραστήρια, όταν, μετά τον θάνατο του Φιλίππου (336 π.Χ.), τέθηκε θέμα αποχώρησης της Αθήνας από το συνέδριο της Κορίνθου, με σκοπό την πολιτική και στρατιωτική ανασύνταξη της πόλης εναντίον των Μακεδόνων. Η εμμονή στις ίδιες αυτές αντιλήψεις τον έφερε λίγο αργότερα σε ρήξη με τον για χρόνια πολιτικό του συναγωνιστή Δημοσθένη. Όταν ο τελευταίος καταγγέλλθηκε, μαζί με άλλους Αθηναίους πολιτικούς, για δωροδοκία στην υπόθεση του Άρπαλου (324 π.Χ.), ο Υπερείδης, δεν δίστασε να στραφεί εναντίον του και να αγορεύσει ως κατήγορος στη δίκη, που κατέληξε στην αυτοεξορία του Δημοσθένη στην Τροιζήνα. Και παλαιότερα οι σχέσεις των δύο ανδρών είχαν δοκιμαστεί, τώρα όμως έφταναν για πρώτη φορά σε πραγματική ρήξη. Ωστόσο, η διάστασή τους επρόκειτο σύντομα να γεφυρωθεί. Ο θάνατος του Αλέξανδρου (323 π.Χ.) δημιούργησε στον Υπερείδη και στην παράταξή του ελπίδες πως η Αθήνα θα μπορούσε να ανακτήσει την πολιτική ανεξαρτησία της και τον παραδοσιακό ηγετικό ρόλο της στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας. Έτσι ο ρήτορας άρχισε περιοδείες στην Πελοπόννησο αναζητώντας και πάλι συμμάχους. Κατά τις περιοδείες αυτές συναντήθηκε και συμφιλιώθηκε με τον Δημοσθένη, που έκανε τη θριαμβευτική επιστροφή του στην Αθήνα. Οι δύο παλαιοί συνεργάτες, μαζί με τον στρατηγό Λεωσθένη, έγιναν οι πρωτεργάτες της αντιμακεδονικής εξέγερσης, η οποία κατέληξε στην έκρηξη του Λαμιακού πολέμου (322 π.Χ.). Ο πόλεμος αυτός, όπως είναι γνωστό, ενταφίασε οριστικά τις ελπίδες της αντιμακεδονικής παράταξης. Φαίνεται πως οι εξελίξεις ήταν δύσκολο να ανακοπούν, και με τη μάχη στην Κραννώνα της Θεσσαλίας τελεσιδίκησαν. Ο Υπερείδης με τον Δημοσθένη βρέθηκαν στο στρατόπεδο των ηττημένων. Όσοι συνεργάτες τους επέζησαν συνελήφθησαν και θανα-

τώθηκαν. Ο Δημοσθένης κατάφερε να ξεφύγει, για να επιλέξει μόνος του τον θάνατο, λίγο αργότερα, μπροστά στους διώκτες του. Όσο για τον Υπερείδη, αυτός, αφού πρόλαβε να εκφωνήσει τον φλογερό *Επιτάφιο* του για τους πεσόντες του πολέμου, δηλαδή για τον φίλο του Λεωσθένη και τους στρατιώτες του, υποχρεώθηκε να φύγει από την Αθήνα καταδικασμένος σε θάνατο μετά από πρόταση του, εκ των αιωνίων αντιπάλων του, Δημάδη. Συνελήφθη στην Αίγινα, όπου είχε καταφύγει ικέτης στον ναό του Αιακού, παραδόθηκε στον Αντίπατρο και θανατώθηκε με βασανιστήρια (322 π.Χ.).

4.2.2. Η προσωπική ζωή του Υπερείδη

Ο πολυτάραχος δημόσιος βίος του Υπερείδη είχε το ομόλογό του στην έντονη και εξίσου πλούσια σε γεγονότα προσωπική ζωή του ρήτορα· και τούτο φαίνεται πως ισχύει, ακόμα κι αν δεν δοθεί απόλυτη πίστη στις σχετικές παραδόσεις. Δεινός καλοζωιστής, αγαπούσε το καλό φαγητό και ιδιαιτέρως τα ψάρια, το κρασί και τις γυναίκες. Αντίθετα προς τον εγκρατή Δημοσθένη, ο Υπερείδης έκανε θυελλώδεις δεσμούς με γνωστές εταίρες της εποχής. Για να εγκαταστήσει, μάλιστα, στο σπίτι του μία από αυτές, τη Μυρρίνη, έδιωξε τον γιο του Γλαύκιππο. Είχε επίσης εγκαταστήσει στα κτήματά του στην Ελευσίνα την εταίρα Φίλη, για την απελευθέρωση της οποίας είχε πληρώσει αδρά, ενώ στον Πειραιά είχε την Αρισταγόρα. Το όνομά του όμως συνδέθηκε με την περίφημη Φρύνη και με το σχετικό περιστατικό στο δικαστήριο της Ηλιαίας. Η ωραιότατη εταίρα, αυτή που είχε εμπνεύσει στον Απελλή τον πίνακα της «Αναδυομένης Αφροδίτης», είχε μαγέψει και τον Υπερείδη, κι έτσι, όταν καταγγέλθηκε για ασέβεια προς τους θεούς, ο ρήτορας ανέλαβε την υπεράσπισή της. Όταν όμως κατάλαβε ότι τα αποδεικτικά ευρήματά του δεν είχαν καταφέρει να πείσουν όλο το δικαστήριο, κατέφυγε στο τελευταίο και αποτελεσματικότερο: τράβηξε τον χιτώνα της Φρύνης, γυμνώνοντάς την μπροστά στους δικαστές, που θαμπωμένοι την αθώωσαν.

4.2.3. Το έργο του ρήτορα και λογογράφου

Η παράδοση αποδίδει στον Υπερείδη εβδομήντα επτά λόγους, από τους οποίους γνήσιοι θεωρούνταν ήδη από την αρχαιότητα οι πενήντα δύο. Μέχρι τον 16ο αιώνα υπήρχε στην Ουγγαρία χειρόγραφο με πλούσια σχόλια, το οποίο όμως χάθηκε. Ευρήματα του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα σε αιγυπτιακούς παπύρους σώζουν μεγάλα αποσπάσματα έξι λόγων, μέσω των οποίων κυρίως μορφώνουμε γνώμη για το έργο του Υπερείδη. Οι λόγοι αυτοί είναι:

- Κατά Δημοσθένους περί των αρπαλείων (λόγος πολιτικού περιεχομένου, σχετικά με την κατηγορία προς τον Δημοσθένη και άλλους πολιτικούς για διαφθορά στην υπόθεση του Αρπαλου).
- Απολογία υπέρ Λυκόφρονος (λόγος σχετικός με υπόθεση μοιχείας σε συνδυασμό με κληρονομικά ζητήματα).

- Υπέρ Ευξενίππου εισαγγελίας απολογία προς Πολύευκτον (λόγος σχετικός με διαφορές που ανέκυψαν κατά τη διανομή κτηματικής περιουσίας, με ειδικό ζήτημα υπόθεση εγκοιμήσεως).
- Κατά Φιλίππιδου (λόγος με πολιτικά υπόβαθρο, εναντίον κάποιου υποστηρικτή των μακεδονικών συμφερόντων).
- Κατά Αθηνογένους (λόγος για αστική δίκη σχετική με συμφωνία αγοραπωλησίας).
- Επιτάφιος (λόγος προς τιμήν των πεσόντων στον Λαμιακό πόλεμο).

Ο Υπερείδης ως ρήτορας χαρακτηρίζεται από τη σαφήνεια και τη ζωηρότητα του λόγου, από την ικανότητά του στην ανάπτυξη των αποδεικτικών συλλογισμών και από την απλή και άμεση έκθεση των γεγονότων. Έχει αντλήσει στοιχεία από τον Δημοσθένη (και δευτερευόντως από τον Λυσία), ενώ στη γλώσσα του έχει ενσωματώσει τύπους της καθημερινής ομιλίας, και ως προς αυτό, όπως επισημάνθηκε, αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη προς την ελληνιστική Κοινή²².

Ο άγνωστος συγγραφέας του έργου «Περί ύφους» διατυπώνει την κρίση του για τον Υπερείδη (34, 1-4) ως εξής: «Αν τα επιτεύγματα του λόγου κρίνονταν βάσει του πλήθους και όχι βάσει της ουσίας τους, ο Υπερείδης θα ξεπερνούσε στα πάντα τον Δημοσθένη. Πράγματι, έχει μεγαλύτερη πολυφωνία και περισσότερες αρετές, και αγγίζει την κορυφή σχεδόν σε όλα όπως ο πενταθλητής, που ως προς τους άλλους αθλητές δεν έχει την πρωτιά σε κανένα αγώνισμα, αλλά ξεπερνάει τους απλούς ανθρώπους. Σε όλα, εκτός από τη σύνθεση, ο Υπερείδης μιμείται τα επιτεύγματα του Δημοσθένη, ενώ και από τον Λυσία έχει αντλήσει με δεξιοτεχνία τις αρετές και τις χάριτες του λόγου. Όπου πρέπει, μιλάει απλά, χωρίς να παραθέτει μονότονα το ένα στοιχείο μετά το άλλο, όπως ο Δημοσθένης. Διαγράφει τους χαρακτήρες με γλυκύτητα και τους κοσμεί με λιτότητα. Αστειεύεται με επιτυχία, χλευάζει με λεπτότητα, έχει έμφυτη ανωτερότητα, ειρωνεύεται έντεχνα, σκώπτει με χάρη και αγωγή, διαθέτοντας το γνωστό αττικό άλας, είναι επιδέξιος στα να διασύρει, δίνοντας έμφαση στα κωμικό στοιχείο, και κεντρίζει εύστοχα με παιγνιώδη διάθεση, όντας σε όλα τούτα μιμητός ως προς τη χάρη. Είναι ικανότατος να προκαλεί τον οίκτο, κι ακόμα να αφηγηθεί διεξοδικά τους μύθους, και επιδεξιότατος να αναλύσει κάποιο θέμα διά μιας, όπως φέρ' ειπείν στα σχετικά με τη Λητώ τόνισε το ποιητικό στοιχείο, ενώ στον Επιτάφιο παρουσίασε το επιδεικτικό, κατά τρόπο που δεν ξέρω να έχει κάνει κάποιος άλλος. Ο Δημοσθένης όμως (...) δεν διαθέτει τίποτε απ' όσα προαναφέρθηκαν(...). Αν είχε προσπαθήσει να γράψει τον μικρό λόγο για τη Φρύνη ή τον Αθηνογένη, θα ήταν σαν να συνιστούσε ακόμα περισσότερο τον Υπερείδη. Νομίζω πάντως ότι οι αρετές του Υπερείδη, μολονότι πολλές, είναι ωστόσο μικρού μεγέθους, "άπραγες μες στην καρδιά του νηφάλιου ανθρώπου", κι αφήνουν τον ακροατή ανεπηρέαστο, διότι κανείς δεν ταραάζεται διαβάζοντας τον Υπερείδη...».

²²M. Edwards. *Οι Αττικοί ρήτορες*, επιμ. Μ. Κυρτζάκη, μτφρ. Δ. Γ. Σπαθάρas, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002,σελ. 86.

4.3. Ο Δημοσθένης

Ο Δημοσθένης θεωρήθηκε ο σημαντικότερος ρήτορας τόσο από τους σύγχρονους του Αθηναίους και από τους Ρωμαίους της αρχαιότητας, όσο και από τους κριτικούς σήμερα.

Γεννήθηκε το 384 π.Χ. και καταγόταν από την Παιανία, εξ ου και το όνομα του: «*Δημοσθένης Δημοσθένους Παιανιεύς*». Ο πατέρας του, Δημοσθένης και αυτός, όπως μαρτυρεί και το όνομα του ρήτορα, κατασκεύαζε ξίφη και μαχαίρια. Όταν ο μικρός Δημοσθένης ήταν επτά ετών, ο πατέρας του πέθανε· λόγω όμως της αστικής καταγωγής του, κληροδότησε τον Δημοσθένη με αξιόλογη περιουσία που ανερχόταν σε δέκα τέσσερα τάλαντα. Αυτήν την περιουσία, διαχειρίστηκαν ως κηδεμόνες του Δημοσθένη, της μητέρας του Κλεοβούλης και της μικρής του αδελφής, οι δύο εξάδελφοι του, Άφοβος και Δημοφών, καθώς και ο φίλος του πατέρα του Θηριππίδης. Τελικά από αυτήν την περιουσία, ο Δημοσθένης κληρονόμησε στοιχεία, αξίας εβδομήντα μυνων. Αυτήν ίσως ήταν η αφορμή για την εξέλιξη του αδύναμου σωματικά, μικρού Δημοσθένη, που έμελλε να αποκτήσει έναν λόγο κοφτερό, σαν τα ξίφη που κατασκεύαζε ο πατέρας του, αλλά και πλούσιο σε τεχνική και επιχειρήματα. Έτσι, με την ενηλικίωση του, ο Δημοσθένης θα ξεκινήσει έναν δικαστικό αγώνα εναντίον των διαχειριστών της κληρονομιάς του (περίπου το 364 π.Χ.), στον οποίο τον βοήθησε ο πρώτος δάσκαλος του Ησαίος, ικανότατος ρήτορας και λογογράφος, ειδικευμένος κυρίως σε υποθέσεις κληρονομικών²³. Ο Δημοσθένης, που δεν προπονήθηκε στην παλαίστρα λόγω της ισχνής σωματικής του διάπλασης, θα καταφέρει να διακριθεί στη ρητορική και την πολιτική, αντιμετωπίζοντας, με τον περίφημο τρόπο με τα πετραδάκια, τα μειονεκτήματά του στον λόγο (αφού ήταν τραυλός και με ασθενή αναπνοή) και δε θα αργήσει να γίνει γνωστός στην αθηναϊκή δημόσια ζωή, αλλά και να αποκτήσει μία αξιοπρεπή περιουσία από την ενασχόληση του με τη λογογραφία.

4.3.1. Ο Δημοσθένης πριν τον κίνδυνο από Βορρά

Από την ενηλικίωση του, θα αρχίσει αμέσως την ενασχόληση του με τη λογογραφία, με αφορμή τις προσωπικές, κληρονομικές του υποθέσεις, αλλά και μετά από την παρακολούθηση του λόγου του Καλλίστρατου που τον είχε εντυπωσιάσει. Παράλληλα όμως θα αρχίσει να προετοιμάζεται για την είσοδο του στον πολιτικό βίο των Αθηνών. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, «προπονήθηκε» σκληρά για την «*υπόκριση*» του (δηλαδή τον τρόπο που εκφώνούσε τους λόγους)· μελέτησε τα έργα του Θουκυδίδη, ώστε να αποκτήσει ιστορικό υπόβαθρο, αλλά και του Πλάτωνα· νοίκιασε ένα υπόγειο για να ε-

²³ L. Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, επιμ. Β. Σερέτη, μτφρσ Ξ. Τσελέντη, εκδ. Δαίδαλος Ι, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2005.

ξασκείται στην εκφορά του λόγου, χρησιμοποιούσε βότσαλα για να διορθώσει την άρθρωση του, πρόφερε τους λόγους του τρέχοντας για να δυναμώσει τη φωνή και την αναπνοή του και ακόμη μαθήτευσε δίπλα σε ρητοποιό²⁴ (τακτική που ακολουθείται μέχρι και σήμερα από δικηγόρους). Δεν ήταν λοιπόν τυχαίος ο θαυμασμός που προκαλούσαν οι λόγοι του στους συμπολίτες του Αθηναίους.

Αυτή η προετοιμασία του ως λογογράφου άρχισε να έχει τα πρώτα της αποτελέσματα και να αναλαμβάνει πέραν από υποθέσεις ιδιωτικού δικαίου, δίκες με πολιτικό περιεχόμενο· το 355 π.Χ., ο Δημοσθένης έλαβε την πρώτη του παραγγελία από τον Διόδωρο, ο οποίος του ανέθεσε να γράψει λόγο για μια πολιτική δίκη (*Κατά Ανδροτίωνος*), και το 354 π.Χ., ο ίδιος ο Δημοσθένης (όπως φαίνεται), έχοντας το δικαίωμα ως Αθηναίος πολίτης, εκφώνησε τον λόγο «*Περί τής ατέλειας προς Λεπτίνην*». Ο Λεπτίνης είχε ψηφίσει φορολογικούς νόμους που έπλητταν τα συμφέροντα των τότε ευεργετών, πλουσίων Αθηναίων, δηλαδή της τάξης του Δημοσθένη, αλλά και του συντηρητικού πολιτικού Ευβούλου· γι' αυτό οι κατηγορίες σχετίζονταν με αδικήματα κατά της πόλης (*γραφαί*). Ο Δημοσθένης ακόμη και από αυτούς τους πρώιμους λόγους θα επιδείξει ιδιαίτερη τεχνική, όπως για παράδειγμα την αναγωγή των φορολογικών θεμάτων σε θέματα εθνικού συμφέροντος και με αυτόν τον τρόπο θα αρχίσει η προσωπική διάκριση του.

Ο Δημοσθένης στη συνέχεια δε θα αργήσει να μπει και να διαδραματίσει σημαίνοντα ρόλο στη δημόσια ζωή των Αθηνών. Ο πρώτος εκ των ρητόρων είχε την ιδιοσυγκρασία εκείνη του πολίτη της εποχής του, που ήταν συνδεδεμένος με πάθος με την πόλη του²⁵· κάτι που στην μετέπειτα εποχή άρχισε να φθίνει με την ταυτόχρονη φθορά και της αθηναϊκής πολιτείας.

Στη ίδια χρονιά που παρέστη στη δίκη κατά του Λεπτίνη (354 π.Χ.), ανήκει και ο παλαιότερος σωζόμενος πολιτικός (συμβουλευτικός) λόγος του, «*Περί Συμμοριών*». Σ' αυτή τη πρώτη του δημηγορία, ο τριαντάχρονος τότε πολιτικός άνδρας θα υποστηρίξει τη δικαιότερη συγκρότηση των συμμοριών, που θα απέδιδε την αύξηση της ναυτικής δύναμης των Αθηνών, ενόψει του κινδύνου που αναμενόταν από τους Πέρσες και τον Αρταξέρξη. Ο λόγος του χαρακτηρίζεται από πρακτικό πνεύμα και μετριοπάθεια, σε αντίθεση με άλλους σύγχρονους του πολιτικούς που ξεσήκωναν τα πλήθη εναντίον των Περσών.

Το 352 π.Χ. εκφωνεί ο Δημοσθένης ένα νέο πολιτικό λόγο με γενικότερο περιεχόμενο. Είναι ο «*Υπέρ Μεγαλοπολιτών*», στον οποίον ο ρήτορας έρχεται για πρώτη φορά σε ρήξη με τις απόψεις του Ευβούλου, μία ρήξη που θα συνεχιστεί σχετικά με τη στάση των Αθηναίων απέναντι στον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας. Ο Εύβουλος ήταν υπέρ της ουδετερότητας και της αδρανο-

²⁴ Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι (Δημοσθένους Βίος, 7 & 11)*.

²⁵ Δημοσθένης: Οι τρεις ολυνθιακοί, τρεις φιλιππικοί και ο λόγος περί των εν χερρονήσω/επιμέλεια Κωνσταντίνου Τσάτσου • μετάφραση Κωνσταντίνου Τσάτσου. - 3η έκδ. - Αθήνα : Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2000, σελ. 84.

ύς εξωτερικής πολιτικής²⁶, σε αντίθεση με τον Δημοσθένη που υποστήριζε την ενεργό εξωτερική πολιτική και την ένταξη των Αθηνών στους βασικούς «παίκτες» των τότε διεθνών σχέσεων. Σ' αυτόν του τον λόγο, ο Δημοσθένης υποστηρίζει την εμπλοκή της Αθήνας και την αποστολή βοήθειας στους Μεγαλοπολίτες για την απελευθέρωση τους από τους Σπαρτιάτες (μια και οι Θηβαίοι, παλιοί τους σύμμαχοι από την εποχή του Επαμεινώνδα, αδυνατούσαν να στείλουν βοήθεια), ώστε να μην καταφέρει η Σπάρτη να γίνει η απόλυτη κυρίαρχος της Πελοποννήσου. Αντίθετα η άποψη της παράταξης του Ευβούλου υποστήριξε πως η Αθήνα θα έπρεπε να κρατήσει ουδέτερη στάση και να μην εμπλακεί σε αυτή τη διαμάχη, θαμπωμένοι και από την προσφορά των Σπαρτιατών μέσω πρεσβείας που είχαν αποστείλει στην Αθήνα για βοήθεια για την ανακατάληψη του Ωρωπού από τους Αθηναίους, που τώρα ήταν στα χέρια των Θηβαίων.

Το 351 π.Χ., ένα χρόνο αργότερα ακολουθεί ένας τρίτος πολιτικός λόγος «Υπέρ της Ροδίων ελευθερίας». Πρόκειται για άλλον ένα λόγο, στον οποίο ο Δημοσθένης αναπτύσσει τις απόψεις σχετικά με την εξωτερική πολιτική της Αθήνας· και πάλι η ρητορική του θα είναι αντίθετη με τις συντηρητικές ιδέες που εκπροσωπεί η παράταξη του Ευβούλου. Ο ρήτορας υποστηρίζει (πιστός στο πολιτικό του όραμα) την αποστολή βοήθειας στους δημοκρατικούς Ρόδιους που τώρα στράφηκαν προς τους Αθηναίους για να αντιμετωπίσουν τους ολιγαρχικούς που τους εκδίωξαν από το νησί μετά την επικράτηση του Τυράννου Μαυσωλού της Καρίας. Θεωρεί πως έτσι οι ίδιοι Ρόδιοι που τους πρόδωσαν στον Συμμαχικό πόλεμο, τώρα θα αποτελούν τους εντολοδόχους των Αθηναίων και θα αρχίσει και πάλι η Αθήνα να έχει έναν ενεργητικό ρόλο στο Αιγαίο. Αντίθετα η παράταξη του Ευβούλου, υποστηρίζει τη μη συμμετοχή της πόλης σε εχθροπραξίες άλλων πόλεων, διότι, εκτός της πολιτικής ουδετερότητας που θα προσφέρει το αγαθό της Ειρήνης στην πόλη, θα επανακάμψει έτσι και οικονομικά μετά τον Συμμαχικό Πόλεμο. Τελικά τόσο σχετικά με τη βοήθεια των Μεγαλοπολιτών, όσο και στην υπόθεση των Ροδίων θα επικρατήσουν οι συντηρητικές δυνάμεις και οι Αθηναίοι θα αρνηθούν να αποστείλουν βοήθεια. Ο Δημοσθένης όμως θα έχει ήδη γίνει γνωστός στην πολιτική σκηνή των Αθηνών για τις ρηξικέλευθες απόψεις του.

4.3.2. Ο Δημοσθένης, ο Φίλιππος και οι Φιλιππίζοντες

Μετά τον Εύβουλο, του οποίου ο Δημοσθένης θεωρήθηκε αρχικά οπαδός, σειρά στο στόχαστρο της πολιτικής αντιπαράθεσης του ρήτορα θα πάρουν, στο εξής για χρόνια, ο Αισχίνης στο εσωτερικό και ο Φίλιππος στο εξωτερικό της πόλης. Ο Δημοσθένης κάποτε, λογοπαίζοντας με το όνομα του Αισχίνη, είπε το περίφημο: «*Ουκ αισχύνει, ω Αισχίνη, ή της πόλεως αισχύνει, καταισχύνεις αισχύνης;*» (Δεν ντρέπεσαι Αισχίνη, εσύ, που αποτελείς τη ντροπή της πόλης, να καταντροπιάζεις τη ντροπή;). Δεν εγκατέλειψε βέβαια και την

²⁶ Κ. Τσάτσος, *Δημοσθένης: Οι τρεις ολυνθιακοί, τρεις φιλιππικοί και ο λόγος περί των εν χειρρονήσω*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2000, σελ. 91.

παράλληλη δικαστηριακή του δράση ως λογογράφου σε δίκες κατά κανόνα πολιτικού περιεχομένου• αλλά το βάρος το ρίχνει στους καθ' αυτό πολιτικούς λόγους, πού από το 350 ο κύριος όγκος των πολιτικών δημηγοριών του είναι ολόκληρος αφιερωμένος στον αγώνα κατά τού Φιλίππου.

Αν και ο Φίλιππος είχε δείξει σημάδια επεκτατισμού ήδη από το 357 π.Χ., καταλαμβάνοντας τη συμμαχική προς τους Αθηναίους Αμφίπολη, καθώς και άλλες πόλεις στη Μακεδονία και τη Θράκη, ο Δημοσθένης δε θα τολμήσει να εκφωνήσει λόγο κατά του Φιλίππου μέχρι και το 350-349 π.Χ., είτε λόγω του νεαρού της ηλικίας του και επειδή δεν είχε ακόμη καθιερωθεί στη αθηναϊκή πολιτική ζωή, είτε λόγω του ότι οι Αθηναίοι μέχρι εκείνη τη στιγμή είχαν το βλέμμα τους στραμμένο σε διαφορετικές προτεραιότητες όπως για παράδειγμα τον Συμμαχικό Πόλεμο. Με τον Α΄ Φιλιππικό, δε θα καταφέρει και πάλι να πείσει τους Αθηναίους για μια πιο ενεργητική στάση απέναντι στους Μακεδόνες, θα καταφέρει όμως να γίνει αντιληπτή και η αντίθετη οπτική από αυτήν των συντηρητικών.

Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν οι τρεις Ολυνθιακοί, όσες ήταν και οι εκκλήσεις των Ολύνθιων για βοήθεια. Μ' αυτόν τον λόγο ο Δημοσθένης φαίνεται να έπεισε για πρώτη φορά τους Αθηναίους να στείλουν βοήθεια εκτός πόλης και μάλιστα τόσο μακριά• μια βοήθεια που πιθανόν να μην έφθασε εγκαίρως και σίγουρα δεν έφθασε σε επάρκεια. Ο Φίλιππος Β΄, μετά την κατάληψη της Μακεδονίας και Θράκης, του είχε απομείνει προς κατάληψη, από τον Βορρά πριν συνεχίσει προς τον Νότο, μόνο η Χαλκιδική «ομοσπονδία», με την οποία σοφώς είχε συνάψει νωρίτερα συμφωνία ειρήνης και της είχε παραχωρήσει την Ποτίδαια (υπό όρο να μη συνάπτουν τέτοια συμφωνία με άλλη πόλη) ώστε να εφησυχάσει τις πόλεις-μέλη της Χαλκιδικής ένωσης. Έχοντας ήδη καταλάβει τις περισσότερες πόλεις-μέλη, απέμενε η μεγαλύτερη και ισχυρότερη πόλη της Χαλκιδικής, η Όλυνθος, η οποία, αν και πριν λίγα χρόνια (356-355 π.Χ.), συμμετείχε σε εχθροπραξίες κατά των Αθηναίων, όντας διορατική σύναψε δύο χρόνια νωρίτερα συμφωνία ειρήνης με την Αθήνα, βλέποντας τον Φίλιππο να 'πλησιάζει απειλητικά. Με αυτόν τον τρόπο, όταν ο Φίλιππος με φθηνή αφορμή επιτέθηκε στην Όλυνθο, η πόλη έστειλε πρεσβείες και επιστολές στην Αθήνα για να ζητήσουν βοήθεια. Ο ρήτορας έπεισε τους Αθηναίους να στείλουν βοήθεια, αν και οι δυνάμεις της Αθήνας μάχονταν στην Εύβοια, ώστε να κρατήσουν τις περιοχές που ανήκαν στη σφαίρα επιρροής τους• φημολογείται ότι και πίσω από τους εξεγερμένους λαούς της Εύβοιας ήταν ο Μακεδόνας στρατηγός με στόχο αυτόν ακριβώς τον εγκλωβισμό του στρατού των Αθηνών. Με αυτόν τον τρόπο η Όλυνθος κατελήφθη έως το 348 π.Χ.

Οι Αθηναίοι φοβούμενοι την κάθοδο των Μακεδόνων, στα τέλη του 347 π.Χ. και αφού είχαν στείλει χωρίς επιτυχία πρεσβείες στην Πελοπόννησο για να βρουν συμμάχους κατά του Φιλίππου, αποφάσισαν, με πρόταση του Φιλοκράτη, να συνθηκολογήσουν ειρήνη με τον Φίλιππο. Ήταν γεγονός ότι, σ' αυτήν τη χρονική στιγμή, βόλευε και τις δύο πλευρές η ουδετερότητα' τους Αθηναίους για να κερδίσουν χρόνο για την οικονομική και στρατιωτική τους

ανασυγκρότηση, ενώ για τον Φίλιππο για να σιγουρέψει τα νότα του πριν την κάθοδο. Η συνθήκη ειρήνης είχε ως όρο να σέβονται αμφότερα τις συμβαχίες και τις κατακτήσεις του αντισυμβαλλόμενου μετά την τυπική υπογραφή της συνθήκης. Σ' αυτόν τον όρο κρυβόταν τα σχέδια του Φιλίππου, ο οποίος, αφού εξασφάλισε την υπογραφή των Αθηναίων τις αρχές του 346 π.Χ., κατέλαβε πρώτα ολόκληρη τη θράκη, εκτός της Χερρονήσου, και στη συνέχεια τη Θεσσαλία, όπου και υπέγραψε τη συνθήκη Ειρήνης με τους Αθηναίους (Φερά Θεσσαλίας).

Ο Δημοσθένης, ο οποίος μετείχε στην πρεσβεία στην Πέλλα, όταν γύρισε στην Αθήνα, έπεισε τη Βουλή, στον απολογισμό της Πρεσβείας και λόγω των παραβιάσεων του Φιλίππου που ήδη κατευθυνόταν εναντίον των Φωκίων, να μην τιμηθούν οι Πρέσβεις και να εμποδιστεί ο Φίλιππος να περάσει τις Θερμοπύλες. Αντίθετα ο Αισχίνης, ο οποίος συμμετείχε τόσο στις Πρεσβείες στην Πελοπόννησο κατά του Φιλίππου, αλλά και σε αυτήν για την υπογραφή της Ειρήνης, μετέπεισε την εκκλησία του δήμου (λαμβάνοντας κανείς υπόψη ότι οι Αθηναίοι προτιμούσαν μια φιλειρηνική στάση) σχετικά με τις βλέψεις του Φιλίππου και τους καθυσάχασε πως αν περάσει τις Θερμοπύλες ο Φίλιππος θα επιτεθεί στους μισητούς Θηβαίους και όχι στους συμμάχους τους Φωκείς. Ο Αισχίνης είχε ήδη περάσει στο στρατόπεδο των μακεδονίζοντων και θα αποτελούσε τα επόμενα χρόνια το αντίπαλο δέος του Δημοσθένη. Στο τέλος όμως, ακόμη και ο Δημοσθένης βλέποντας τους Φωκείς (που αποτελούσαν εξαίρεση κατάκτησης στη συνθήκη ειρήνης) να καταλαμβάνονται από τον Φίλιππο, τάχθηκε υπέρ στο να δεχθούν τους Μακεδόνες στην Αμφικτυονία και να συμβιβασθούν προσωρινά με την Ειρήνη, εκφωνώντας τον περίφημο λόγο «Περί Ειρήνης» (346 π.Χ.).

Στα τέλη του ίδιου έτους ή στις Αρχές του 345 π.Χ., ο Δημοσθένης επιτίθεται μέσω Τιμάρχου κατά του Αισχίνη κατηγορώντας τον με «γραφή παραπρεβείας», δηλαδή για προδοσία και χρηματισμό από τον Μακεδόνα βασιλιά κατά την πρεσβεία στην Πέλλα. Ο Αισχίνης θα καταφέρει την αθώωση του, κερδίζοντας αρχικά χρόνο, καταθέτοντας «αντιγραφή» κατά του Τιμάρχου, που σήμαινε ότι ο Τίμαρχος δεν είχε το δικαίωμα να τον κατηγορήσει· δίκη που κέρδισε, εκφωνώντας τον λόγο «Κατά Τιμάρχου» διότι υποστήριξε ότι ο Τίμαρχος στην εφηβεία του «εταιριζόταν», δηλαδή εκπορνευόταν²⁷. Το 343 π.Χ. θα εκδικασθεί δίκη για την ίδια υπόθεση, μόνο που τώρα αυτήν την προκάλεσε ο ίδιος ο Δημοσθένης. Ο Αισχίνης και πάλι θα αθωωθεί μετά δυσκολίας (με διαφορά τριάντα ψήφων σε σύνολο τριακοσίων), μετά από δύο ομώνυμους λόγους των δύο ρητόρων, «Περί της παραπρεβείας».

²⁷ Ο «εταιρισμός», ο οποίος προσάπτεται ως κατηγορία κατά του Τιμάρχου, εντασσόταν ως ερώτημα στη δοκιμασία των ρητόρων, εφ' όσον η αποδεδειγμένη άσκησή του θεμελίωνε τη στέρξη του δικαιώματος του δημόσιου λόγου. Η κατηγορία δεν στοιχειοθετείται βάσει των ερωτικών προτιμήσεων, αλλά βάσει της διαμορφούμενης σχέσης εξάρτησης, που παρέπεμπε σε υποδούλωση· άλλωστε, ο κατήγορος (ο Αισχίνης) παραδέχεται ότι και ο ίδιος είναι «ερωτικός έτι και νυν» και θαυμάζει τον ανδρικό έρωτα, (136,3).

Από τη δίκη αυτή, είχε προηγηθεί μίαν άλλην πρεσβεία, αυτή του Δημοσθένη στην Πελοπόννησο, ο οποίος προσπάθησε να πείσει τους Μεσσήνιους, τους Αρκάδες και τους Αργιείς να συμβιβαστούν με τους Σπαρτιάτες, ώστε να αποφευχθεί η είσοδος του Φιλίππου στην Πελοπόννησο με αφορμή τη δήθεν προστασία των τριών αυτών λαών²⁸. Οι ίδιοι αυτοί λαοί αλλά και οι Μακεδόνες, με την επιστροφή του Δημοσθένη έστειλαν πρεσβείες στην Αθήνα· οι μεν Πελοποννήσιοι για να παραπονεθούν ότι οι σύμμαχοι τους Αθηναίοι προσπαθούν να τους πείσουν για τα συμφέροντα των εχθρών τους Σπαρτιατών, ενώ οι δε Μακεδόνες για να παραπονεθούν για το ότι οι Αθηναίοι με τους οποίους είχαν συνάψει συνθήκη ειρήνης διαδίδουν στους συμμάχους τους στην Πελοπόννησο συκοφαντίες για τους ίδιους. Ο υπαίτιος των πρεσβειών Δημοσθένης το 344 π.Χ., κατά τη διάρκεια της εκκλησίας του Δήμου και ενώ οι Αθηναίοι αναρωτιούνται τι να απαντήσουν στους μεν και στους δε, παίρνει τον λόγο και εκφωνεί τον Β΄ Φιλιππικό καταγγέλλοντας τον βασιλιά Φίλιππο για όλες τις αδικίες προς τους Αθηναίους και για την πανούργα πολιτική του.

Αυτή η αντιπαράθεση έξω από τα τείχη με τον Φίλιππο, αλλά και εντός με τους φιλιππίζοντες ήταν η πιο δραστήρια και δημιουργική εποχή του ρήτορα Δημοσθένη. Οι Αθηναίοι θα συνεχίσουν να τηρούν μια στάση «εξοικονόμησης ειρήνης» και το ίδιο και ο Φίλιππος, ο οποίος προχωρά στις κατακτήσεις σε σημείο που οι Αθηναίοι να μπορούν να το ανεχτούν. Μέχρι που μετά τρία χρόνια σκληρού πολέμου στη Θράκη, αρχίζουν οι αναταραχές στη Χερρόνησο, που ακόμα άνηκε στην αθηναϊκή συμμαχία, αλλά ήταν ένα αναπόφευκτο σημείο διέλευσης του Φιλίππου για την Ασία. Έτσι με αφορμή και πάλι μία πρεσβεία Μακεδόνων, σταλμένη από τον Φίλιππο, για τις επιδρομές του Διοπεΐδη, στρατηγού των αθηναίων, στην φιλομακεδονική Καρδία, ο Δημοσθένης το 341 π.Χ. εκφωνεί τον λόγο «Περί των εν Χερρονήσω».

Ακολουθεί αμέσως, το ίδιο έτος, ο Γ΄ Φιλιππικός. Σ' αυτούς τους δύο λόγους διαφαίνεται η επικράτηση του Δημοσθένη στην πολιτική σκηνή των Αθηνών. Πείθει τους Αθηναίους, παρά τις απαιτήσεις του Φιλίππου, να μην διατάξουν τον Διοπεΐδη να επιστρέψει και στη συνέχεια στον Γ΄ Φιλιππικό αναπτύσσει στο αθηναϊκό κοινό ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο για έναν πανελλήνιο πόλεμο κατά του Φιλίππου. Πείθει αρχικά τους αθηναίους να στείλουν αμέσως βοήθεια στη Χερρόνησο και το Βυζάντιο, αναλύοντας τα σχέδια του Φιλίππου σε όλη την Ελλάδα στον πιο σημαντικό από όλους τους λόγους του.

Φαίνεται τώρα η πολιτική του Δημοσθένη να επικρατεί. Ο Φίλιππος έχει αποκτήσει εδάφη και συμμάχους σε όλη την Ελλάδα, από την Ήπειρο μέχρι την Πελοπόννησο. Τόσο οι Αθηναίοι στρατηγοί, όσο και ο Μακεδόνας μονάρχης φαίνεται να μην υπολογίζουν στη φιλοκράτεια ειρήνη και να την καταπατούν. Ο Δημοσθένης μεταβαίνει ως πρέσβης στο Βυζάντιο για να εξασφαλίσει, εκτός των άλλων, και την αυτάρκεια σε σιτηρά των Αθηναίων, αφού

²⁸Κ. Τσάτσος, *Δημοσθένης: Οι τρεις ολυνθιακοί, τρεις φιλιππικοί και ο λόγος περί των εν χερρονήσω*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2000, σελ. 98 επ.

κύρια πηγή τους ήταν η Μαύρη Θάλασσα. Ο Δεινός αυτός ρήτορας τελικά καταφέρνει όχι μόνο να εξασφαλίσει τη διέλευση αθηναϊκών πλοίων από τον Βόσπορο, αλλά και τη συμμαχία των Βυζαντίων κατά του Φιλίππου. Αυτή η επικράτηση της πολιτικής του Δημοσθένη θα φανεί και λίγο αργότερα. Όταν ο φίλιππος, το 339 π.Χ., θα καταλάβει την Ελάτεια, πόλη της τότε Βοιωτίας, οι Αθηναίοι θα στείλουν πρέσβη και πάλι τον Δημοσθένη για να πετύχει συμμαχία κατά του Μακεδόνα με τους άλλοτε μισητούς Θηβαίους και θα την πετύχει. Έτσι Αθηναίοι και Μακεδόνες θα καταλήξουν, μετά από τόσο χρόνια διπλωματίας της εποχής, να αντιπαρατεθούν στη Μάχη της Χαιρώνειας, το 338 π.Χ. Η Αθήνα θα έχει στο πλευρό της όλους τους Βοιωτούς και άλλους Έλληνες, όπως Κορίνθιους, Κερκυραίους κ.λ.π., αλλά κατά βάση οι Θηβαίοι θα αποτελέσουν το ένα εκ των δύο κεράτων της παράταξης του. Ο Μακεδόνας βασιλιάς θα επικρατήσει. Θα είναι όμως επιεικής με την Αθήνα και θα καταλάβει μόνο τη Θήβα, αφήνοντας ελεύθερους τους Αθηναίους, αλλά με σημαντικές απώλειες, στρατιωτικές, οικονομικές και ψυχικές.

Η πολιτική του ρήτορα φαίνεται να χάνει έδαφος. Οι Αθηναίοι όμως έχουν ακόμη πίστη σε αυτόν τον μεγάλο πολιτικό άνδρα. Αντίθετα, δεν έχουν πλέον καμία πίστη για τους Μακεδόνες και επειδή φοβούνται για επίθεση του Φιλίππου, ορίζουν δέκα άρχοντες τοιοποιοί να επισκευάσουν τα αθηναϊκά τείχη. Μέσα σ' αυτούς είναι και ο Δημοσθένης, ο οποίος καταθέτει τρία τάλαντα από την προσωπική του περιουσία γι' αυτόν τον σκοπό. Γι' αυτό ο Κτησιφών θα προτείνει να του απονεμηθεί ο χρυσός στέφανος, ο ανώτατος τίτλος τιμής στην Αθήνα, για την αρετή και τον πατριωτισμό του (337 π.Χ.) και η Βουλή το εγκρίνει. Τότε ο Αισχίνης προβάλλει «ένταση» άμεσα κατά του Κτησιφώντα, έμμεσα όμως κατηγορεί τον Δημοσθένη, υποστηρίζοντας, σχετικά με τις αρετές του ρήτορα, ότι ο Δημοσθένης ευθύνεται για την ήττα των Αθηναίων, ότι ο ίδιος, στη Χαιρώνεια δεν πολέμησε στη πρώτη γραμμή και τέλος ότι όσον αφορά στα διαδικαστικά θα έπρεπε πρώτα να τελειώσει η θητεία του, να γίνει ο απολογισμός για αυτήν και στη συνέχεια να τιμηθεί.

Αν ο ηγετικός ρόλος της Αθήνας αρχίζει να φθίνει, την ίδια πορεία έχει και η πολιτική ζωή του Δημοσθένη και αυτό όχι γιατί οι Αθηναίοι ξαφνικά έγιναν φιλομακεδόνες, άλλωστε κάτι τέτοιο δε συνέβη ποτέ. Η ειρήνη, η συμμαχία και η ανάδειξη των μακεδονιζόντων πολιτικών ήταν πάντα ένα εξ ανάγκης φαινόμενο. Αυτό αποδεικνύει και η ανάθεση του επιτάφιου λόγου μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (παρά την ήττα των Αθηναίων) στον Δημοσθένη, αλλά και μετά τόσα χρόνια, το αποτέλεσμα της δίκης του Κτησιφώντα. Μετά και τον θάνατο του Φιλίππου (336 π.Χ.) και την επικράτηση του Μ. Αλεξάνδρου πανελλαδικά, χωρίς την ύπαρξη δυνάμεων που μπορούσαν να αντισταθούν, ο Δημοσθένης πλέον δεν βρίσκει πια νόημα στην πολιτική ρητορική. Οι λόγοι δεν έχουν πρακτικό αντίκτυπο, δεν επηρεάζουν κρίσιμες αποφάσεις, είναι περισσότερο απολογητικοί. Τέτοιος είναι και ο τελευταίος του που διασώθηκε και ίσως ο πληρέστερος όλων υπό την έποψη της ρητορικής αρτιότητας. Ο περίφημος «Περί στεφάνου» λόγος του Δημοσθένη είναι τύποις δικανικός λόγος και υπεράσπισης του φίλου του Κτησιφώντα. Στην πραγματι-

κότητα όμως αποτελεί έναν πολιτικό απολογισμό του ρήτορα και σίγουρα έναν λόγο πολιτικό• άλλωστε και οι δύο σημαντικοί ρήτορες απευθύνονται στο κοινό με την προσφώνηση «Ω άνδρες Αθηναίοι» και όχι «Ω άνδρες Δικαστές». Σε αυτή τη δίκη θα κλείσει ένας μεγάλος κύκλος για τη ζωή του Δημοσθένη, η αντιπαράθεση του με τον Αισχίνη. Το 330 π.Χ., έξι χρόνια περίπου μετά την «ένταση» του Αισχίνη, θα διεξαχθεί η δίκη που, σε αντίθεση με τη σημασία του θέματος της, συγκέντρωσε τα βλέμματα όλης της τότε Ελλάδας, προσελκύοντας κοινό από όλες τις πόλεις. Τόσο ο Αισχίνης, όσο και ο Δημοσθένης ανέμεναν κατά την κρίση τους την κατάλληλη στιγμή για να διεξαχθεί η δίκη. Από τη μία ο Δημοσθένης έβλεπε τις κατακτήσεις του Αλέξανδρου και την επικράτηση των μακεδονιζόντων, ενώ ο Αισχίνης αντιλαμβανόταν ότι δεν μειώθηκε η επιρροή του Δημοσθένη στους Αθηναίους. Ο Αισχίνης είχε δίκιο. Αφού εκφώνησε τον «Κατά Κτησιφώντος» λόγο και μετά τη σύντομη απολογία του Κτησιφώντα, τον λόγο πήρε ως συνήγορος του, ο Δημοσθένης για να εκφωνήσει τον «Περί Στεφάνου» λόγο και να μαγέψει το κοινό. Ο Αισχίνης, αν και η κατηγορία του είχε βάση, κατάφερε να κερδίσει μόνο το 1/5 των ψήφων από 501 δικαστές και για αυτό του επιβλήθηκε πρόστιμο 1000 δραχμών· μην αντέχοντας να δει τον μισητό του αντίπαλο να χρυσόστεφανώνεται στα επόμενα Διονύσια, αυτοεξορίστηκε στη Ρόδο. Οι Αθηναίοι απέδειξαν εκ νέου την εμπιστοσύνη τους προς τον Δημοσθένη.

Αυτός είναι και ο τελευταίος σωζόμενος λόγος του Δημοσθένη, αλλά και μία από τις τελευταίες φορές που οι συμπολίτες του θα του δείξουν την εμπιστοσύνη τους. Το 324 π.Χ θα προκύψει η υπόθεση του Άρπαλου, κατά την οποία θα χάσει δύναμη αλλά και φίλους, όπως ο Υπερείδης. Ο ρήτορας θα αναγκαστεί να εξοριστεί και να επανέλθει στη γενέτειρά του, μόνον όταν θα συμφιλιωθεί με τον παλιό του φίλο. Το τέλος του θα το επιλέξει ο ίδιος. Όταν το 322 π.Χ., μετά τον λαμιακό πόλεμο και την ήττα των Αθηναίων, ο Αντίπατρος έστειλε τον Αρχία για να τον συλλάβει, τον βρήκε στον ναό του Ποσειδώνος στον σημερινό Πόρο. Αυτός σεβόμενος τα ιερά, περίμενε τον Δημοσθένη, ο οποίος ήπιε από το καλάμι του το δηλητήριο που φύλαγε για αυτή την στιγμή, δίχως να δεχτεί να συλληφθεί από τους Μακεδόνες.

4.3.3. Το ύφος και το έργο του λογογράφου

Ο Δημοσθένης προετοίμαζε πάντοτε προσεκτικά τους λόγους του, μάλλον στο υπόγειο που είχε νοικιάσει μόνο για αυτόν τον σκοπό (σύμφωνα με ένα πολύ γνωστό δηκτικό σχόλιο, είχαν τη μυρωδιά του λυχναριού) και υπάρχουν ενδείξεις ότι τούς ξανακοίταζε πριν δημοσιευτούν. Παρ' όλα αυτά, ο τρόπος με τον οποίο αναμειγνύει μακροσκελείς περιόδους με μικρότερες και απλούστερες προτάσεις δημιουργεί μια αίσθηση αυθορμητισμού. Οι προτάσεις αυτές λειτουργούν ως σύνοψη ή εισάγουν ένα νέο επιχείρημα, ενώ ρητορικές ερωτήσεις βοηθούν επίσης να αποφεύγεται το μονότονο των περιόδων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι περίοδοι, καθεαυτές παρουσιάζουν έλλειψη ποικιλίας, αν και είναι λιγότερα επεξεργασμένες από ό,τι σε άλλους σύγ-

χρονούς του, καθώς ο Δημοσθένης έδινε μεγαλύτερη προτεραιότητα στην πειθώ του λόγου παρά στη μορφή του. Ο Δημοσθένης προσπαθεί επίσης να αποφύγει τη χασμωδία, όχι όμως με αυστηρότητα. Οι παύσεις εξαιτίας της χασμωδίας πιθανόν να έδιναν στον ομιλητή τον χρόνο να πάρει μια ανάσα. Οι λόγοι του, με γενικούς όρους μιλώντας, είναι λειτουργικοί και όχι προϊόντα μιας τέχνης για την τέχνη.

Ο Δημοσθένης έγραψε σε καθαρά αττική ελληνική γλώσσα, αλλά σε μια αττική γλώσσα που ήταν πιο κοντά στη γλώσσα της καθημερινότητας. Συχνά χρησιμοποιεί οικείες εκφράσεις και επιφωνήματα, καθώς και εντυπωσιακές μεταφορές και ιδιωματισμούς (όπως λ.χ., «μια Ιλιάδα συμφορές» ή «σάπιες και κρύες» κατηγορίες) και ακόμη κάποιες εντυπωσιακές προσωποποιήσεις αφηρημένων ουσιαστικών (όπως π.χ. «Ειρήνη, πού έχει καταστρέψει τα τείχη των συμμάχων σας και τώρα χτίζει σπίτια για τους πρέσβεις σας», 19, Περί της Παραπρεσβείας 275). Ο τόνος του μπορεί να είναι οργισμένος, ειρωνικός ή σαρκαστικός, σπανιότερα συγκινητικός ή χιουμοριστικός και ακόμη, ενδίδει σε σφοδρές λειδορίες και στη χυδαία σπίλωση προσώπων, που είχε γίνει δημοφιλής στην εποχή του (αξιοσημείωτη είναι η σπίλωση του Αισχίνη στον λόγο «Περί του Στεφάνου» 129-130).

Στα αφηγηματικά του μέρη, εντούτοις, ο Δημοσθένης καταφεύγει στη γλωσσική απλότητα. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς θεωρούσε ότι ο συνδυασμός της απλότητας του Λυσία και της Θουκυδίδειας πολυπλοκότητας σε ένα «μέσον» ύφος, ώστε ένας λόγος να ικανοποιεί και «τις χυδαίες και αμαθείς μάζες» και τους «ολίγους πεφωτισμένους», παράγει την πιο αποτελεσματική ρητορική. Ο Ισοκράτης και ο Πλάτων ασκούσαν με εξαιρετικά δόκιμο τρόπο το «μέσον» ύφος, αλλά κανένας από τους δυο δεν άγγιξε την τελειότητα. Αυτή ανήκει στον Δημοσθένη.

Στην αρχαιότητα, οι εξήντα πέντε λόγοι που αποδίδονταν στον Δημοσθένη θεωρούνταν αυθεντικοί, συμπεριλαμβανομένων κάποιων σημαντικών λόγων χαμένων σήμερα. Το σωζόμενο corpus αποτελείται από εξήντα λόγους, 42 δικανικούς, 17 πολιτικούς και έναν πανηγυρικό. Σώθηκαν μια συλλογή από πενήντα έξι προοίμια και έξι επιστολές, αλλά 9 λόγοι χάθηκαν. Στο corpus υπάρχουν 33 ιδιωτικοί λόγοι που προσέφεραν τα μέγιστα στη μελέτη του ιδιωτικού δικαίου στην αρχαιότητα, ενώ υπάρχουν και κάποιοι που αφορούν στο ποινικό και στο δημόσιο δίκαιο. Μεγάλη συζήτηση έχει προκύψει σχετικά με την πατρότητα του έργου του Δημοσθένη. Αυτό όμως απασχολεί την επιστήμη της φιλολογίας. Από τη σκοπιά του δικαίου, το έργο του Δημοσθένη θεωρείται έγκυρη πηγή.

Οι δικανικοί λόγοι του Δημοσθένη καλύπτουν ευρύ φάσμα θεμάτων τόσο σε ιδιωτικές όσο και σε δημόσιες υποθέσεις και δείχνουν περίτρανα τα μεγάλα του ταλέντα στη σκιαγράφηση των χαρακτήρων και τη λογική επιχειρηματολογία. Ο Δημοσθένης προσαρμόζει τους λόγους του ανάλογα με τον σκοπό και τα εφόδια του. Έτσι παρατηρείται σε άλλους λόγους του να χρησιμοποιεί το κλασσικό πλαίσιο δικανικού λόγου, με πρόλογο, αφήγηση, απόδειξη και συμπέρασμα (λ.χ. Περί συμμοριών), άλλοτε να προσπαθεί να πείσει μέ-

σω αφήγησης (χωρίς μαρτυρίες) και να επικεντρώνεται στην σκιαγράφηση των χαρακτήρων που εμπλέκονται (λ.χ. Κατά Κόνωνος, όπου σκιαγραφεί τον χαρακτήρα των μονίμως μεθυσμένων γιών του) και άλλοτε να χρησιμοποιεί το σχήμα της παράλειψης, δηλαδή να μπλέκει την αφήγηση με την απόδειξη μέσω επιχειρημάτων, τοποθετώντας τα επιχειρήματα του εμβόλιμα εντός της αφήγησης, με σειρά που να τον ευνοεί (λ.χ. Στον «Περί του Στεφάνου» λόγο τοποθετεί την απάντηση στη βασική κατηγορία σχετικά με το παρότυπο της διαδικασίας στέψης, η οποία ισχύει, ανάμεσα σε δύο συναισθηματικές αφηγήσεις για τον αγώνα των Αθηναίων κατά των Μακεδόνων που γνωρίζει ότι θα συγκινήσει, ώστε να υποβαθμισθεί το επιχείρημα του αντιπάλου).

Ο λογογράφος έχει πολλούς και πλούσιους πελάτες, από τους οποίους καταφέρνει να αποκτήσει μια αξιοπρεπή περιουσία. Ο ίδιος όμως, έχοντας και την ιδιότητα του πολιτικού, αλλά και πατριωτικά χαρακτηριστικά, αποφασίζει κάποιες φορές να υπερασπισθεί κάποιον με βάση πολιτικά κίνητρα ή το δημόσιο συμφέρον· έτσι αποφασίζει, ενώ το 350 π.Χ. πλέκει το εγκώμιο στον Φορμίωνα, να υπερασπιστεί στη συνέχεια τον διάδικο και θετό γιο του Φορμίωνα, Απολλόδωρο, και να κατηγορήσει τον πατριό του, επειδή ο Απολλόδωρος υποστήριζε την ίδια άποψη με τον Δημοσθένη περί θεωρικών. Για τη στάση του αυτή θα κατηγορηθεί έντονα από τους πολιτικούς του αντιπάλους.

Ο Δημοσθένης, από τα πρώτα χρόνια της πορείας του ως λογογράφου, θα καταδείξει την εναντίωση του προς τη διαφθορά. Αυτό διαφαίνεται μέσα από τα πρώτα του έργα. Οι λόγοι «Κατά Άνδροτίωνος Παρανόμων» (355 π.Χ.), «Περί τῆς Ἀτελείας πρὸς Λεπτίνην» (354 π.Χ.), «Κατά Ἀριστοκράτους», (352 π.Χ.) και «Κατὰ Τιμοκράτους» (349 π.Χ.) αποτελούν το στίγμα του ρήτορα κατά της διαφθοράς και ανήκουν στην πρώιμη εποχή του. Στην αθηναϊκή όμως κοινωνία, επειδή ήταν συχνά τα φαινόμενα διαφθοράς, οι πολιτικοί άνθρωποι εξαπέλυαν τότε δίκαια, αλλά κάποτε και αδικώς, κατηγορίες για διαφθορά προς τους πολιτικούς τους αντιπάλους. Η υπόθεση του Άρπαλου είναι σίγουρα ένα από τα μεγαλύτερα σκάνδαλα της αρχαιότητας, χωρίς να είναι σίγουρος ο τρόπος εμπλοκής του Δημοσθένη.

4.4. Η υπόθεση του Άρπαλου

4.4.1. Ο «βίος» του Άρπαλου

Ο Μέγας Αλέξανδρος ανέλαβε τον Μακεδονικό θρόνο σε ηλικία 20 ετών, μετά τη δολοφονία του πατέρα του, Φιλίππου, από το σωματοφύλακά του Πausanία, το 336 π.Χ. Στηρίχτηκε στους παιδικούς του φίλους αλλά και στους πιστούς στρατηγούς του πατέρα του, για να ενισχύσει τη θέση του και να εδραιωθεί στο θρόνο εξοντώνοντας τους εχθρούς και πιθανούς καταπατητές του θρόνου του.

Από την ηλικία των 13 ετών, όπου μαθήτευσε στους μεγάλους δασκάλους και παιδαγωγούς της εποχής του, τον Λεωνίδα και τον Λυσίμαχο και

από την ηλικία των 16 ετών, όπου μαθήτευσε κοντά στον Αριστοτέλη, είχε συμμαθητές πολλούς ευγενείς Μακεδόνες και Έλληνες, συνομήλικούς του, με τους οποίους τους συνέδεε μια ανυπόκριτη, δυνατή και διαρκής φιλία, μέχρι το τέλος της ζωής του. Αυτοί ήταν οι εξής²⁹: Ηφαιστίων, Λεοννάτος, Μαρσύας, Νικάνωρ (από την Πέλλα όλοι τους), ο Άρπαλος του Μαχάτα (Ελιμιώτης), Πτολεμαίος ο Λάγου (μάλλον ετεροθαλής αδελφός του από την Εορδαία), Νέαρχος (Κρητικός στην καταγωγή, αλλά από την Αμφίπολη), Ερίγυος και Λαομέδων (Λέσβιοι), Αμύντας και Πευκέστας (αδελφία), Θεσσαλός, ο Κορίνθιος κ.α.

Όλοι αυτοί πήραν μεγάλα πολιτικά και στρατιωτικά αξιώματα, ανάλογα με την αξία και τις ικανότητες που είχε ο καθένας τους. Ο Μ. Αλέξανδρος έδινε την εξουσία μόνο σε όσους την άξιζαν, ενεργώντας αξιοκρατικά και όχι ευνοιοκρατικά. Σχεδόν όλοι αυτοί ήταν ομοτράπεζοί του και μερικοί σωματοφύλακές του. Και όλοι τους ήταν αφενός ατρόμητοι πολεμιστές αφετέρου διακρίνονταν στη διοίκηση και ως πολεμικοί ηγέτες.

Ο Άρπαλος ο Ελιμιώτης καταγόταν από μια παλαιά αριστοκρατική οικογένεια της Μακεδονίας, Ήταν όμως χωλός και λόγω αυτού του σωματικού του προβλήματος δεν του ανατέθηκε άλλο πέρα από οικονομικά καθήκοντα.

Κατά την εκστρατεία του στην Περσία, ο Αλέξανδρος τον όρισε βασικό ταμία και διαχειριστή του βασιλικού θησαυροφυλακίου. Πριν από τη μάχη της Ισού (Νοέμβριος 333 π.Χ.), όντας διορισμένος θησαυροφύλακας της στρατιάς, παρασυρμένος από κάποιον άνδρα ονόματι Ταυρίσκο, έφυγε παίρνοντας μαζί του όλα τα χρήματα της στρατιάς και κατέφυγε στα Μέγαρα. Ο Μ. Αλέξανδρος δέχτηκε τη μετάνοιά του, τον ξανακάλεσε δίπλα του και τον όρισε εκ νέου γενικό διαχειριστή των θησαυρών του κράτους με έδρα τα Εκβάτανα. Οι θησαυροί αυτοί ήταν μυθώδους αξίας, γιατί εκεί ήταν όσοι θησαυροί βρέθηκαν στις τέσσερις πρωτεύουσες του περσικού κράτους (όπως τις Πασαργάδες και την Περσέπολη) και σε άλλες μικρότερες πόλεις, αξίας περίπου 700.000 ταλάντων (σημερινής αξίας σε ευρώ, άνω των 600 δις). Επιπλέον είχε εισπράξει και άλλα 100.000 χρυσά τάλαντα από φόρους κατά τα πέντε χρόνια της απουσίας του Μ. Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Όλα αυτά είχαν καταγγελθεί στο Μ. Αλέξανδρο, ο οποίος τα θεώρησε υπερβολικά και όχι μόνο δεν κυνήγησε εγκαίρως τον Άρπαλο, αλλά θυμούμενος την παλιά τους φιλία φυλάκισε αυτούς που τον κατάγγειλαν ως συκοφάντες.

Όταν ο Αλέξανδρος ξεκίνησε για την τελευταία του μακρινή εκστρατεία προς την Ινδία, ο Άρπαλος γνωρίζοντας ότι ο Αλέξανδρος πολεμούσε πάντα στην πρώτη γραμμή και ότι το μυαλό του ήταν πάντα στη δόξα και την κατάκτηση, πίστευε ότι ήταν αδύνατο να ξαναγουρίσει ζωντανός, ύστερα από τόσους αγώνες και μάχες στα βάθη της Ανατολής. Αυτό φυσικά το

²⁹ Για τον βίο του Άρπαλου αντλήθηκαν στοιχεία από: Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η υπόθεση του Άρπαλου και η δίκη του Δημοσθένη* στο ανοιχτό σεμινάριο «Ιστορικές δίκες» της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 09-12-2016.

πίστευαν και πολλοί άλλοι που το πλήρωσαν με τη ζωή τους καθώς όταν ο Αλέξανδρος γύρισε απ' την εκστρατεία της Ανατολής εκτέλεσε όλους τους παραβάτες που του καταγγέθηκαν, δηλαδή τους καταχραστές, βιαστές, συλητές τάφων (π.χ. του Κύρου του Μεγάλου), τρεις στρατηγούς (Μενίδα, Σιτάλκη, Ήρωνα), τρεις σατράπες, που είχαν αντιδράσει ενάντια στην εξουσία του και ήταν ασύδοτοι, μαζί με τους συνεργούς στρατιώτες τους, δηλαδή περίπου 600 άτομα στη Βαβυλώνα.

Κατά το διάστημα της απουσίας του Μ. Αλεξάνδρου, ο Άρπαλος είχε επιδοθεί στην κατασπατάληση των χρημάτων του Βασιλικού θησαυροφυλακίου, διάγοντας βίο γεμάτο με συμπόσια και ακολασίες. Η φήμη του έφτασε μέχρι την Ελλάδα, όπου οι κωμωδιογράφοι τον διέσυραν για τα «κατορθώματά» του. Είχε ερωτικές σχέσεις με Ασιάτισσες και μετακάλεσε από την Αθήνα την εταίρα Πυθιονίκη. Όταν αυτή πέθανε προς τιμήν της έστησε μνημεία στην Αθήνα³⁰ και τη Βαβυλώνα. Μετά το θάνατό της εγκατέστησε στα ανάκτορα της Ταρσού άλλη εταίρα, τη Γλυκέρα, κόρη του ενδεχομένως από την Πυθιονίκη. Είχε πορωθεί τόσο πολύ, ώστε όταν του προσέφεραν χρυσό στεφάνι, απαιτούσε να δίδεται και στη Γλυκέρα ένα άλλο και να την προσκυνούν ως βασίλισσα της Βαβυλώνας.

Όταν όμως το 325 π.Χ. ο Άρπαλος έμαθε πως ο Αλέξανδρος νίκησε και επέστρεφε στην Βαβυλώνα, έχοντας πληροφορηθεί τις ατασθαλίες του, γνώριζε ότι τον περίμενε πολύ σκληρή τιμωρία διότι οι αυστηρές τιμωρίες που επέβαλε ο Αλέξανδρος στους διάφορους παραβάτες έδωσε σε όλους να καταλάβουν ότι ήταν απόλυτος σε ζητήματα ορθής και αδέκαστης διοίκησης. Άλλωστε ήταν και ο μόνος τρόπος για να διοικηθεί η απέραντη αυτοκρατορία του. Επικράτησε δηλαδή ένας απέραντος τρόμος σ' όλους τους παραβάτες. Οι 600 εκτελέσεις τον πανικόβαλαν και έτσι υπεξαίρεσε 5.000 χρυσά τάλαντα από το βασιλικό θησαυροφυλάκιο (ποσό αστρονομικό για την εποχή) και κατέφυγε, σύμφωνα με τον Διόδωρο Σικελιώτη, στα παράλια της Μ. Ασίας μαζί με την Γλυκέρα προκειμένου να αποφύγει την βασιλική οργή.

Στη Μ. Ασία στρατολόγησε 6.000 μισθοφόρους, αγόρασε έναν μικρό στόλο από 30 τριήρεις και πέρασε στον ελλαδικό χώρο με προορισμό την Αθήνα. Κατέπλευσε στο Σούνιο ή στο Σαρωνικό κόλπο, στη Μουνιχία. Οι Αθηναίοι όμως, που παλιότερα τον είχαν κάνει επίτιμο δημότη τους, λόγω της προσφοράς του προς αυτούς σιταριού και άλλων δωρεών, δεν τον δέχτηκαν με τιμές, όπως ήλπιζε, γιατί φοβόντουσαν την αντίδραση του Μ. Αλεξάνδρου.

Το 324 π.Χ., η αντιμακεδονική πολιτική πτέρυγα στην Αθήνα ήταν πανίσχυρη, παρά τη στρατιωτική παντοδυναμία των Μακεδόνων, με κυρίαρχες μορφές τον Λυκούργο, τον Υπερείδη, αλλά κορυφαίο τον σημαντικότερο ρήτορα της αρχαιότητας, τον Δημοσθένη. Η μακεδονική πτέρυγα, επίσης πολιτικά ισχυρή, αντιπροσωπευόταν από τον Δημάδη αλλά κυρίως από

³⁰ Δ. Καμπούρογλου, *Ιστορίες από την παλιά Αθήνα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1997.

τον σώφρονα Φωκίωνα. Οι Αθηναίοι αντιμετώπισαν με έντονη καχυποψία την έλευση του Ἄρπαλου. Αρχικώς του απαγορεύτηκε η είσοδος στην πόλη με τους μισθοφόρους του μετά από εισήγηση του Δημοσθένη, αλλά και με την σύμφωνη γνώμη του Φωκίωνα, έτσι ώστε να μην δοθεί αφορμή στον Αλέξανδρο να επιτεθεί κατά της Αθήνας³¹. Ἄφησε τότε τους μισθοφόρους στο Ταΐναρο και γύρισε μόνος του στην Αθήνα.

Ύστερα από διαπραγματεύσεις ο Φιλοκλής, Στρατηγός στον Πειραιά, του επέτρεψε τελικώς την είσοδο στην Αθήνα ατομικά ως ικέτη. Τότε ο Ἄρπαλος εμφανίστηκε στην εκκλησία του Δήμου και τους πρότεινε να τους δώσει μέρος του θησαυρού του και τους μισθοφόρους του. Παράλληλα όμως έφτασε στην Αθήνα και τελεσίγραφο του Φιλόξενου, που ήταν ο διάδοχος του Ἄρπαλου στη θέση του διαχειριστή των χρημάτων, που τους ζητούσε να τον εκδώσουν. Ἀρχισαν ατελείωτες συζητήσεις στην Πνύκα για το θέμα, όπου κυριαρχούσαν οι αντιμακεδονίζοντες με τον Υπερείδη, που στήριζαν τη θέση του Ἄρπαλου και οι Μακεδονίζοντες, οι οποίοι πρότειναν την έκδοση του καταχραστή. Ο Ἄρπαλος αμέσως άρχισε να δωροδοκεί πολίτικούς της αντιμακεδονικής μερίδας, ενώ διέδιδε στην πόλη ότι ο Αλέξανδρος αντιμετώπιζε ανυπέρβλητες δυσκολίες στην Περσία, πολλοί σατράπες είχαν εξεγερθεί εναντίον του, έτσι ήταν ευκαιρία για την Αθήνα να διεκδικήσει εκ νέου την ανεξαρτησία της.

Σύντομα ο στρατηγός Αντίπατρος, τοποτηρητής του Αλέξανδρου στην Μακεδονία, απαίτησε με αγγελιοφόρο του την άμεση παράδοση του Ἄρπαλου. Οι αντιμακεδόνες δημαγωγοί, όπως ο Υπερείδης, προσπάθησαν να ξεσηκώσουν τους Αθηναίους υποστηρίζοντας ότι η χρησιμοποίηση των κλεμμένων χρημάτων του Ἄρπαλου θα βοηθούσε την Αθήνα να αντιταχθεί με αξιώσεις στον Αλέξανδρο. Ο Φωκίων και ο Δημοσθένης υποστήριζαν τη μέση λύση, που τελικώς υιοθετήθηκε: οι Αθηναίοι δεν θα παρέδιδαν τον Ἄρπαλο στον Αντίπατρο, αλλά θα τον φυλάκιζαν και θα κατέθεταν τα χρήματα του στην Ακρόπολη ώσπου να αποφασίσουν αν τελικώς θα τον παρέδιδαν στον Αλέξανδρο. Έτσι, αποφασίστηκε να φυλακιστεί ο Ἄρπαλος στην Ακρόπολη, έως ότου αποφασίσει ο Αλέξανδρος για την τύχη του. Ο Δημοσθένης ορίστηκε επίτροπος, για να παραλάβει τα χρήματα, στον οποίο ο Ἄρπαλος δήλωσε ότι είχε μαζί του 700 τάλαντα (ο πλουσιότερος Έλληνας εφοπλιστής ή τραπεζίτης δεν είχε τότε περιουσία πάνω από 300 τάλαντα). Την επόμενη όμως, όταν μετρήθηκαν τα τάλαντα, αντί για 700 βρέθηκαν μόνο 350. Υποστηρίζεται ότι δεν παραδόθηκε όλος ο θησαυρός του Ἄρπαλου αλλά πρόλαβε να παραδώσει τμήμα σε πρόσωπα της εμπιστοσύνης του³². Ο Δημοσθένης και οι υπόλοιποι Αθηναίοι που ορίστηκαν να εκτελέσουν την απόφαση του δήμου απέκρυψαν ότι έλλειπαν τα χρήματα.

³¹ «καὶ φυλάττεσθαι, μὴ τὴν πόλιν ἐμβάλωσιν εἰς πόλεμον ἐξ οὐκ ἀναγκαίας καὶ ἀδίκου προφάσεως».

³² C.D. Adams, *The Harpalos Case, Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 32, 1901, σελ. 136-139.

Ο Μ. Αλέξανδρος έθεσε σε ετοιμότητα το στόλο του, έτοιμος να επιτεθεί στην Αθήνα και ύστερα από αυτά, ο Άρπαλος κατάφερε να δραπτεύσει, κατέφυγε στο Ταΐναρο, όπου παρέλαβε τους υπόλοιπους θησαυρούς και μισθοφόρους του και έπλευσε στην Κρήτη. Εκεί δολοφονήθηκε από κάποιον Σπαρτιάτη Θίβρωνα, αξιωματικό της μισθοφορικής φρουράς του, ίδιου φυράματος με αυτόν. Ο Θίβρωνας κατέφυγε στην Αφρική, όπου άρχισε τις λεηλασίες. Όμως το 322 π. Χ. τον συνέλαβε ο Πτολεμαίος Α' και τον σταύρωσε στην Αλεξάνδρεια. Στη συνέχεια ένας δούλος του Άρπαλου, που τηρούσε τους λογαριασμούς του (ο ταμίας του), από την Κρήτη, πήγε στη Ρόδο, παραδόθηκε στο Φιλόξενο και του αποκάλυψε τα σχετικά με τα κλοπιμαία.

4.4.2. Η δωροδοκία και η δίκη του Δημοσθένη

Η απόδραση του Άρπαλου, αποτέλεσε σκάνδαλο για τους Αθηναίους που γιγαντώθηκε όταν μαθεύτηκε πως στην Ακρόπολη τελικώς ήταν κατατεθειμένα 350 τάλαντα. Αλληλοκατηγορούνταν πολλοί στην Πνύκα για δωροδοκία και ο Άρειος Πάγος πρότεινε να δηλώσουν οι ένοχοι ότι τα πήραν, πράγμα που δεν έγινε. Όλοι πείστηκαν ότι ο Άρπαλος είχε εξαγοράσει τους πάντες, για να δραπτεύσει, ανάμεσα σε αυτούς και ο Δημοσθένης³³, κανείς όμως δεν προσήλθε στο Δήμο για να απολογηθεί και να αποσείσει τις κατηγορίες. Έτσι, το θέμα παραπέμφθηκε στις δικαστικές καλένδες.

Ο Δημοσθένης, επιθυμώντας να βγάλει τον εαυτό του από τη δύσκολη θέση, πρότεινε ο ίδιος να διεξαχθεί έρευνα με σκοπό να διερευνηθεί κατά πόσο οι κατηγορίες ευσταθούν, ώστε αν αποδεικνυόταν κάτι επιλήψιμο ήταν διατεθειμένος να δεχτεί την τιμωρία³⁴. Την έρευνα αυτή ανέλαβε το σώμα του Αρείου Πάγου και για όσους εντοπίζονταν κάποιες ενδείξεις, θα εισάγονταν σε δίκη. Μετά από έρευνες και ανακρίσεις το πόρισμα κατέληξε σε έναν κατάλογο ονομάτων όσων είχαν χρηματιστεί από τον Άρπαλο. Μεταξύ των εννέα προσώπων που κατηγορήθηκαν για δωροδοκία συγκαταλέγεται και ο Δημοσθένης, ο Δημάδης, ο Αριστογείτων, ο Φιλοκλής, που ως στρατηγός του Πειραιά επέτρεψε την είσοδο του Άρπαλου στο λιμάνι και ορισμένοι άλλοι ακόμη.

Έξι μήνες αργότερα άρχισαν οι δίκες περί των «αρπαλείων χρημάτων», που υπήρξαν ολέθριες για την Αθήνα. Όλες οι δίκες εκδικάστηκαν στην Ηλιαία Το δικαστήριο που δίκασε και τις εννέα υποθέσεις συγκροτήθηκε από 1500 δικαστές. Οι επιφανέστεροι Αθηναίοι αλληλοκατηγορούνταν για τα κλεμμένα.

³³ Για τη δίκη του Δημοσθένη, αντλήθηκαν στοιχεία από: Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η υπόθεση του Άρπαλου και η δίκη του Δημοσθένη* στο ανοιχτό σεμινάριο «Ιστορικές δίκες» της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 09-12-2016

³⁴ «Ὁ δὲ Δημοσθένης ὁμόσε χωρῶν εἰσήνεγκε ψήφισμα, τὴν ἐξ Αρείου πάγου βουλὴν ἐξετάσαι τὸ πρᾶγμα καὶ τοὺς ἐκείνη δόξαντας ἀδικεῖν δοῦναι δίκην».

Η φιλομακεδονική παράταξη κατηγόρησε τον Δημοσθένη ότι είχε χρηματιστεί από τον Άρπαλο και εσκεμμένα είχε αποκρύψει το έλλειμμα στα χρήματα που βρέθηκαν στον Μακεδόνα αποστάτη. Μεταξύ δε των δέκα δημοσίων κατηγορών που εξελέγησαν δεν ήταν μόνο μακεδονίζοντες, όπως ο Δείναρχος, αλλά ορίστηκε και ο Υπερείδης, ο οποίος για πολλά χρόνια είχε συνεργασθεί στενά με τον Δημοσθένη στην ηγεσία της αντιμακεδονικής παράταξης και μετά την καταδίκη του Δημοσθένη μάλιστα ήταν πλέον αυτός που ήλεγχε την εξωτερική πολιτική της Αθήνας. Ενδεχομένως δε να υπήρξαν και προσωπικοί φίλοι, αλλά πλέον ήταν πολιτικός του αντίπαλος.

Ο λόγος του Υπερείδη (Κατά Δημοσθένους και υπέρ των αρπαλείων) εκφωνήθηκε από τον ίδιο και δεν διασώθηκε ολόκληρος, όπως άλλωστε δεν διασώθηκαν ολόκληροι ούτε οι τρεις λόγοι που έγραψε ο Δείναρχος για την ίδια υπόθεση και για λογαριασμό κάποιου άλλου συνηγόρου.

Ο Δημοσθένης κατηγορήθηκε ότι έλαβε είκοσι τάλαντα, αποδεικνύοντας και τον πλήρη εκμαυλισμό και την σήψη που είχε επέλθει στην Αθηναϊκή δημοκρατία την εποχή εκείνη. Ο Δημοσθένης φαίνεται ότι παραδέχθηκε ότι έλαβε το ποσό αυτό από τον Άρπαλο, αλλά το απέδωσε αυτούσιο στο ταμείο του Θεωρικού που παρουσίαζε έλλειμμα. Η ομολογία αυτή όμως δεν ήταν αρκετή για να τον αθώσει καθώς αντιμετώπιζε το μίσος όχι μόνο των μακεδονιζόντων αλλά και των παλαιών στενών συνεργατών του. Ο Υπερείδης ως δεύτερος ενάγων, κατηγόρησε ανοιχτά τον Δημοσθένη ότι αυτός βοήθησε στην απόδραση του Άρπαλου για να καλύψει τον χρηματισμό του. Ο Δείναρχος έφτασε να τον κατηγορήσει μέχρι και ως κόλακα του Φιλίππου! Απ' ό,τι έχει γίνει γνωστό, όλοι σχεδόν οι κατηγορούμενοι βρέθηκαν ένοχοι και μόνο ένας, ο Αριστογείτων, αθώωθηκε.

Η απόφαση του δικαστηρίου ήταν βαριά καταδικαστική για τον πολιτικό άνδρα. Ο Δημοσθένης καταδικάστηκε σε πρόστιμο 50 ταλάντων και επειδή δεν είχε να το πληρώσει, φυλακίστηκε. Μετά από πέντε μέρες με τη βοήθεια φίλων του δραπέτευσε και περιπλανήθηκε εξόριστος, πήγε στην Τροιζήνα και αργότερα στην Αίγινα, απ' όπου ikέτευε τους Αθηναίους να του επιτρέψουν να ξαναγυρίσει. σε κακή ψυχολογική κατάσταση από την ατίμωση που είχε υποστεί. Ήταν οδυνηρό για τον μεγάλο ρήτορα που είχε πρωταγωνιστήσει επί 30 χρόνια στην πολιτική ζωή των Αθηνών, να βρίσκεται στην αφάνεια και την ατίμωση της εξορίας.

4.4.3. Η επιστροφή του Δημοσθένη και το τέλος του

Μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου στην Βαβυλώνα στις 13 Ιουνίου 323 π.Χ. οι Αθηναίοι άλλαξαν στάση έναντι του Δημοσθένη και ψήφισαν στην εκκλησία του Δήμου την απονομή χάριτος και την επάνοδό του στην Αθήνα. Απέστειλαν μια τριήρη στην Αίγινα για να τον παραλάβει και να τον φέρει στην Αθήνα. Η υποδοχή που του επιφυλάχθηκε ήταν αποθεωτική.

Πλήθος λαού με επικεφαλής τους άρχοντες και τους ιερείς κατευθύνθηκαν αυθόρμητα στον Πειραιά για να τον υποδεχθούν.

Όσο για το πρόστιμο των 50 ταλάντων στο οποίο είχε καταδικαστεί, βρέθηκε λύση με καταστρατήγηση του νόμου³⁵. Αυτό έγινε με την ανάθεση στον Δημοσθένη της διακόσμησης του βωμού του Διός και την καταβολή, για την υπηρεσία του αυτή, αμοιβής 50 ταλάντων, ακριβώς το ποσό του προστίμου, αντί της συμβολικής αμοιβής που συνηθιζόταν να καταβάλλεται σε άλλες περιπτώσεις.

Ο θάνατος του Μ. Αλεξάνδρου αναπτέρωσε τις ελπίδες των Ελληνικών πόλεων για ανεξαρτησία. Στην Αθήνα εμφανίστηκε ο Λεωσθένης με 8.000 μισθοφόρους και προσπαθούσε με την συνεργασία της αντιμακεδονικής παράταξης να ξεσηκώσει την Αθήνα σε νέα επανάσταση. Ο Δημοσθένης εξακολούθησε την αντιμακεδονική του τακτική. Ακολούθησε ο Λαμιακός πόλεμος, όπου οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους συνετρίβησαν από τον Αντίπατρο και τον Κρατερό, που είχε έλθει από τη Μ. Ασία και ο στόλος τους καταστράφηκε στην Άβυδο και την Αμοργό.

Η Αθήνα τιμωρήθηκε σκληρά. Πλήρωσε πολεμική αποζημίωση, δέχτηκε την εγκατάσταση μακεδονικής φρουράς στην Ακρόπολη, ενώ καταδικάστηκαν σε θάνατο ο Δημοσθένης και ο Υπερείδης και άλλοι αντιμακεδονίζοντες δημαγωγοί. Όλοι εκτελέστηκαν πλην του Δημοσθένη, ο οποίος δραπέτευσε και κατέφυγε στο ναό του Ποσειδώνα στην Καλαυρία (σημ. Πόρος), όπου, όπως προαναφέρθηκε, αυτοκτόνησε με δηλητήριο (Οκτώβριος 322 π.χ.), για να μην συλληφθεί.

³⁵ «εσοφίσαντο προς τον νόμον», γράφει ο Πλούταρχος

5. ΜΑΚΕΔΟΝΙΖΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΜΗ ΚΑΤΑ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ

5.1. Ο Δείναρχος, ως λογογράφος στη δίκη των αρπαλείων χρημάτων:
«Κατά Δημοσθένους»

Ο Δείναρχος, όπως προαναφέρθηκε, λόγω καταγωγής, δεν μπορούσε να παραστεί σε δημόσιες δίκες, διότι στην Αθήνα ζούσε ως μέτοικος από την Κόρινθο. Ο πραγματικός ομιλητής, ο οποίος εκφώνησε τον λόγο ως κατήγορος, μας είναι άγνωστος. Πολλοί πιθανολογούν ότι πρόκειται για τον Ιμεραίο, αδελφό του Δημήτριου του Φαληρεώς, φίλο του Δείναρχου, ο οποίος πιθανόν να ζήτησε από τον λογογράφο να συντάξει τον λόγο του για μία τόσο σοβαρή και πολυτάραχη δικαστική διαδικασία.

Ο κατήγορος που εκφώνησε τον συγκεκριμένο λόγο, μίλησε δεύτερος, μεταξύ των δέκα πολιτών που επιλέχτηκαν ως κατήγοροι κατά του Δημοσθένη. Πρώτος μίλησε ο Στρατοκλής και μετά τον λόγο του Δείναρχου, ακολούθησε ο ίδιος ο Υπερείδης, φίλος και συμπορευτής του Δημοσθένη στον αντιμακεδονικό αγώνα.

Ο Δείναρχος, ως συγγραφέας, δεν καταφέρνει να εισφέρει τίποτα το τόσο σοβαρό και επί της ουσίας, ως προς την κατηγορία. Άλλωστε οι περισσότεροι κατήγοροι, εκτός των σφοδρών κατηγοριών που εξαπολύουν εναντίον του Δημοσθένη, δεν εισαγάγουν ιδιαίτερες αποδείξεις ως προς την υπόθεση, παρά περιορίζονται στην απόφαση της Βουλής του Αρείου Πάγου. Όλοι οι ομιλητές μεταστρέφουν την διαδικασία επ' ακροατηρίω, σε μία γενική δίκη περί της πολιτικής ζωής του Δημοσθένη και των πολιτικών του ευθυνών. Έτσι και ο Δείναρχος εξαπολύει ουσιαστικά προσωπικές επιθέσεις, προσπαθώντας να προκαλέσει συναισθηματικά τους Δικαστές και χρησιμοποιώντας, ως επί το πλείστον, την επιχειρηματολογία του γνωστού αντιδημοσθενικού Αισχίνη.

Για τους λόγους αυτούς, στο κείμενο που ακολουθεί, θα θιχτούν αδρομερώς μερικά μόνο σημεία που αξίζει να τονιστούν από τη συγκεκριμένη ομιλία και τα οποία δεν συναντώνται στην ομιλία του επόμενου κατηγορούμενου Υπερείδη, του οποίου ο λόγος έχει άλλη βαρύτητα, λόγω της φιλίας που συνδέει τον κατήγορο και τον κατηγορούμενο, αλλά και επί της ουσίας η αγόρευση του Υπερείδη θεωρείται πως πνευματικά υπερέχει.

Ο Δείναρχος ξεκινά τον λόγο³⁶ του, γράφοντας απευθυνόμενος προς το ακροατήριο «*ὦ Ἀθηναῖοι*». Εκφώνηση που επαναλαμβάνεται και στη συνέχεια. Δεν είναι γνωστό, αν οι δίκες γίνονταν κλεισμένων των θυρών ή εάν υπήρχε ακροατήριο εντός της αίθουσας. Οι σύγχρονοι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι εντός της αίθουσας υπήρχαν μόνο οι Δικαστές και το Ακροατήριο παρακολουθούσε τη δίκη εκτός του κτιρίου από τον προαύλιο

³⁶Για τα μεταφρασμένα αποσπάσματα του αρχαίου κειμένου που ακολουθούν, βλ.: Οδ. Χατζόπουλος (επιμ), *Δείναρχος-Δημάδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998.

χώρο, γεγονός που απαιτούσε καλή ακουστική στον χώρο, κάτι που δεν ήταν ασυνήθιστο στα κτίρια της αρχαιότητας.

Παράγραφος 1^η:

«Ο πολιτικός ηγέτης, Αθηναίοι, που ζήτησε να καταδικαστεί σε θάνατο, αν αποδεικνυόταν ότι πήρε οτιδήποτε από τον Άρπαλο, τούτος είναι που αποδείχτηκε καθαρά ότι δωροδοκήθηκε από εκείνους τους οποίους μέχρι σήμερα έλεγε ότι αντιμαχόταν»

«...άρα, Αθηναίοι, σε μένα, καθόσον μάλιστα διεξάγω τέτοια δίκη, που όμοια της ουδέποτε υπήρξε στην πόλη, απομένει να σας παρακαλέσω όλους, πρώτον, για τα υπόλοιπα ζητήματα να με συγχωρέσετε σε περίπτωση που για ορισμένα επαναλάβω τα ίδια...»

Ο συγγραφέας, γνωρίζοντας ότι ο ομιλητής είναι δεύτερος στη σειρά, προβλέπει την επανάληψη επιχειρημάτων και την τονίζει. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, οι περισσότεροι ομιλητές εστίαζαν σε κατηγορίες παρά σε αποδείξεις.

Στη συνέχεια και σε όλη τη διάρκεια του κειμένου ο Δείναρχος απευθυνόμενος στους Δικαστές, αναγάγει την υπόθεση του Δημοσθένη, ως μείζονα πολιτική και δημοσίου ενδιαφέροντος υπόθεση, η έκβαση της οποίας, σύμφωνα πάντα με τον συγγραφέα, θα κρίνει κατά πολύ το μέλλον της Αθήνας και την εικόνα της προς τις υπόλοιπες πόλεις-κράτη.

Επιπλέον από νωρίς, ο συγγραφέας στρέφει τον λόγο του σε β' ενικό πρόσωπο, απευθυνόμενος απευθείας προς τον Δημοσθένη, αναφέροντας το ψήφισμά του, σχετικά με τη Βουλή του Αρείου Πάγου.

Παράγραφος 4^η:

«...εκτός αυτού, περιλάβετε στο ψήφισμά σας, Δημοσθένη, εσύ και πολλοί άλλοι, να κάνει, όπως το έθιμο, έρευνα η βουλή για το αν ορισμένοι πήραν χρήματα από τον Άρπαλο»

Ο Δείναρχος αναφέρεται στις αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου. Ενώ στη συνέχεια απευθύνει την πρώτη ρητορική ερώτηση για να αφυπνίσει το ενδιαφέρον των Δικαστών. Πρόκειται για το γνωστό επιχείρημα, σχετικά με τη δήλωση του Δημοσθένη στην Εκκλησία του Δήμου, με την οποία συμφωνούσε να καταδικαστεί σε θάνατο, αν η Βουλή του Αρείου Πάγου, αποδείκνυε την ενοχή του. Το ερώτημα όμως είναι κατά πόσο η παραπομπή σε δίκη μπορεί να θεωρηθεί και απόδειξη ενοχής. Γιατί με τον τρόπο αυτό δεν θα ήταν απαραίτητη η δίκη. Οι κατηγοροι προσπαθούν να εισαγάγουν ως δεδομένο το ζητούμενο, δηλαδή την ενοχή του κατηγορουμένου επικαλούμενοι τον Άρειο Πάγο, ως αυθεντία. Τυχαίνει όμως και ο Άρειος Πάγος

να μην προσκόμιζε ιδιαίτερες αποδείξεις παρά μόνο τα ονόματα των δωροδοκηθέντων και το ποσό απολαβής τους.

Παράγραφος 6^η:

«Η Βουλή λοιπόν, που θεωρείται αξιόπιστη για την απονομή της δικαιοσύνης και τη εύρεση της αλήθειας στις υποθέσεις φόνων εκ προμελέτης, που έχει την εξουσία να αποφασίζει για τη ζωή και την υπόληψη κάθε πολίτη, υπερασπιστής όσων βρήκαν βίαιο θάνατο και τιμωρός με εξορία ή θανατική ποινή όσων εντός της πόλεως διέπραξαν κάποια παρανομία, τώρα στην περίπτωση της απόφασης εναντίον του Δημοσθένη για χρηματισμό θα απολέσει τη δικαιοδοσία της;»

Παράγραφος 8^η:

«Γιατί όμως στην εκκλησία του δήμου συμφωνούσες, Δημοσθένη, να καταδικαστείς σε θάνατο, αν η βουλή αποδείκνυε την ενοχή σου; Και γιατί προκάλεσες τον θάνατο πολλών βασιζόμενος στις αποφάσεις της Βουλής;»

Συνεχίζει την αναφορά του στον Άρειο Πάγο, λέγοντας πως αυτό το δικαστικό σώμα ήταν πάντα αξιόπιστο, προστάτευε το πολίτευμα και επιπλέον είχε υπό την εποπτεία του τις απόρρητες θήκες. Δεν υπάρχουν πηγές για το τι ακριβώς αποτελούσαν οι «απόρρητες θήκες», αλλά φαίνεται ότι σε αυτές φυλασσόταν κάτι πολύτιμο, διότι ο Δείναρχος γράφει πως σε αυτές απόκειται η σωτηρία της πόλης. Για τον λόγο αυτό, πιθανολογείται ότι ίσως να φυλάσσονταν σχετικοί χρησμοί για την τύχη της πόλης³⁷.

Από την δέκατη παράγραφο, ο Δείναρχος εισαγάγει στον λόγο του την εμπλοκή του Δημοσθένη σχετικά με τη σωτηρία της Θήβας. Για το ίδιο θέμα κάνει αναφορά και ο Υπερείδης στον λόγο του. Ο Δείναρχος όμως θα επιμείνει, εξαντλώντας την επιχειρηματολογία του.

Αρχικά αναφέρει ότι ο Δημοσθένης παρέλαβε ποσό τριακοσίων ταλάντων από τον Βασιλιά των Περσών, για τη σωτηρία της Θήβας, χρήματα που ποτέ δεν απέδωσε.

Για τα χρήματα αυτά, αν και υπάρχουν αδρές αναφορές, δεν είναι γνωστή και βέβαιη η ύπαρξή τους και η διαδρομή τους.

Παράγραφος 10^η:

«Οι δικαστές έπρεπε να κάνουν ένα από τα δύο: ή να διενεργήσουν προηγουμένως έρευνα για τα τριακόσια τάλαντα που στάλθηκαν από τον βασιλιά των Περσών, όπως πρόσταξε και ο λαός, έτσι που, αφού τιμωρηθεί

³⁷ Οδ. Χατζόπουλος (επιμ), *Δείναρχος-Δημάδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998, σελ.188.

αυτό το θηρίο και φανερωθούν όσοι μοιράστηκαν μαζί του τα χρήματα κι επίσης αποκαλυφθεί το ότι πρόδωσε τους Θηβαίους, να απαλλασσόμασταν από αυτόν τον πολιτικό (δημαγωγό) που θα τιμωρούνταν όπως του αξίζει....»

Ο Δείναρχος σε αυτό το σημείο, επιχειρεί την τεχνική των λογογράφων, όπως προαναφέρθηκε σχετικά με την πρόβλεψη των επιχειρημάτων του αντιπάλου.

Παράγραφος 12

«...ο Δημοσθένης δεν παύει να γυρίζει κακολογώντας τη βουλή, ενώ για τον εαυτό του λέει αυτά που και τώρα ίσως χρησιμοποιήσει ενώπιόν σας στην προσπάθειά του να σας εξαπατήσει, ότι « Εγώ έκανα τους Θηβαίους συμμάχους σας». Δεν είναι έτσι, αντίθετα, Δημοσθένη, κατέστρεψες το κοινό συμφέρον και των δύο πόλεων. Θα πει « Εγώ έφερα όλους στην παράταξη στη Χαιρώνεια». Δεν είναι έτσι, αντίθετα μόνος εσύ εγκατέλειψες τη θέση σου εκεί. «Εγώ εκτέλεσα πολλές πρεσβευτικές αποστολές για λογαριασμό σας»

Ο συγγραφέας, μην μπορώντας να παραστεί στο δικαστήριο και θέλοντας να προστατεύσει τον πελάτη του, προσπαθεί να προβλέψει τα επιχειρήματα του αντιπάλου και να απαντήσει προκαταβολικά και προληπτικά σε αυτά. Γι' αυτό, αναφέρεται στην επιτυχημένη πρεσβεία του Δημοσθένη πριν τη μάχη της Χαιρώνειας κατά την οποία ο Δημοσθένης μετέπεισε τους Θηβαίους και αντί να πολεμήσουν στο πλευρό των Μακεδόνων, τάχθηκαν υπέρ της Αθήνας και βρέθηκαν αντίπαλοι του Φιλίππου.

Από την 17^η παράγραφο, ο Δείναρχος εισαγάγει για πρώτη φορά παράδειγμα προς σύγκριση με τον Δημοσθένη. Συγκεκριμένα αναφέρεται στον Τιμόθεο, Αθηναίο στρατηγό και γιο του Κόνωνα, ο οποίος έφερε αρκετές επιτυχίες στην Αθήνα³⁸. Γενικότερα σε όλο το έργο του, ο λογογράφος θα σχηματίσει πολλά παραδείγματα, τα οποία έχουν καταρχήν σκοπό να μειώσουν το κύρος του Δημοσθένη. Τέτοια παραδείγματα είναι είτε σημαντικοί Αθηναίοι που δεν τους επιδείχθηκε επιείκεια και τιμωρήθηκαν, είτε άνθρωποι που ενεπλάκησαν σε λιγότερο σημαντικές υποθέσεις και τιμωρήθηκαν σοβαρά. Είναι πρόδηλο ότι οι επιλογές των παραδειγμάτων έγιναν από τον Δείναρχο, με σκοπό την ανάδειξη του Δημοσθένη ως απειλή για την πόλη και της δίκης ως της πλέον σημαντικής υπόθεσης για την ομαλή κοινωνική συνοχή της Αθήνας.

³⁸Οδ. Χατζόπουλος (επιμ), *Δείναρχος-Δημάδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998, σελ.188.

Στην 15^η παράγραφο σημειώνεται, εκτός των ύβρεων, το πρώτο, άκομψο και κακόβουλο σχόλιο προς τον Δημοσθένη.

Παράγραφος 15^η

«Αυτόν όμως τον κατάπτυστο και Σκύθη- δεν μπορώ, στ' αλήθεια, να συγκρατηθώ»

Ο συγγραφέας γράφει μια κατηγορία, γνωστή και χρησιμοποιημένη από πολλούς, που κατά καιρούς θέλησαν να πλήξουν τον πολιτικό άντρα. Ο Δημοσθένης ήταν από την Παιανία, η γιαγιά του όμως, η μητέρα της μητέρας του Κλεοβούλης, ήταν από την Σκυθία³⁹.

Ο Δείναρχος γράφει τεχνηέντως για να μετριάσει το εκτός δεοντολογίας πλήγμα προς τον Δημοσθένη, ότι δεν μπορεί να συγκρατηθεί. Με αυτόν τον τρόπο, προσπαθεί να επιτύχει την επίδειξη αυθορμητισμού, τον οποίο θέλει να χρησιμοποιήσει ως λόγο για το συγκεκριμένο σχόλιο.

Όπως προαναφέρθηκε, η επιχειρηματολογία του Δείναρχου είναι πεπερασμένη και γι' αυτό το έργο του δεν θεωρείται υψηλό, όσον αφορά στην ποιότητα του λόγου και της ρητορικής τέχνης. Εξαντλείται κατά βάση στην επισήμανση της βαρύτητας του αδικήματος της δωροδοκίας και του κακού που προκαλεί στην πόλη, στη σύγκριση με άλλους σημαντικούς άνδρες, οι οποίοι έτυχαν ποινής βαρύτερης σε ανάλογες περιπτώσεις και στην εμπλοκή του Δημοσθένη σε άλλες πολιτικές υποθέσεις και ιδιαιτέρως στην υπόθεση σωτηρίας της Θήβας.

Ο Δείναρχος παρουσιάζει την εξής ιστορία σχετικά με την προσπάθεια απελευθέρωσης των Θηβαίων από τους Μακεδόνες.

Παράγραφος 18^η:

«Όταν οι Αρκάδες ήρθαν στον Ισθμό και τους πρέσβεις του Αντίπατρου τους έστειλαν πίσω άπρακτους, ενώ καλοδέχτηκαν τους πρέσβεις των κακότυχων Θηβαίων, που με δυσκολίες έφτασαν σε κείνους διά θαλάσσης, κρατώντας ικετευτικές ράβδους και κηρύκεια, φτιαγμένα, όπως είπαν, από κλάδους ελιάς, για να διαμηνύσουν στους Αρκάδες ότι οι Θηβαίοι ξεσηκώθηκαν όχι διότι ήθελαν να διαλύσουν τη φιλία τους με τους Έλληνες ούτε για να κάνουν τίποτα ενάντια στους Έλληνες, αλλά γιατί δεν μπορούσαν να υποφέρουν αυτά που έκαναν στην πόλη τούς οι Μακεδόνες, ούτε να υπομείνουν τη δουλεία ούτε να βλέπουν τις προσβολές που δέχονταν ελεύθεροι πολίτες. Οι Αρκάδες ήταν έτοιμοι να τούς βοηθήσουν, καθώς τους λυπήθηκαν για τις συμφορές στις οποίες βρίσκονταν, και τους έκαναν γνωστό ότι λόγω

³⁹Μ. Edwards, *Οι Αττικοί ρήτορες*, επιμέλεια Μ. Κυρτζάκη, μετάφραση Δ. Γ. Σπαθάρας, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2002, σελ 55.

των περιστάσεων ήταν μεν αναγκασμένοι να ακολουθούν με τις φυσικές τούς δυνάμεις τον Αλέξανδρο, αλλά ότι το πνεύμα τους ήταν με τους Θηβαίους και με την ελευθερία των Ελλήνων. Ο Άστυλος, ο στρατηγός τούς, ήταν πρόθυμος να εξαγοραστεί, όπως είπε και ο Στρατοκλής, και ζητούσε δέκα τάλαντα για να οδηγήσει τη βοήθεια στους Θηβαίους, ενώ οι πρεσβευτές πήγαν σε τούτον, για τον οποίο γνώριζαν ότι είχε τα χρήματα του βασιλιά ζητώντας και παρακαλώντας να δώσει τα χρήματα για να σωθεί η πόλη τους. Παρά ταύτα, ο άθλιος αυτός και ασεβής δεν τόλμησε να δώσει δέκα μόνο τάλαντα από το μεγάλο ποσό που είχε και, παρ' ότι είδε να ξεπροβάλλουν τόσες ελπίδες για τη σωτηρία των Θηβαίων, δέχτηκε να δώσουν άλλοι τα χρήματα τούτα, όπως είπε και ο Στρατοκλής, ώστε οι Αρκάδες που είχαν εξέλθει να επιστρέψουν και να μη βοηθήσουν τους Θηβαίους»

Για όλα αυτά, ο συγγραφέας προτείνει ανοιχτά τη θανατική ποινή. Κάνει όμως άλλη μια ρητορική ερώτηση, στην οποία αναφέρει τα εξής:

Παράγραφος 22^η:

«'Η μήπως αυτός, που έχει διαπράξει τέτοια πράγματα, αρμόζει να γνωρίσει από μέρους σας κάποιο έλεος και όχι την εσχάτη τιμωρία και για τα τωρινά και για τα προηγούμενα αδικήματά του;»

Είναι πρόδηλο λοιπόν, ότι τόσο ο Δείναρχος, όσο και ο Υπερείδης δεν αναφέρονται μόνο στα γεγονότα της υπόθεσης αλλά συμπεριλαμβάνουν όλες τις κατ' αυτούς κακοτοπιές της πολιτικής ζωής του Δημοσθένη. Με άλλα λόγια πρόκειται για μια δίκη της πολιτικής του Δημοσθένη και όχι «περί των αρπαλείων χρημάτων».

Ακολουθούν και πάλι παραδείγματα Αθηναίων, στους οποίους εξαντλήθηκε η αυστηρότητα, καθώς επίσης η υπόθεση της Θήβας και συγκεκριμένα η βοήθεια που προσέφεραν στην απελευθέρωση της Αθήνας, παρέχοντας στήριξη στον Θρασύβουλο που μετέβηκε αρχικά στη φυλή μέσω των Θηβών. Αντιθέτως, ο Δημοσθένης, στις δύσκολες στιγμές τους, τους πρόδωσε, ενώ οι Θηβαίοι δις ήταν στο πλευρό των Αθηναίων.

Ο λογογράφος προσπαθεί να προκαλέσει τους δικαστές, επαναλαμβάνοντας για άλλη μία φορά ότι όταν δικάζει κανείς, όπως τώρα, διάσημους ή δημόσιους άνδρες, όλοι περιμένουν να ακούσουν την απόφασή τους, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις δίκης πολιτών κανείς δεν ενδιαφέρεται.

Στη συνέχεια ο λόγος του φτάνει σε υπερβολές για να πείσει, όπως :

Παράγραφος 28^η:

«Αυτός ήταν που κάλεσε από τη Θήβα την πρεσβεία που ερχόταν σ' εμάς από τον Φίλιππο, και που ευθύνεται για τη λήξη του πρώτου πολέμου. Υποστήριξε τον απολογούμενο Φιλοκράτη, ο οποίος προτείνει ειρήνη με τον Φίλιππο, για την οποία εσείς τον εξορίσατε, και μίσθωσε υποζύγια για τούς πρέσβεις που έφτασαν εδώ με τον Αντίπατρο, καλοπιάνοντάς τους και εισάγοντας πρώτος αυτός στην πόλη την κολακεία προς τους Μακεδόνες.»

Ο Δημοσθένης, αν μη τι άλλο, μόνο φιλομακεδόνας δεν ήταν. Ο Δείναρχος χρησιμοποιεί ανακρίβειες, φθάνοντας σε σημείο να υποστηρίξει ότι ο Δημοσθένης ήταν από τους πρώτους φιλομακεδόνες. Η αλήθεια είναι ότι ο Δημοσθένης είχε προειδοποιήσει και πείσει τη Βουλή, να μην επιτρέψουν την κάθοδο του Φιλίππου, από τις Θερμοπύλες, διότι θα αποτελέσει απειλή και να μην τιμηθούν οι πρέσβεις τους⁴⁰. Αντιθέτως, ο Αισχίνης και οι Μακεδονίζοντες, στους οποίους ανήκε και ο Δείναρχος, ήταν αυτοί που υποστήριξαν ότι ο Φίλιππος θα εξαπέλυε επίθεση στους Θηβαίους και έτσι οι Αθηναίοι μεταπείστηκαν να επιτρέψουν τη διέλευση του Φιλίππου από τις Θερμοπύλες, μετά τη Φιλοκράτειο Ειρήνη, γεγονός που αποδείχτηκε καταστροφικό, αφού ο Φίλιππος επιτέθηκε στους Φωκείς και ακολούθησε η μάχη της Χαιρώνειας.

Ο Δημοσθένης, από την άλλη πλευρά, υποστήριξε την ειρήνη, ως το μη χειρόν βέλτιστον, στην προκειμένη περίπτωση.

Αξιοσημείωτη είναι στην 30^η παράγραφο η αναφορά του Δείναρχου στο κοινό που παρακολουθούσε:

Παράγραφος 30^η:

«Μπορεί κάποιος από εσάς ή απ' όσους παρακολουθούν ολόγυρα να πει σε ποια υπόθεση, ιδιωτική ή δημόσια, ενεπλάκη τούτος και δεν προκάλεσε καταστροφή;»

Φαίνεται λοιπόν ότι ο συγγραφέας όταν γράφει την φράση «από εσάς» εννοεί τους Δικαστές, ενώ όταν αναφέρει «ή από όσους παρακολουθούν ολόγυρα» εννοεί το παριστάμενο κοινό, το οποίο από τα γραφόμενα φαίνεται να βρίσκεται σε διαχωρισμένο χώρο, εξωτερικά του δικαστηρίου από όπου σίγουρα πρέπει να υπήρχε η κατάλληλη ακουστική, για να έχει και νόημα η παρουσία τους, ώστε να λαμβάνουν γνώση των πεπραγμένων, αλλά παραμένει άγνωστο κατά πόσον υπήρχε οπτική επαφή με τους δρώντες της δίκης. Ως προς τον ήχο, επιβεβαιωτικό είναι και το γεγονός

⁴⁰ Κ. Τσάτσος, «Δημοσθένης: Οι τρεις ολυνθιακοί, τρεις φιλιππικοί και ο λόγος περί των εν χερρονήσῳ», εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2000, σελ 120

ότι υπάρχουν πολλές προσφωνήσεις στα γραπτά κείμενα όπου οι ρήτορες απευθύνονται προς τους ακροατές της δίκης με τη φράση «*Ἄνδρες Ἀθηναίοι*» και όχι πάντα λέγοντας «*Ἄνδρες Δικαστές*».

Πέραν των ιστορικών δεδομένων, ο Δείναρχος συνεχίζει να χρησιμοποιεί προσβολές προς τον Δημοσθένη:

Παράγραφος 31^η:

«θα παραλείψω τα σχετικά με την ιδιωτική του ζωή»

Είναι ακριβώς όπως σήμερα, θα έλεγε κανείς «*Δεν θέλω να αναφερθώ σε αυτό το γεγονός*», με αποτέλεσμα να έχει ήδη αναφερθεί. Άλλωστε ήταν πάγια τακτική των λογογράφων, οι προσωπικές επιθέσεις και προσβολές. Επιπλέον και από εδώ, υποδηλώνεται ότι και στην κοινωνία της αρχαίας Αθήνας προσμετρούταν και η ιδιωτική ζωή των πολιτών, αν και ο δημόσιος βίος ήταν ο καθοριστικός για τους Αθηναίους. Δεν έπαυε όμως ο ιδιωτικός να επηρεάζει τον δημόσιο.

Συνεχίζοντας την αναφορά παραδειγμάτων άλλων ανδρών, κάνει μια παρατήρηση και διηγείται ένα γεγονός από την ζωή του Δημοσθένη, θέλοντας να προβάλλει την τρυφηλότητα της ζωής του:

Παράγραφος 35^η:

*«Καθόλου, αντίθετα γύριζες και δημιουργούσες τους δι-
ασπορείς ειδήσεων, έγγραφες επιστολές και ντρόπιαζες
τη φήμη της πόλης, κρεμώντας τες από τα δάχτυλά σου,
απολαμβάνοντας τις συμφορές της πόλης και μεταφε-
ρόμενος πάνω σε φορείο στον δρόμο που οδηγεί στον
Πειραιά προσβάλλοντας τη δυσπραγία των φτωχών.»*

Τόσο ο Δείναρχος, όσο και ο Υπερείδης αναφέρουν τον Πειραιά ως προορισμό του Δημοσθένη. Μάλιστα δε, ο Υπερείδης αναφέρει ότι ο ρήτορας κατοικούσε στον Πειραιά⁴¹.

Ο Δείναρχος, σε όλο το έργο του, ακολουθεί την τακτική της υπερβολής και των προσωπικών επιθέσεων, οι οποίες συχνά δεν έχουν βάση:

Παράγραφος 42^η:

*«Υπάρχουν μερικοί από τούς δικαστές που ανήκαν στο-
υς τριακόσιους, όταν τούτος θέσπιζε τον νόμο για τους
τριηράρχους; Δεν θα πείτε στους διπλανούς σας ότι πα-
ίρνοντας τρία τάλαντα ανασυνέθετε και άλλαζε τον νόμο
σε κάθε σύνοδο της εκκλησίας του δήμου, άλλοτε παίρ-
νοντας χρήματα για πράγματα για τα οποία είχε ήδη*

⁴¹Οδ. Χατζόπουλος (επιμ.), *Υπερείδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ Κάκτος, Αθήνα 1997, σελ 35.

πληρωθεί και άλλοτε μη τηρώντας τις συναλλαγές που είχε κάνει;»

Η τριηραρχία (και κατ' επέκταση και οι τριήραρχοι) αποτελούσε θεσμό έκτακτης δημόσιας λειτουργίας σε καιρό πολέμου κατά τον οποίο το αθηναϊκό κράτος παρέδιδε από μία τριήρη σε έναν εύπορο Αθηναίο με υποχρέωση αυτός να την επανδρώσει. Το τότε κράτος του χορηγούσε όμως τους μισθούς του πληρώματος και τον εξοπλισμό. Το 357π.Χ. υπήρξαν οι συντριαρχίες, όπου πέντε πολίτες από κοινού μπορούσαν να είναι υπόχρεοι για ένα σκάφος. Ο Δημοσθένης, γνωρίζοντας ότι οι συντέλειες εξυπηρετούσαν τους πλουσιότερους, οι οποίοι κρυπτόμενοι εντός των πέντε που αναλάμβαναν μία συντέλεια, υπεξέφευγαν από το καθήκον τους να προσφέρουν στην πόλη, πρότεινε και ψηφίστηκε νόμος το 349πΧ, ο οποίος υποχρέωνε κάθε πολίτη με ετήσιο εισόδημα τουλάχιστον 10 ταλάντων να συντηρεί μία τριήρη. Οι ακόμη πλουσιότεροι μπορούσαν να συντηρούν και περισσότερες, ποτέ όμως άνω των τριών. Τέλος οι συντριηραρχίες των πέντε συνέχιζαν να υπάρχουν.

Συνεπώς είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι ο Δημοσθένης, για αυτόν τον νόμο χρηματιζόταν με τρία τάλαντα από κάθε έναν που ήθελε να απαλλαχτεί από τον νόμο, διότι για να προσφέρει κάποιος τρία τάλαντα για δωροδοκία, θα έπρεπε να είναι αρκετά πλούσιος και δεύτερον ο νόμος δεν ευνοούσε τους πλούσιους, κάθε άλλο. Άλλωστε η συντήρηση ενός πλοίου ήταν αρκετά χαμηλότερου κόστους, περίπου ένα τάλαντο⁴².

Στην 47^η παράγραφο, αναφέρεται ότι ο Δημοσθένης συνδέεται με όλες τις κατάρες:

Παράγραφος 47^η:

«...επίσης, αν αυτά που μέχρι τώρα θεωρούνταν αμετακίνητα και ασφαλή θα γίνουν πλέον αναξιόπιστα λόγω της δίκης του Δημοσθένη, ο οποίος θα ήταν σωστό να είχε θανατωθεί για τις άλλες πολιτικές ενέργειές του, ο οποίος συνδέεται με όλες τις κατάρες που έχουν εκφωνηθεί στην πόλη, ως επίορκος απέναντι στις σεβαστές θέες του Αρείου Πάγου και στους άλλους θεούς, τους οποίους είναι καθιερωμένο εκεί να επικαλούνται ενόρκως, και ως κατάρατος σε κάθε εκκλησία του δήμου.»

Οι κατάρες που αναφέρονται σε αυτό το σημείο σχετίζονται με την έναρξη των συνόδων της Εκκλησίας του Δήμου, όπου γινόταν επίκληση του θεού για την έκδοση ορθών αποφάσεων και εκφωνούνταν οι κατάρες εναντίον όσων θα εργάζονταν προς βλάβη των συμφερόντων του λαού. Η Αθηναϊ-

⁴²<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CF%81%CE%B9%CE%B7%CF%81%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%AF%CE%B1> (τελευταία επίσκεψη 20-11-2016).

κή κοινωνία, όσο και αν είχε αναπτύξει το δημοκρατικό πολίτευμα, το δίκαιο της θεωρείται θεοκρατικό και έτσι και η κοινωνία κατά ένα μέρος είχε τέτοιες εκφάνσεις. Για τον λόγο αυτό παρατηρούνται φαινόμενα, όπως οι κατάρκες ή η θανατική ποινή, η οποία επιβαλλόταν για να αποβληθεί από την κοινωνία το «μίσμα» που είχε προκαλέσει λόγου χάρη μία ανθρωποκτονία⁴³. Η ανθρωποκτονία δηλαδή θεωρούταν ότι επηρέαζε τους οiwονούς για την πόλη.

Στην 50^η παράγραφο, ο συγγραφέας καταγράφει τις βασικές αρχές λειτουργίας της Βουλής του Αρείου Πάγου:

Παράγραφος 50^η:

«Η Βουλή του Αρείου Πάγου, άνδρες δικαστές, πρέπει στην έκδοση των αποφάσεων της ν' ακολουθήσει κατ' ανάγκη δύο τρόπους. Ποιοι είναι αυτοί; Ή με δική της προαίρεση ή μετά από εντολή του λαού. Εκτός αυτών δεν υπάρχει τρόπος να ενεργήσει.»

Ο Δείναρχος κάνει λόγο για κάποια υπόθεση που κατηγορήθηκε ο ομιλών, δηλαδή ο πελάτης του. Με αυτόν τον τρόπο προλαμβάνει και πάλι τυχόν αναφορά του Δημοσθένη σε αυτήν την κατηγορία, δείχνοντας ότι δεν έχει να κρύψει κάτι. Λέει χαρακτηριστικά ότι ο κατήγορος του τιμωρήθηκε από 2.500 χιλιάδες πολίτες, εξαιτίας της ψευδούς κατηγορίας που κατέθεσε εναντίον του. Προφανώς ο ομιλών, κατήγορος του Δημοσθένη, προχώρησε είτε σε δίκη ψευδομαρτυριών, είτε σε παραγραφή, από όπου ξεκίνησε δίκη στο Δικαστήριο της Ηλιαίας, διότι αυτό μπορούσε να συσταθεί από τέτοιο πλήθος δικαστών. Μία υπόθεση όμως, που δικάζεται από 2.500 Δικαστές, θα έπρεπε να είναι πολύ σοβαρή. Δεν είναι όμως γνωστό σε ποια υπόθεση αναφέρεται.

Ο λογογράφος, στις παραγράφους 55 έως 57, υμνεί τη λειτουργία της Βουλής του Αρείου Πάγου για τις άτεγκτες αποφάσεις του και απευθυνόμενος προς τους Δικαστές, υποστηρίζει ότι αντίθετα το Δικαστήριο πολλές φορές είναι αρκετά επιεικές, σε βαθμό να συγχωρεί τους κατηγορούμενους. Με αυτό το επιχείρημα, προφανώς ο Δείναρχος επιδιώκει να αναδείξει την απόφαση ενοχής του Δημοσθένη, με την οποία παραπέμφθηκε σε δίκη από τον Άρειο Πάγο, αλλά και να προβοκάρει τους Δικαστές ως προς το έργο τους, ώστε να μη δείξουν επιείκεια προς τον κατηγορούμενο.

Στις παραγράφους 60^η & 61^η αναφέρει τα εξής:

«Απόδειξε λοιπόν, τώρα στους δικαστές, Δημοσθένη, ότι ένα από τα παραπάνω παραπτώματα είναι όμοιο με τα δικά σου αδικήματα και ότι ο στρεφόμενος εναντίον της πατρίδας χρηματισμός είναι άξιος συγνώμης 'ώστε εύ-

⁴³ Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα: 5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αιώνας*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σελ 77.

λογα να σε αθωώσουν οι δικαστές. Οι νόμοι όμως σχε-
τικά με τα οικονομικά εγκλήματα επιβάλλουν καταβολή
ποσού διπλάσιου της προξηνηθείσης ζημίας, για την
περίπτωση της δωροδοκίας προβλέπουν δύο μόνο ποι-
νές: ή τη θανατική, ώστε όποιος πήρε χρήματα να τιμω-
ρείται με αυτήν και να γίνεται παράδειγμα στους άλλους,
ή την καταβολή δεκαπλάσιου ποσού από το αρχικό της
δωροληψίας, ώστε η πράξη να μη συμφέρει όσους τολ-
μούν να την κάνουν.

Ή δεν θα προβάλεις βέβαια τούτα αλλά ότι από αυτούς
τους οποίους η βουλή κατήγγειλε προηγουμένως οι υ-
πόλοιποι παραδέχτηκαν πως η τιμωρία της βουλής είναι
σωστή, αλλά εσύ μόνος εναντιώθηκες; Όμως μόνο εσύ
από όλους όσοι καταγγέλθηκαν ποτέ ζήτησες τη θέλησή
σου, να γίνουν τούτοι κριτές και ερευνητές της υπόθεσής
σου και συνέταξες το ψήφισμα εναντίον του εαυτού σου
και επικαλέστηκες ως μάρτυρα των ομολογιών σου τον
λαό, ορίζοντας για σένα τον ίδιο ως ποινή τον Θάνατο,
εάν η βουλή αποδείξει ότι πήρες κάποιο μέρος από τα
χρήματα που έφερε στη χώρα μας ο Άρπαλος.»

Σε αυτές τις παραγράφους, αναδεικνύεται το βάρος του εγκλήματος της
δωροδοκίας μέσα από τις επαπειλούμενες ποινές. Επιπλέον φαίνεται πως
ο Δείναρχος απαριθμώντας διάφορα παραδείγματα προσπαθεί να καταδε-
ίξει τη διαφορετική βαρύτητα του αδικήματος της δωροδοκίας, στην οποία
δεν χωρά επιείκεια, γεγονός που καταδεικνύουν και οι ποινές, οι οποίες
φαίνεται να έχουν και προληπτικό, αποτρεπτικό χαρακτήρα για τους λοι-
πούς κοινωνούς της αρχαίας Αθήνας.

Στην 65^η παράγραφο, γράφεται από τον Δείναρχο ως προτεινόμενη ποι-
νή για τον Δημοσθένη, ο θάνατος, τον οποίον αποδίδει ως επιθυμία σε αυ-
τούς που θέλουν να τιμωρηθεί αντάξια των πράξεων του, συγκαταλέγον-
τας σε αυτούς και τον ομιλούντα.

Παράγραφος 65^η:

«...ενώ όσοι αντιμετωπίζουν ευνοϊκά τις υποθέσεις σας
και, με τις μεταπτώσεις της τύχης, ελπίζουν να μεταβλη-
θεί η κατάσταση της πόλης προς το καλύτερα, θέλουν
να τιμωρηθεί αντάξια των πράξεών τον και να θανατω-
θεί — και αυτά ζητούν προσευχόμενοι στους θεούς.
Ενώνω τις παρακλήσεις μου με αυτούς, για τη σωτηρία
της πατρίδας, που βλέπω να τίθεται σε κίνδυνο η ασφά-
λειά της, τα παιδιά, οι γυναίκες, η φήμη και όλα τα άλλα
αγαθά της. Τι θα πούμε, πράγματι, Αθηναίοι, σε όσους
στέκονται ολόγυρα, όταν βγούμε από το δικαστήριο, ε-

άν, ο μη γένοιτο, παραπλανηθείτε από τη γοητευτική ρητορική του;»

Ο συγγραφέας του έργου μας χαρίζει άλλη μια μαρτυρία για το γεγονός ότι μάλλον το κοινό βρισκόταν εκτός της αίθουσας, στον περίγυρο αυτής. Ο Δείναρχος λέει χαρακτηριστικά: *«τι θα πούμε σε αυτούς που στέκονται ολόγυρα, όταν βγούμε από το δικαστήριο, αν πλανηθείτε, ο μη γένοιτο, από τη γοητευτική ρητορική του;»*, προσπαθώντας να πιέσει τους δικαστές συναισθηματικά μέσω της κοινωνικής κατακραυγής.

Στη συνέχεια, ο Δείναρχος αναφέρεται στην περιουσιακή κατάσταση του Δημοσθένη, ο οποίος φαίνεται να έχει δύο κατοικίες, σε Αθήνα και Πειραιά. Επιπλέον, ο λογογράφος τον κατηγορεί ότι έχει μαζέψει από δωροδοκίες, πάνω από εκατόν πενήντα τάλαντα, τα οποία όμως δε φαίνονται και έτσι δε φορολογούνται. Είναι πρόδηλο ότι οι διαδικασίες, είτε στα δικαστήρια είτε ακόμη και στην τότε φορολογία, δεν απέχουν από τις σημερινές. Επιπλέον το σχόλιο για την αφανή περιουσία του Δημοσθένη καταδεικνύει την ύπαρξη των ίδιων προβλημάτων διαφάνειας και σ' αυτή τη πρωτοδημοκρατική κοινωνία.

Ο συγγραφέας παρουσιάζει ως πιθανότητα, να χρειαστεί η συνεισφορά του λαού για να καλυφθεί το έλλειμμα των ταλάντων, σε περίπτωση αναζήτησης των αρπάγειων χρημάτων από τον Αλέξανδρο. Η πιθανότητα αυτή φαίνεται πως επιβεβαιώθηκε πάμπολλες φορές σε ανάλογες περιπτώσεις διαφθοράς από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Συνεχίζοντας τις προσωπικές επιθέσεις, οι οποίες διατρέχουν όλον τον λόγο του κατηγορού, υποστηρίζεται ότι ο Δημοσθένης πούλησε την πατρική του περιουσία και ότι είναι φίλος του ο Τιμόλαος, ο οποίος δωροδοκήθηκε από τον Φίλιππο. Εύκολα όμως φαίνεται ότι οι θέσεις αυτές είναι ανακριβείς, διότι είναι γνωστός ο δικαστικός αγώνας του Δημοσθένη για την περιουσία του πατέρα του και ο Τιμόλαος χαρακτηρίστηκε ως *«καταστροφάς των Θηβών»* στο έργο του αντιφιλιππικού Δημοσθένη *«Περί του Στεφάνου»*⁴⁴.

Ο Δείναρχος προσπαθεί να προκαταβάλει τους δικαστές όχι μόνο ως προς την ενοχή του Δημοσθένη, αλλά και ως προς την ποινή επαναλαμβάνοντας την πρόταση του για θανατική ποινή.

Παράγραφος 77^η:

«...αυτόν που πιάστηκε επ' αυτοφώρω να κλέβει και να προδίδει, που δε συγκρατήθηκε μπροστά στα χρήματα που έφτασαν και στην πόλη, αυτόν που έριξε την πόλη στα βαρύτερα δεινά, τον κακούργο της Ελλάδας, να τον καταδικάσετε σε θάνατο και να απομακρύνετε το πτώμα από την πόλη.»

⁴⁴Οδ. Χατζόπουλος (επιμ), *Δείναρχος-Δημάδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998, σελ. 192, σχόλιο 33.

Ως προς την επ' αυτοφώρω σύλληψη του Δημοσθένη, ο συγγραφέας φαίνεται να μην ακριβολογεί, διότι εάν είχε συμβεί κάτι τέτοιο, η δίκη και η διαδικασία θα ήταν τουλάχιστον συντομότερη, χωρίς να χρειάζεται η επί έξι μήνες εξέταση και διερεύνηση της υπόθεσης από τον Άρειο Πάγο.

Ως προς την απομάκρυνση του πτώματος του θανατωμένου από ποινή, δηλώνει και πάλι το είδος των προκαταλήψεων που σχετίζονται με τους οiwονούς και την καθαρότητα της πόλης. Συνεχίζοντας την ανάγνωση του κειμένου, ο αγορεύων δίνει εντολή στον γραμματέα να αναγνώσει τη μαντεία της Δωδώνης, κατά την περίοδο της μάχης της Χαιρώνειας, με σκοπό να καταδείξει ότι υπήρξε «θεϊκή» προειδοποίηση προς τους Αθηναίους σχετικά με τους συμβούλους και τους αρχηγούς τους. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται επίκληση της αυθεντίας, όπως θεωρούνταν τα μαντεία της εποχής. Τα μαντεία, όπως της Δωδώνης και ακόμη περισσότερο των Δελφών δεν αποτελούσαν μόνο κέντρα πίστης και αφιέρωσης των αρχαίων Ελλήνων, αλλά, όπως συμβαίνει και στις μέρες μας ήταν κέντρα εξουσίας και άσκησης πολιτικής, γεγονός που ήταν γνωστό στους ανθρώπους της εποχής και έτσι οι μαντείες είχαν τη χροιά μιάς σύγχρονης «συμβουλευτικής» υπηρεσίας.

Στη συνέχεια ο Δείναρχος, πλησιάζοντας και προς το τέλος του έργου εξαπολύει σφοδρή επίθεση προς τον Δημοσθένη, σχετικά με τις πολεμικές του ικανότητες αλλά και με τη γνησιότητα των πατριωτικών του αισθημάτων.

Παράγραφοι 79^η έως 82^η:

«Δημοκρατικός, στ' αλήθεια, αυτός που επιβάλλει στον εαυτό του, σαν ανδρείος και εύψυχος που είναι, να παραμείνει ένοπλος, ενώ όσους πολίτες δεν κρίνει ικανούς στέλνει στα έργα και σε ό,τι άλλο θεωρεί κατάλληλο αυτός για να κάνουν...

Ακούστε, άνδρες δικαστές. Το ψήφισμα λέει να φύγουν οι εκλεγμένες πρεσβείες. Μετά τη μάχη της Χαιρώνειας, όταν άκουσε ότι ο Φίλιππος σκόπευε να εισβάλει στη χώρα μας, αυτοδιορίστηκε πρεσβευτής για να φύγει από την πόλη και το έσκασε, παίρνοντας οκτώ τάλαντα από το δημόσιο χρήμα χωρίς να ενδιαφερθεί καθόλου για την τότε δυσχέρεια της πόλης, τη στιγμή που όλοι οι άλλοι έδιναν χρήματα για τη σωτηρία σας. Τέτοιος είναι ο σύμβουλός σας, και δυο μόνο φορές στη ζωή του ταξίδεψε: μια φορά μετά τη μάχη, όταν δραπέτευσε από την πόλη, και μια πρόσφατα στην Ολυμπία, όταν θέλησε ως αρχιθεωρός να συναντήσει τον Νικάνορα. Αξίζει λοιπόν να του παραδώσετε προς φύλαξη την πόλη και να του την αναθέσετε, όταν ο κίνδυνος βρίσκεται απέναντί μας,

αυτού που, όταν έπρεπε να πολεμάει μαζί με τους άλλους τους εχθρούς, λιποτακτούσε και γύριζε στην πόλη, ενώ, όταν έπρεπε να μένει στην πόλη και να αντιμετωπίζει τους κινδύνους μαζί με τους άλλους, όριζε τον εαυτό του πρεσβευτή κι έφευγε από την πόλη δραπέτης εξάλλου, όταν έπρεπε να μετάσχει σε πρεσβεία για την ειρήνη, έλεγε ότι δεν θα βγάλει ούτε το πόδι του έξω από την πόλη, ενώ, όταν έλεγαν ότι ο Αλέξανδρος θα επαναφέρει τους εξόριστους και ο Νικάνωρ βρισκόταν στην Ολυμπία, προσφέρθηκε στη βουλή να αναλάβει αρχιθεωρός. Τέτοιος είναι: στις εκστρατείες κάθεται στο σπίτι του. όταν είναι όλοι να μείνουν στο σπίτι, αυτός φεύγει πρεσβευτής. όταν γίνει πρεσβευτής, δραπετεύει.»

Ο συγγραφέας αμφισβητεί, εκτός από την πολεμική ικανότητα του Δημοσθένη, τα φιλοπάτρια αισθήματα του, κατηγορώντας τον αρχικά για λιποταξία από τη μάχη της Χαιρώνειας, για τη φυγή από την Αθήνα μετά τη μάχη της Χαιρώνειας και για την Αρχιθεωρία του στην Ολυμπία, όπου συνάντησε τον Νικάνωρα. Ως προς τη μάχη της Χαιρώνειας, ο Δημοσθένης πολέμησε ως απλός οπλίτης και κάποιοι, όπως και ο Δείναρχος, τον κατηγορήσαν ότι εγκατέλειψε τη μάχη, χωρίς όμως να έχει επιβεβαιώνεται. Ως προς τη φυγή του από την Αθήνα μετά τη μάχη της Χαιρώνειας, είναι αλήθεια· όχι όμως για τους λόγους που αναφέρει ο συγγραφέας. Αντιθέτως, μετά τη μάχη, οι Αθηναίοι όντως φοβόταν την εισβολή του Φιλίππου. Γι' αυτό, με πρωτοβουλία του Δημοσθένη, επιταχύνθηκαν οι εργασίες για να ολοκληρωθούν τα Μακρά Τείχη της πόλης, για τα οποία αναλάμβαναν τη επίβλεψη των έργων ανά τμήματα επιφανείς Αθηναίοι. Ένα τμήμα είχε αναλάβει και ο Δημοσθένης, το οποίο περαιώθηκε όταν συνεισέφερε οικονομικά και ο Δημοσθένης, διότι τα χρήματα του δημόσιου ταμείου υπολείπονταν⁴⁵. Ο Δημοσθένης έφυγε από την πόλη, όχι να απολαύει τα προνόμια του πρεσβευτή, αλλά επειδή βάσιμα φοβόταν μήπως ζητηθεί η παραδοσή του από τον Φίλιππο ως ο πλέον αντιμακεδόνας. Τέλος, σχετικά με την αρχιθεωρία, είναι αλήθεια ότι ο Δημοσθένης βρέθηκε στην Ολυμπία, όπου μίλησε ο Νικάνωρ, εκ μέρους του Αλεξάνδρου. Δεν ισχύει όμως και πάλι ότι ο Δημοσθένης μετέβη στην Ολυμπία για ιδίον όφελος, διότι, κατά πρώτον οι θεωροί εισέφεραν προς την πόλη υπολογίσιμο χρηματικό ποσό και κατά δεύτερον διότι ο Δημοσθένης δεν αποδείχθηκε ποτέ φιλομακεδόνας και ασχέτως της συνάντησης του με τον Νικάνωρα, δεν είναι ακριβές ότι ο Δημοσθένης συμφώνησε με την πρόταση του Νικάνωρα, ως εντολοδόχου του Αλεξάνδρου, ο οποίος είχε αποφασίσει την επιστροφή των εξόριστων.

⁴⁵Κ. Τσάτσος, *Δημοσθένης: Οι τρεις ολυνθιακοί, τρεις φιλιππικοί και ο λόγος περί των εν χερρονήσω*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2000, σελ. 290.

Η αρχιθεωρία⁴⁶ ήταν δημόσια λειτουργία που συνίστατο στην οργάνωση αποστολής θεωρών σε μεγάλες πανελλήνιες γιορτές. Οι λειτουργίες, δηλαδή οι οικονομικές υποχρεώσεις που αναλάμβαναν εύποροι Αθηναίοι πολίτες σχετικά με θρησκευτικές ή πολιτικές υπηρεσίες, ήταν σπουδαία πηγή εσόδων για το δημόσιο. Οι άλλες, πλην της αρχιθεωρίας, τακτικές (ή εγκύκλιοι) λειτουργίες ήταν: Η χορηγία (συγκρότηση, εξοπλισμός και συντήρηση χορού σε δραματικούς ή μουσικούς αγώνες)· η γυμνασιαρχία (προετοιμασία αθλητών για γυμνικούς αγώνες) η εστίασις (παροχή φαγητού από τους επικεφαλής στα μέλη των φυλών) η άρρηφορία (οργάνωση προσφορών στην Αθηνά, κατά τη γιορτή των Παναθηναίων).

Στη συνέχεια ο κατήγορος ενισχύει τη θέση του, επικαλούμενος ακόμη και τους θεούς. Αναφέρεται στον όρκο των Δικαστών, αλλά και στο γεγονός ότι η απόφαση του Δικαστηρίου της Ηλιαίας γίνεται αποδεκτή ακόμη και από τους Θεούς· με αυτόν τον τρόπο θέλει να καταδείξει στους δικαστές τη βαρύτητα της απόφασής τους και ίσως να προκαλέσει το ανθρώπινο δέος προς τους Θεούς, γεγονός που ήταν σύνηθες στην αρχαιότητα.

Παράγραφοι 86^η & 87^η:

«Έκανε συμφωνία με τον λαό, προτείνοντας το ψήφισμα εναντίον τον εαυτού του, κατατεθειμένο στη Μητέρα των θεών, που έχει οριστεί φύλακας όλων των εγγράφων που περιέχουν τα δίκαια της πόλης. Έτσι θα είναι ανόσιο να τ' ακυρώσετε ή, αφού ορκιστήκατε στους Θεούς σχετικά με την παρούσα δίκη, να εκδώσετε απόφαση αντίθετη προς τις πράξεις των θεών αυτών. Όταν ο Ποσειδών έχασε από τον Άρη στη δίκη για τον Αλιρρόθιο, αποδέχτηκε την απόφαση· το ίδιο και οι σεβαστές θεές στη δίκη του Ορέστη ...»

Ο ομιλητής αναφέρεται στο Μητρώον⁴⁷, ιερό της Μητέρας των θεών Ρέας-Κυβέλης, όπου δίνονταν προς φύλαξη τα ψηφίσματα, οι νόμοι και άλλα ομοειδή έγγραφα. Εκεί φαίνεται πως κατατέθηκε και το περίφημο ψήφισμα του Δημοσθένη.

Ως προς το παράδειγμα του Ποσειδώνα, αλλά και του Ορέστη, γίνεται στο σημείο αυτό αναφορά σε αυτά τα πρόσωπα για να τονιστεί προς τους δικαστές η δύναμη του ίδιου του δικαστηρίου, του οποίου αποτελούν μέλη, έτσι ώστε να πάρουν μία απόφαση, ανεξαρτήτως της κοινωνικής πίεσης που μπορεί να δέχονταν· είναι όμως αλήθεια ότι όσο υπήρχε πίεση από την πλευρά του δημοσθενικού περιβάλλοντος, άλλη τόση και ίσως μεγαλύ-

⁴⁶Οδ. Χατζόπουλος (επιμ), *Δείναρχος-Δημάδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998, σελ. 193.

⁴⁷Οδ. Χατζόπουλος (επιμ), *Δείναρχος-Δημάδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998, σελ. 194.

τερη ήταν η πίεση που ασκούσε η φιλομακεδονική παράταξη για την καταδίκη του ρήτορα.

Για την ιστορία των Ερινυών, αξίζει να αναφερθεί:

Μετά τον φόνο της μητέρας του Κλυταιμνήστρας και του Αίγισθου, ο Ορέστης, καταδιωκόμενος από τις Ερινύες, κατέφυγε στον ναό του Απόλλωνα στους Δελφούς για να προσευχηθεί για τον εξαγνισμό του οίκου του. Ο θεός του παρήγγειλε να πάει στην Αθήνα, ικέτης της θεάς Αθηνάς. Ο Ορέστης δικάστηκε στον Άρειο Πάγο και αθωώθηκε με την ψήφο της Αθηνάς, η οποία κατάφερε να κατασιγάσει τον θυμό των κατηγορών: έτσι οι Ερινύες μετατράπηκαν σε Ευμενίδες, Σεμνές Θεές, πνεύματα συγχώρησης και ευμένειας.

Η Αθήνα, λοιπόν, παρόλη την ανάπτυξη του πολιτισμού και του δημοκρατικού πολιτεύματος, παρέμενε μία κοινωνία θεοκρατική. Από την άλλη, δεν αποτελούσε μέρος του ελληνικού εθιμικού κώδικα, η απόδοση θρησκευτικών τιμών σε ηγέτες. Τέτοιου είδους συνήθειες, ήταν μέρος της κουλτούρας των περσών και γενικότερα των ανατολίτικων λαών.

Παράγραφος 94^η:

«Αφήνω τα άλλα, όπου με τις συνεχείς αλλαγές στην πολιτική του και με τους δημόσιους λόγους του δεν επιτέλεσε τίποτα σωστό· τη μια φορά συντάσσει ψηφίσματα ότι απαγορεύεται να έχουμε για θεούς άλλους πλην των παραδεδομένων, την άλλη λέγοντας ότι ο λαός δεν πρέπει να αμφισβητεί την απόδοση ουράνιων τιμών στον Αλέξανδρο.»

Τέλος, ο Δείναρχος φθάνει στο σημείο να συγκρίνει τον Δημοσθένη με τον Δημάδη, ο οποίος κατηγορείται και αυτός για την ίδια υπόθεση. Η αλήθεια είναι ότι, όπως προαναφέρθηκε, οι κατήγοροι πάντοτε υπερβάλλουν, αλλά η σύγκριση του Δημοσθένη με τον επιπόλαιο και επιρρεπή σε ακολασίες φιλομακεδόνα πολιτικό είναι πασιφανέστατη ανακρίβεια⁴⁸.

Παράγραφος 103^η έως 106^η:

«Φέρεσαι με μεγαλύτερη θρασύτητα από τον Δημάδη, που, αν και μίλησε πρωτύτερα στον λαό για τη συμπεριφορά του και την απελπισία του και παραδέχτηκε ότι χρηματίζεται και ότι θα συνεχίσει να χρηματίζεται, πάντως δεν τόλμησε να δείξει το πρόσωπό του στους δικαστές ούτε θεώρησε σωστό να αντιλέγει στην απόφαση της βουλής - αν και εκείνος δεν αναγνώρισε στη βουλή αρμοδιότητα για το άτομό του, ούτε όρισε την ποινή του

⁴⁸Ο ρήτορας της εποχής Πυθέας αναφέρει ότι όσο διακρινόταν ο Δημοσθένης για τη συγκροτημένη ζωή του και την εργατικότητα του, τόσο διακρινόταν ο Δημάδης για τα μεθύσια και τις ακολασίες του.

θανάτου, αν αποδεικνυόταν ότι είχε πάρει χρήματα· συ όμως τόσο πολύ εμπιστεύτηκες την ικανότητά σου στον λόγο και περιφρόνησες την αφέλεια των ανθρώπων αυτών, ώστε νομίζεις ότι θα πείσεις τους διχαστές πως η απόφαση της βουλής είναι ψευδής μόνο όσον αφορά εσένα και πως μόνο εσύ από τους κατηγορούμενους δεν πήρες χρήματα. Ποιος θα τα πίστευε αυτά; Δείτε, Αθηναίοι, τι πρόκειται να κάνετε. Ο λαός, τελώντας εν γνώσει, σας ανέθεσε την υπόθεση, για να τιμωρήσετε τους σύμφωνα με την απόφαση ενόχους. Πρώτος εισάγεται ο Δημοσθένης. Εμείς διατυπώσαμε την κατηγορία χωρίς να χαριστούμε καθόλου σε κανέναν όσον αφορά τα κοινά δίκαια. Τι θα κάνετε; Θ' αδιαφορήσετε για όλα όσα συνέβησαν και θα αθωώσετε τον πρώτο που παραπέμφθηκε ενώπιον σας...;»

Όταν λέγεται ότι ο Δημάδης δεν τόλμησε να δείξει το πρόσωπο του στους δικαστές, εννοείται ότι δικάστηκε ερήμην· ο Δημοσθένης είναι όντως ο πρώτος που δικάζεται. Για αυτό χρησιμοποιείται τόσο από τον Δείναρχο, όσο και από τον Υπερείδη, το επιχείρημα ότι αν αθωωθεί ο πρώτος, ο οποίος τυγχάνει να είναι και ο πιο σημαντικός κατηγορούμενος, θα αθωωθούν και υπόλοιποι.

Τα υποτιμητικά σχόλια διατρέχουν όλο το έργο του λογογράφου. Είναι όμως αξιοσημείωτο, υπό κοινωνιολογική και ιστορική έποψη, να αναφερθεί το παρακάτω απόσπασμα.

Παράγραφος 111^η:

«Θα βρείτε ότι αυτός, αφότου μπήκε στην πολιτική, έγινε διάσημος, και ότι από λογογράφος και αμειβόμενος δικηγόρος στις δίκες υπέρ του Κτήσιππου και του Φορμίωνα και πολλών άλλων έγινε ο πλουσιότερος της πόλης...»

Είναι πρόδηλο ότι, όπως προαναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, δεν έχαιρε ευρείας εκτιμήσεως το επάγγελμα του λογογράφου και του συνηγόρου· αυτό όμως δεν σταματά τον ίδιο τον Δείναρχο, όντας λογογράφος, να το χρησιμοποιεί ως επιχείρημα.

Τελειώνοντας τον λόγο του, ο κατήγορος αναφέρεται στο «ὔδωρ», όπως γράφεται στο αρχαίο κείμενο παραπέμποντας στο νερό της κλεψύδρας, η οποία χρησιμοποιούταν ως μονάδα μέτρησης του χρόνου που είχε ο κάθε διάδικός για την αγόρευση του. Ήταν μεγάλο δοχείο με μικρή τρύπα στον πυθμένα, η οποία ήταν δυνατό να φραχτεί. Γέμιζαν το δοχείο με νερό και, όταν άρχιζε η αγόρευση, ελευθέρωναν το άνοιγμα. Ο ομιλητής έπρεπε να σταματήσει, όταν το δοχείο άδειαζε. Τότε το γέμιζαν πάλι, το ίδιο ή άλλο

ίσης χωρητικότητας, για να μιλήσει, έχοντας στη διάθεσή του ίσο χρόνο, ο αντίπαλος του πρώτου ομιλητή (*ισηγορία*). Ο χρόνος της αγόρευσης κυμαίνονταν ανάλογα με το είδος της υπόθεσης και το ύψος της επίδικης απαίτησης (προκειμένου για δίκες με οικονομικό αντικείμενο), οπότε χρησιμοποιούνταν κλεψύδρες διαφορετικής χωρητικότητας. Από τον Αριστοτέλη⁴⁹ (Αθηναίων πολιτεία, 67) πληροφορούμαστε την ποσότητα του νερού που αναλογούσε σε διάφορες υποθέσεις. Υπήρχε καθορισμένος δικαστής που η αρμοδιότητα του ήταν η τήρηση των χρόνων (*ἐπὶ τῷ ὕδωρ*⁵⁰).

Παράγραφος 114^η:

«Με την αξίωση να έχετε κι εσείς την ίδια γνώμη, παραδίδω τον χρόνο στους άλλους κατηγορούς.»

⁴⁹ Αριστοτέλης, Αθηναίων πολιτεία, 67.

⁵⁰ Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα: 5ος και 4ος π.Χ. αιώνας*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σελ. 103.

5.2. Ο Υπερείδης, ως κατήγορος του Δημοσθένη, «Κατά Δημοσθένους υπέρ των αρπαλείων»

Ο Υπερείδης βρίσκεται ξαφνικά αντιμέτωπος με τον μέχρι πρότινος φίλο, συνεργάτη και συμπορευτή στην αντιμακεδονική παράταξη της Αθήνας, Δημοσθένη. Είναι ωφέλιμο να φανταστεί κανείς το κλίμα και την ατμόσφαιρα που επικρατούσε στην αίθουσα του δικαστηρίου, μια αίθουσα κατάμεστη από το πλήθος των Δικαστών και επιπλέον μία συγκέντρωση κοινού που είχε καταφθάσει από όλη την Ελλάδα. Σε αυτή την αίθουσα ο Υπερείδης πρόκειται να εκφωνούσε τον κατηγορικό λόγο του κατά του ανθρώπου, για τον οποίο είχε προτείνει να χρυσοστεφανωθεί για την προσφορά του στην πόλη.

Ο ρήτορας γνωστός για το χειμαρρώδες ύφος του, ξεκινά τον λόγο του με τον ίδιο τρόπο που ξεκινά και τον λόγο του για τον Ευξένιππο⁵¹:

Απόσπασμα Ι

Παράγραφος 1^η:

«Αλλά, εμένα, άνδρες δικαστές, όπως έλεγα πριν από λίγο και στους ανθρώπους που κάθονται κοντά μου, με εκπλήσσει το ζήτημα τούτο».

Είναι χαρακτηριστική η άνεση με την οποία ο Υπερείδης βάζει το κοινό του στην υπόθεση, πετυχαίνει την αίσθηση του αυθορμητισμού, της οικειότητας, εξομοιώνοντας τους δικαστές με αυτούς που κάθονταν κοντά του και κουβέντιαζαν σε επίπεδο «φιλίας». Με αυτόν τον τρόπο διαπερνά στο κοινό ανεπαίσθητα ότι θα εκφράσει στη συνέχεια τη σκέψη του μέσου πολίτη, αυτή δηλαδή που συζητείται στα τότε αθηναϊκά «πηγαδάκια».

Ο ρήτορας συνεχίζει με αμεσότητα και εισάγει το ακροατήριο στην υπόθεση, από το σημείο που θεωρεί ο ίδιος ως το πιο αδύναμο σημείο του πολιτικού του πλέον αντιπάλου. Χρησιμοποιώντας μικρές, κοφτές προτάσεις, επιχειρηματολογεί, παρομοιάζοντας την πρόταση του Δημοσθένη, να ερευνηθεί η υπόθεση από τη Βουλή του Αρείου Πάγου, ως «πρόκλησις».

Παράγραφος 2^η:

«Ωστόσο, άνδρες δικαστές, Θεωρώ ότι η ετυμηγορία του δικαίου είναι απλή, δηλαδή ευνοϊκή για μας και καταδικαστική για τον Δημοσθένη. Και τούτο γιατί, όπως ακριβώς στα ιδιωτικά εγκλήματα πολλές περιπτώσεις κρίνονται βάσει της διαδικασίας της πρόκλησης κατά τον ίδιο τρόπο έχει κριθεί και η παρούσα υπόθεση. Σε κατηγορήσε, Δημοσθένη, ο λαός ότι πήρες είκοσι τάλαντα

⁵¹Για τα μεταφρασμένα αποσπάσματα του αρχαίου κειμένου, βλ.: (Επιμ.) Οδ. Χατζόπουλος, *Υπερείδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ Κάκτος, Αθήνα 1997.

αντίθετα προς το συμφέρον της πόλης και κατά παράβαση των νόμων. Εσύ αρνήθηκες ότι τα πήρες και συνέταξες πρόκληση υπό μορφή ψηφίσματος, το οποίο έφερες στην εκκλησία του Δήμου, παραπέμποντας τα ζητήματα για τα οποία σε κατηγορούσαν στη βουλή του Αρείου Πάγου».

Η πρόκλησις, στην Αρχαία Αθήνα, ήταν ένα δικονομικό μέτρο, το οποίο χρησιμοποιούταν από τους διαδίκους για την επίλυση κάποιου συγκεκριμένου ζητήματος από την γενικότερη αντιδικία τους. Χαρακτηριστική πρόκλησις ήταν η βάσανος των δούλων. Ο διάδικος ζητούσε να υποστεί βασανισμό ο δούλος του αντιδίκου, ώστε να αποδειχθεί η αλήθεια για το συγκεκριμένο θέμα. Με την βάσανο του δούλου, αυτός κατέθετε την αλήθεια. Ο δούλος του κάθε Αθηναίου είχε γνώση σχετικά με τα ζητήματα του κυρίου του. Αυτή η «πρόκλησις εις βάσανο» και το αποτέλεσμα αυτής δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα για τους Δικαστές στις ιδιωτικές υποθέσεις, όπου και συνέβαινε συνήθως· αλλά και ο Υπερείδης σε αυτήν την δημόσια υπόθεση αυτό που επιθυμούσε ήταν το ψυχολογικό πλεονέκτημα έναντι του αντιπάλου, ο οποίος πρότεινε να ερευνήσει την υπόθεση ο Άρειος Πάγος και το όργανο αυτό κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο ίδιος είχε δωροδοκηθεί. Στην περίπτωση αυτή, η απόφαση της Εκκλησίας του Δήμου να εξετασθεί αρχικά η υπόθεση και να εντοπιστούν οι κατηγορούμενοι από τη Βουλή του Αρείου Πάγου, προήλθε μετά το ψήφισμα που έφερε ενώπιον της ο Δημοσθένης. Για τον λόγο αυτό, ο Υπερείδης το χαρακτηρίζει ως πρόκληση από την πλευρά του Δημοσθένη, ο οποίος βρέθηκε κατηγορούμενος, εξαιτίας του ίδιου του ψηφίσματος. Επιπλέον, ο Δημοσθένης είχε δηλώσει να του επιβληθεί η θανατική ποινή, αν η Βουλή αποδείξει τη δωροδοκία του και τον παραπέμψει ως κατηγορούμενο. Με αυτόν τον τρόπο, ο Υπερείδης παραλληλίζει την πρόταση του Δημοσθένη με την «πρόκλησις», αφού και οι δύο είχαν σκοπό την εύρεση της αλήθειας με κάποιο «τίμημα», το οποίο υποθήκευαν οι διάδικοι, είτε την πίστη του δούλου τους, είτε στην προκειμένη περίπτωση, την ίδια τη ζωή του Δημοσθένη.

Στο δεύτερο σωζόμενο απόσπασμα από το έργο του Υπερείδη, ο ρήτορας χρησιμοποιεί ένα επιχείρημα που αντλείται από την πιθανολόγηση. Αυτό είναι ένα κλασσικό τέχνασμα της ρητορικής αλλά και σόφισμα των σοφιστών οι οποίοι πολλές φορές προέβαλλαν το ζητούμενο ως απόδειξη.

Απόσπασμα II

«Συκοφαντείς, μάλιστα, τη βουλή, καταθέτοντας προκλήσεις και ρωτώντας, μέσα στις προκλήσεις αυτές, από που πήρες τα χρήματα, ποιος σου τα έδωσε και που. Στο τέλος, μπορεί να ρωτήσεις και τι έκανες τα χρήματα που πήρες, σαν ν' απαιτείς από τη βουλή λογαριασμό τράπεζας. Εγώ, αντιθέτως, ευχαρίστως θα πληροφορο-

ύμουν από σένα, για ποιο λόγο η βουλή του Αρείου Πάγου είπε...».

Με αυτήν την ερώτηση ο Υπερείδης επικαλούμενος την αυθεντία του Αρείου Πάγου προσπαθεί να πείσει το κοινό με το επιχείρημα ότι αφού αυτό έκρινε η Βουλή, δηλαδή την παραπομπή του, η πιθανότητα αγγίζει τη βεβαιότητα περί της ενοχής του Δημοσθένη.

Επιπλέον ο Υπερείδης σαρκάζεται και ειρωνεύεται τον Δημοσθένη ότι αφού ρωτά τη Βουλή του Αρείου Πάγου να αποδείξει από πού πήρε τα χρήματα μήπως θέλει να του πουν και τι τα έκανε. Πέρα λοιπόν από την αποτελεσματικότητα της ειρωνείας του Υπερείδη είναι αξιοσημείωτο ότι ο Υπερείδης επιχειρηματολογεί με τα ερωτήματα που έθεσε ο Δημοσθένης, έχοντας ως δεδομένο ότι το βάρος της απόδειξης της αθωότητας του, το έχει ο ίδιος και όχι το δικαστήριο. Με αυτό το επιχείρημα του ο Υπερείδης θέτει ως δεδομένη την ενοχή του Δημοσθένη, ο οποίος πρέπει να παλέψει για να αποδείξει το αντίθετο. Αντίθετα οι ερωτήσεις του Δημοσθένη καταδεικνύουν ότι το βάρος απόδειξης της αλήθειας βαραίνει το δικαστήριο.

Στο τρίτο απόσπασμα ο Υπερείδης αναφέρει προς τους Δικαστές ότι ο Άρειος Πάγος κινήθηκε νομότυπα και παρέπεμψε σε δίκη τον κάθε κατηγορούμενο ξεχωριστά, συντάσσοντας συνοπτικά το κατηγορητήριο και αναφέροντας μόνο το ποσό που έλαβε ο καθένας. Επιπλέον στην ενότητα 6 του τρίτου αποσπάσματος αναφέρει:

Απόσπασμα III

Παράγραφος 6^η:

«Ο Δημοσθένης όμως πιστεύει ότι πρέπει να σας παραπλανήσει όχι μόνο όσον αφορά στον προσωπικό του δικαστικό αγώνα, διαβάλλοντας την απόφαση των Αρεοπαγίων, αλλά επιδιώκει να καταργήσει και όλες τις άλλες δίκες που διεξάγει η πόλη».

Στο σημείο αυτό ο Υπερείδης χρησιμοποιεί αυτό που έκανε συχνά και ο Δημοσθένης, την γενίκευση. Με τον τρόπο αυτό αναγάγει τη συγκριμένη υπόθεση σε ένα πολύ σοβαρότερο συμβάν. Υποστηρίζει δηλαδή ότι δικάζοντας τον Δημοσθένη είναι σαν να δικάζουν και τους υπόλοιπους κατηγορούμενους. Έτσι αν ο Δημοσθένης πείσει τους Δικαστές και αθωωθεί, αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την ευνοϊκή αντιμετώπιση και των υπολοίπων. Έτσι ο Υπερείδης προσπαθεί να επιφορτίσει τους Δικαστές με μεγαλύτερου βάρους ευθύνη ως προς την απόφαση τους. Τέτοιου είδους επιχειρήματα αναγωγής της υπόθεσης σε πολιτικό ζήτημα της Αθήνας θα επαναληφθούν αρκετές φορές στην ομιλία του. Ίσως γι' αυτό κάποιοι υποστηρίζουν ότι ο ρήτορας μιμούταν τον φίλο του Δημοσθένη.

Ο λογογράφος συνεχίζει την ίδια επιχειρηματολογία:

Παράγραφος 7^η:

«Έτσι τώρα δικάζετε όχι για τα είκοσι τάλαντα αλλά για τα τριακόσια και όχι για ένα αδίκημα αλλά για όλα».

Στη συνέχεια ο Υπερείδης περνά στην αφήγηση. Αφηγείται πρώτα τον λόγο του Δημοσθένη στην εκκλησία του Δήμου και τις θέσεις του σχετικά με τον Άρπαλο, όταν ο Φιλόξενος, στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου ζήτησε να του τον παραδώσουν. Ο λογογράφος, στο σημείο αυτό, εκφράζει το πρώτο πραγματικό γεγονός, το οποίο χρησιμοποιεί ως επιχείρημα για την κατηγορία:

Παράγραφος 9^η:

«Καθισμένος λοιπόν στην Πνύκα, στο βάθος στα σκαλοπάτια εκεί καθόταν συνήθως, έλεγε στον Μνησίθεο να ρωτήσει τον Άρπαλο πόσα χρήματα ήταν αυτά που θα μεταφέρονταν στην Ακρόπολη. Εκείνος απάντησε ότι ήταν επτακόσια τάλαντα»

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Υπερείδη, ο Δημοσθένης δεν ρώτησε ευθέως, αλλά μέσω τρίτου, διότι η ερώτηση αποσκοπούσε αλλού· αυτό, εξιστορεί αμέσως μετά λέγοντας ότι:

«αν και για 700 τάλαντα μεταφέρθηκαν τα 350 τάλαντα στην Ακρόπολη ο Δημοσθένης δεν είπε τίποτα επειδή είχε πάρει τα 20 τάλαντα».

Ο Υπερείδης μεταπηδά πολλές φορές από το γ' ενικό πρόσωπο, στο β' ενικό απευθυνόμενος στον Δημοσθένη. Με αυτόν τον τρόπο δίνει ένταση στον λόγο του, λαμβάνοντας κανείς υπόψιν και τη σχέση των δύο αντρών:

Παράγραφος 11^η:

«Είπες λοιπόν στον λαό, Δημοσθένη, ότι τα χρήματα είναι επτακόσια τάλαντα αλλά τώρα παρουσιάζεις τα μισά, και... να μεταφερθούν στη ακρόπολη... τα πράγματα αυτά... ... Ούτε ο Άρπαλος θα εξαγόραζε ... ούτε η πόλη θα κατηγορούνταν και θα συκοφαντούνταν. Αλλά, Δημοσθένη, απ' όλα τούτα ... χρήματα ... στατήρες πήρε».

Χρησιμοποιώντας την λέξη στατήρες ο ρήτορας αναφέρεται έμμεσα στον μακεδονίζοντα ρήτορα Δημάδη.

Ο Δημάδης ήταν ταπεινής καταγωγής αλλά και επιρρεπής σε χρηματισμούς. Ήταν και αυτός κατηγορούμενος για τα αρπάλεια χρήματα και λεγόταν ότι είχε πάρει 5.000 στατήρες. Ο Δείναρχος αναφέρει 6000 στατήρες.

Οι στατήρες ήταν μακεδονικό νόμισμα. Ο φίλος των Μακεδόνων Δημάδης καταδικάστηκε, γιατί ομολόγησε ότι πήρε και αυτός 20 τάλαντα, αλλά είχε το θράσος να ομολογήσει ότι στο μέλλον πάλι θα χρηματίζεται. Τα 100 τάλαντα με τα οποία τιμωρήθηκε, πληρώθηκαν από άλλους, γιατί αυτός δεν τα είχε. Όμως εξακολούθησε να παρανομεί και, επειδή δεν μπορούσε να εξοφλήσει τις ποινές που του επιβλήθηκαν, κηρύχτηκε άτιμος (δηλ. στερημένος πολιτικών δικαιωμάτων).

Στην συνέχεια ο ρήτορας καταλήγει σε ένα συμπέρασμα–επιχείρημα ε-φαρμόζοντας την «εις άτοπον απαγωγή».

Παράγραφος 12^η:

«Συ που με το ψήφισμά σου επέβαλες τη φρούρηση του Άρπαλου αλλά που, όταν η φρούρηση αυτή παραμελούνταν, δεν προσπάθησες να την αποκαταστήσεις ούτε όταν καταργήθηκε ζήτησες την τιμωρία των υπευθύνων, δωρεάν, φαντάζομαι, επωφεληθήκες της ευκαιρίας αυτής».

Αυτό που υποστηρίζει ο Υπερείδης είναι ότι αν ο Δημοσθένης που είχε αυτή τη συμπεριφορά προς τον Άρπαλο τα έκανε όλα αυτά με το αζημίωτο αυτό θα αποτελούσε μια αντίφαση. Συνεπώς το αντίθετο φαντάζει αληθές.

Στην επόμενη ενότητα ο αττικός ρήτορας αναφέρεται στο γεγονός ότι ο Δημοσθένης πήρε τα χρήματα:

Παράγραφος 13^η:

«...στην αρχή παραδέχεται, όπως φαίνεται, ότι πήρε μεν τα χρήματα, αλλά ότι τα χρησιμοποίησε όλα για σας, δανείζοντάς τα για λογαριασμό της πόλης στο ταμείο των θεωρικών χρημάτων».

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Υπερείδης δεν δίνει έμφαση σ' αυτό το σημείο και σ' αυτό το επιχείρημα. Σε μία σύγχρονη δίκη, λόγου χάρη, η πλευρά του διαδίκου που θα είχε στο οπλοστάσιο της μία τέτοια ομολογία, θα έκανε συνεχώς χρήση αυτής και με τις ερωτήσεις της θα προσπαθούσε να εμβαθύνει και να τονίσει ότι ο κατηγορούμενος πήρε τα χρήματα και να ερευνήσει πού τελικά κατέληξαν. Προκαλείται φυσικά και η σκέψη ότι ίσως η ομολογία δεν ευσταθεί και γι' αυτό ο ρήτορας δεν επιμένει σε αυτή. Αντιθέτως ο Υπερείδης σε όλη την αγόρευση προσπαθεί να επηρεάσει τους Δικαστές συναισθηματικά αναφέρεται γενικότερα στις κακές πολιτικές του Δημοσθένη στις οποίες πολλές φορές ήταν συμμετοχος και εξαπολύει και προσωπικές επιθέσεις. Αυτές οι δίκες μοιάζουν περισσότερο με πολιτικές δίκες που έχουν μόνο ως αφορμή ένα τέτοιο γεγονός, που κατά τα άλλα αποτελεί τερατώδες σκάνδαλο και επικεντρώνονται στην καταδίκη μιας ολόκληρης πολιτικής πορείας και συγκεκριμένα του Δημοσθένη· αυτό

προδηλώνει και τον μαρασμό που θα επέλθει στην Αθήνα τους επόμενους αιώνες αφού σιγά σιγά εγκαταλείπεται η Δημοκρατία και εμφιλοχωρούν ιδεοληψίες και προκαταλήψεις.

Όσον αφορά στα θεωρικά αυτά ήταν χρήματα με τα οποία η πόλη των Αθηνών διευκόλυνε τους οικονομικά αδύνατους να παρευρίσκονται στις θρησκευτικές τελετές και να παρακολουθούν θεατρικές παραστάσεις. Τον σχετικό νόμο εισήγαγε ο Περικλής, αλλά αργότερα μεταβλήθηκε σε μέσο άσκησης λαϊκίστικης πολιτικής και καταργήθηκε. Το 400 π.Χ. επανήλθε ο θεσμός. Κατά την περίοδο της μάχης στη Χερρόνησο ο Απολλόδωρος πρότεινε και ψηφίστηκε τα χρήματα των θεωρικών να διατεθούν για την στρατιωτική ενίσχυση της μάχης κατά Φιλίππου. Αφού όμως αυτό ήταν παράνομο, μηνύθηκε με «γραφή παρανόμων» και πλήρωσε ένα τάλαντο. Στην συνέχεια ο Εύβουλος επαύξησε τις ποινές απειλώντας ακόμη και με θανατική ποινή, όποιον πρότεινε κάτι αντίστοιχο. Παρόλα αυτά ο Δημοσθένης στον Γ΄ Ολυνθιακό θα προτείνει την ίδια μεταβολή των θεωρικών σε χρήματα για την άμυνα κατά του Φιλίππου. Γι' αυτό στο σημείο αυτό, ο Υπερείδης θα μπορούσε να τονίσει αυτήν την αντίφαση, δηλαδή ότι ο ίδιος άνθρωπος, αρκετά βέβαια χρόνια πριν, υποστήριζε την χρησιμοποίηση των θεωρικών για στρατιωτικό εξοπλισμό και τώρα καταθέτει στο ταμείο αυτό είκοσι τάλαντα;

Ο ρήτορας προχωρά με προσωπική επίθεση εκτός πολιτικής δεοντολογίας:

Παράγραφος 13^η:

«Ο Κνωσίων και οι άλλοι φίλοι του περιφέρονταν και έλεγαν ότι οι κατήγοροι θα αναγκάσουν τον άνθρωπο να αποκαλύψει πράγματα που δεν θέλει και να πει ότι τα χρήματα ήταν δάνειο υπέρ της πόλης για την αντιμετώπιση εξόδων διοικήσεως. Επειδή όσοι από εσάς τ' άκουγαν αγανακτούσαν πολύ περισσότερο με αυτά που λέγονταν εις βάρος του λαού σας, αφού δεν του έφτανε που δωροδοκήθηκε ο ίδιος αλλά ήθελε και τους πολίτες να γεμίσει...»

Αναφέρεται στο στενό περιβάλλον του Δημοσθένη, που προσπαθεί να τον υπερασπισθεί εντός της πόλης. Συγκεκριμένα όμως αναφέρεται στον Κνωσίωνα, για τον οποίον φημολογούταν ότι συνδεόταν ερωτικά με τον Δημοσθένη. Στο ίδιο απόσπασμα όμως προσθέτει ένα πολύ ισχυρό επιχείρημα λογικής αλλά και συναισθήματος, λέγοντας πως το στενό περιβάλλον του αντιπάλου πολιτικού άντρα διαδίδει ότι τα χρήματα τα δάνεισε υπέρ της πόλης για έξοδα διοίκησης, για κάτι τέτοιο όμως κανείς δεν εξουσιοδότησε τον Δημοσθένη. Ο Υπερείδης υποστηρίζει ότι με τη φήμη αυτή προσπαθούν να καταστήσουν το λαό συνένοχο στο πολιτικό αυτό σκάνδαλο προκαλώντας έτσι τα συναισθήματα του κοινού. Η προσπάθεια συ-

νενοχής του λαού προσομοιάζει αρκετά με τη σύγχρονη πολιτική δήλωση του πρώην Υπουργού Θεόδωρου Πάγκαλου: «μαζί τα φάγαμε». Φανταστείτε λοιπόν αν τότε το επιχείρημα αυτό του Υπερείδη είχε γεννήσει τα ίδια συναισθήματα με τα τωρινά στους Δικαστές, ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα αυτής της δίκης.

Παρατείνοντας την προσωπική επίθεση ο λογογράφος προσπαθεί να μειώσει κι άλλο την ηθική ακεραιότητα του Δημοσθένη στα μάτια του κοινού λέγοντας ουσιαστικά πως δεν κινδυνεύει να θανατωθεί, όπως ο ίδιος υποστηρίζει ότι επιδιώκει η Βουλή για να ευχαριστήσει τον Αλέξανδρο, διότι θανατώνουν μόνον όποιον δεν μπορούν να εξαγοράσουν. Επιστρέφει και πάλι στην αναγωγή της δωροδοκίας του Δημοσθένη σε μέγα πολιτικό ζήτημα που θα επηρεάσει την πορεία της πόλης.

Παράγραφος 15^η:

«Δεν είναι άλλωστε μυστικό ότι εκείνοι που επιβουλεύονται την Ελλάδα, παίρνουν με το μέρος τους τις μεν μικρές πόλεις με τη δύναμη των όπλων, ενώ τις μεγάλες με την εξαγορά των πολιτικώς ισχυρών προσώπων.»

Ο Υπερείδης δίνει ακόμα περισσότερη έμφαση στην προσωπική επίθεση που εξαπολύει κατά του Δημοσθένη μιλώντας του και πάλι ευθέως στο β' ενικό πρόσωπο:

Παράγραφος 16:

« ... κάνεις ναυτικές επιχειρήσεις και προσφέρεις δάνεια και, αφού αγόρασες σπίτι... δεν κατοικείς στον Πειραιά, αλλά το έχεις ως έδρα για τις εξορμήσεις σου από την Αθήνα. Ο σωστός πολιτικός ηγέτης όμως πρέπει να μεριμνά για τη σωτηρία της πατρίδας του...»

Εδώ τον κατηγορεί ότι έχει αποκτήσει δεύτερη κατοικία εκτός των τειχών της πόλεως, υπονοώντας ότι αυτό το έπραξε, για να είναι πιο έτοιμος να αυτοεξοριστεί αν χρειαστεί· ενώ ο σωστός πολιτικός, πάνω από την προσωπική του σωτηρία τοποθετεί τη σωτηρία της πόλεως. Ο Υπερείδης φτάνει στο σημείο να κατηγορήσει τον πιο σταθερό αντιμακεδόνα πολιτικό, τον Δημοσθένη, ότι οι λόγοι του ήταν ολοφάνερα υπέρ του Αλεξάνδρου. Αυτό καταδεικνύει σε τι σημείο υπερβολής είναι δυνατόν να φτάσει η αγόρευση ενός ρήτορα για να υπερασπισθεί τις θέσεις του.

Από το παρελθόν φτάνει μέχρι το παρόν προσθέτοντας κατηγορίες, σαν να ήταν τόσα χρόνια πολιτικοί αντίπαλοι:

Παράγραφος 18^η: *«Ο Αρπαλος έφτασε στην Ελλάδα τόσο ξαφνικά, που κανείς δεν το είχε καταλάβει από πριν· βρήκε την κατάσταση στην Πελοπόννησο και την*

άλλη Ελλάδα τόσο παραγμένη εξαιτίας της άφιξης του Νικάνωρα και των διαταγών του Αλέξανδρου, τις οποίες μετέφερε ερχόμενος, σχετικά με τους εξόριστους και τις κοινές συνελεύσεις των Αχαιών, των Αρκάδων και των Βοιωτών... Τούτα προκάλεσες με το ψήφισμά σου, συλλαμβάνοντας τον Άρπαλο· ανάγκασες όλους τους Έλληνες να στείλουν πρεσβείες στον Αλέξανδρο, καθώς δεν είχαν κανένα άλλο καταφύγιο, ενώ τους σατράπες, που με τη θέλησή τους θα έσπευδαν να βοηθήσουν, φέρνοντας μαζί τους χρήματα και όσους στρατιώτες είχε ο καθένας τους, με τη σύλληψη του Άρπαλου όχι μόνο τους εμπόδισες όλους τούτους να αποστατήσουν από εκείνον, αλλά και ... τον καθένα τους...»

Ο Νικάνωρ από τα Στάγειρα, ο οποίος είχε νυμφευθεί την κόρη του Αριστοτέλη, ήταν παιδικός φίλος του Αλέξανδρου και τον είχε ακολουθήσει στην εκστρατεία στην Μ. Ασία. Το 324 π.Χ. ο Αλέξανδρος απέστειλε τον Νικάνωρα στην Ολυμπία, όπου διεξάγονταν οι Ολυμπιακοί αγώνες να ανακοινώσει ότι επιτρέπεται η επάνοδος όλων όσοι ήταν εξόριστοι, Στην Ολυμπία, όπου είχαν συγκεντρωθεί 20.000 εξόριστοι, αυτή η ανακοίνωση έγινε δεκτή με ενθουσιασμό. Η απόφαση του Μακεδόνα Βασιλιά αποσκοπούσε στην εξασφάλιση ερεισμάτων σε όλες τις ελληνικές πόλεις μέσω των ευεργετηθέντων από αυτήν. Η πραγματικότητα όμως είναι ότι οι δυσареστημένοι ήταν περισσότεροι και ισχυρότεροι.

Οι πρώτοι που δυσανασχέτησαν ήταν οι Αθηναίοι και οι Αιτωλοί. Οι Αθηναίοι από το 366 π.Χ είχαν καταλάβει, με στρατηγό τον Τιμόθεο το νησί της Σάμου και πολλοί Σάμιοι είχαν εξοριστεί· τις περιουσίες αυτών είχαν καταλάβει Αθηναίοι κληρούχοι. Η επάνοδος όλων αυτών θα ήταν οικονομικό πλήγμα και θα προκαλούσε κοινωνικές αναταράξεις. Εκτός της Σάμου, η διαταγή αυτή και οι αυστηρές διατάξεις του Κοινού Συνεδρίου των Ελλήνων έπλητταν την ασύδοτη αποικιοκρατική συμπεριφορά των Αθηναίων, διότι τους αφαιρούσε τις υπερπόντιες κτήσεις τους και τους περιόριζε στο κράτος τους.

Για τους λόγους αυτούς, ο Υπερείδης, που υποστήριζε την αντιμακεδονική άποψη, δηλαδή να προστατευθεί ο Άρπαλος με το αζημίωτο, κατηγορεί τον Δημοσθένη ότι με τη σύλληψη του έστρεψε τους δυσареστημένους Έλληνες προς τον Μ. Αλέξανδρο. Ενώ η προστασία του θα έδειχνε σε αυτούς αλλά και στον Αλέξανδρο, που φημολογούταν ότι είχε προβλήματα με τους σατράπες ότι δεν υπακούει στην απόφαση σχετικά με τους εξόριστους και θα είχε τη βοήθεια και των μεν και των δε.

Στο απόσπασμα V, ο Υπερείδης κορυφώνει το πιο χαρακτηριστικό του γνώρισμα και ταλέντο· το παροιμιώδες ύφος του, η ειρωνεία, ο σαρκασμός, η γλαφυρότητα και η παραστατικότητα συμπυκνώνονται σε αυτή τη φράση:

Απόσπασμα V

Παράγραφος 20^η:

«Καθόλου παράξενο, όμως· αφού ποτέ δεν μένει σταθερός στις ίδιες θέσεις, λογικό είναι να έχει φίλους από τον Εύριππο.»

Ο Υπερείδης παρουσιάζει τη συμπεριφορά και ετερόκλητη επιλογή των φίλων του Δημοσθένη, με τη διπλής κατεύθυνσης κίνηση των υδάτων στον Εύριππο κατά τη διάρκεια της παλίρροιας.

Στο ίδιο απόσπασμα ο ρήτορας αναφέρεται για πρώτη φορά στη φιλία τους και προσπαθώντας να αιτιολογήσει προς το κοινό την αντίφαση στη συμπεριφορά του, απευθύνεται σε β' ενικό προς τον Δημοσθένη αρχικά ώστε να επιτύχει τον αυθορμητισμό.

Ο Υπερείδης ρωτά τον Δημοσθένη:

«Και ύστερα θα μου μιλήσεις εσύ για φιλία;»

Θέλει με αυτόν τον τρόπο να δείξει ότι δεν αποφεύγει να παρουσιάσει αυτήν την σχέση και επιπλέον τολμά να δημιουργήσει «σκηνή» μεταξύ φίλων μπροστά στο δικαστήριο.

Στο απόσπασμα VI ο λογογράφος διακρίνει τη διαφορά των αδικημάτων της απλής δωροδοκίας και της δωροδοκίας που διαπράττουν δημόσιοι άνδρες, εντοπίζοντας την στη προσβολή διαφορετικών εννόμων αγαθών:

Απόσπασμα VI

Παράγραφος 24^η:

«Το να πάρει κάποιος χρήματα δεν είναι το ίδιο φοβερό με το να πάρει από εκεί απ' όπου δεν έπρεπε, ούτε ίδιο είναι το αδίκημα που διαπράττουν οι απλοί πολίτες που χρηματίστηκαν και οι ρήτορες ή οι στρατηγοί. Γιατί; Διότι στους απλούς πολίτες ο Άρπαλος παρέδωσε τα χρήματα για φύλαξη, ενώ οι στρατηγοί και οι ρήτορες τα πήραν για να κάνουν συγκεκριμένες πράξεις. Οι νόμοι, εξάλλου, προστάζουν να αποδίδουν όσοι διαπράττουν το αδίκημα απλή ενώ όσοι δωροδοκούνται δεκαπλή την οφειλή τους. Όπως λοιπόν μπορούμε να προσδιορίσουμε βάσει του νόμου την ποινή για τούτους... έτσι και... από εσάς... εναντίον τους...»

Ουσιαστικά θεωρεί ότι η δωροδοκία των στρατηγών και των ρητόρων αποτελεί ένα αδίκημα, συγκεκριμένης διακινδύνευσης και ίσως βλάβης του πολιτεύματος. Οι απλοί πολίτες δηλαδή δωροδοκούνται από ίδια ταπεινά αίτια. Αντιθέτως οι πολιτικοί άνδρες, με την πράξη τους προκαλούσαν την έκθεση της πόλης. Έτσι ο Υπερείδης δυναμώνει την κατηγορία. Οι άρχοντες και οι ρήτορες εν γνώσει της βλάβης που μπορεί να προκαλέσουν στην

ομαλή λειτουργία της πόλης, αλλά και στην κακή φήμη που διαδίδεται για την Αθήνα από τέτοιες πράξεις, όταν προχωρούν στη δωροδοκία δεν έχουν απλώς αμέλεια, αλλά ;αναγκαίο δόλο, διότι γνωρίζουν ότι απαραίτητα από την πράξη θα πληγεί και θα προσβληθεί η πόλη και παρά ταύτα χρηματίζονται. Έτσι, το ιδιαίτερο αδίκημα της δωροδοκίας αρχόντων αποτελεί επιβαρυντική περίπτωση της απλής δωροδοκίας.

Στο σημείο αυτό , αναφέρει και την σαφή διαφορά των ποινών, η οποία σύμφωνα με τον ίδιο, ενισχύει την άποψή του. Οι δημόσιοι άνδρες πράττοντας δημόσιο αδίκημα τιμωρούνταν με το δεκαπλάσιο των χρημάτων που έλαβαν.

Στο ίδιο απόσπασμα παρουσιάζεται κάτι πολύ ενδιαφέρον που πολλές φορές συναντάται και σήμερα:

Παράγραφος 25^η:

«Όπως είπα και στην εκκλησία του δήμου, εσείς, άνδρες δικαστές, εκουσίως επιτρέπετε στους στρατηγούς και τους ρήτορες να ωφελούνται πολλαπλώς, όχι επειδή τους το επιτρέπουν οι νόμοι, άλλα επειδή είστε ευγενείς και φιλικοί, και ένα μόνο πράγμα προσέχετε: τα χρήματα που λαμβάνουν να εξυπηρετούν τα συμφέροντα σας και να μην τα αντιστρατεύονται. Ο Δημοσθένης, λοιπόν, και ο Δημάδης, από τα ψηφίσματα της πόλης και τις προξενίες, νομίζω ότι έχουν λάβει περισσότερα από εξήντα τάλαντα ο καθένας-χώρια τα χρήματα από τον βασιλιά των Περσών και από τον Αλέξανδρο. Αυτοί όμως που δεν αρκούνται ούτε σε τούτα ούτε στ' άλλα χρήματα, αλλά δωροδοκήθηκαν κιόλας με κίνδυνο για την ίδια την πόλη, δεν αξίζει να τιμωρηθούν;»

Ο Υπερείδης μας διηγείται ότι ο αθηναϊκός λαός ήταν επιεικής με τους Άρχοντες αφήνοντάς τους (ή έστω εν γνώσει του) να αποκομίζουν αρκετά κέρδη, αρκεί να μην το παράκαναν, προκαλώντας ή εξυπηρετώντας αντίπαλα συμφέροντα. Αφήγηση που δεν απέχει και πολύ από σημερινές απόψεις σχετικά με τις απολαβές των πολιτικών. Πολλές φορές ακούγονταν σκέψεις όπως: « φάτε αλλά με μέτρο».

Γι' αυτό ακριβώς κατηγορεί τον Δημοσθένη για αμετροέπεια, διότι αναφέρει ότι μόνο από τις προξενίες είχε αποκομίσει αρκετά χρήματα και αυτός και ο Δημάδης.

Η προξενία αρχικά ήταν θεσμός βάσει του οποίου πλούσιοι πολίτες υποχρεώνονταν να φιλοξενούν ξένους που επισκέπτονταν την Αθήνα. Μετά όμως από τον 5^ο αιώνα π.Χ., η προξενία ήταν επίζηλη και περιζήτητη ως ιδιότητα, διότι αυτός που την κατείχε είχε αρκετές ηθικές και οικονομικές απολαβές. Πρέπει να ήταν συχνά κληρονομική.

Τέλος ο Υπερείδης ολοκληρώνει τη φράση με μία ρητορική ερώτηση, που συνηθιζόταν ώστε να αποτρέψει τη χασμωδία, προκαλώντας τη σκέψη του κοινού. Ρωτά λοιπόν, αυτοί που έθεσαν σε κίνδυνο την πόλη, δεν αξίζει να τιμωρηθούν;

Για να προκαλέσει τη θετική απάντηση στο μυαλό των δικαστών απαριθμεί παραδείγματα απλών πολιτών που καταδικάστηκαν για δωροληψίες ή πράξεις κατά του κράτους, που είχαν μικρή σημασία ή αξία. Σε αυτά αναφέρει και τον Κόνωνα, κατήγορος του οποίου ήταν ο Δημοσθένης, ο οποίος επηρέασε τους Δικαστές για την καταδίκη του και την αυστηρότητά τους.

Στο έβδομο απόσπασμα, ο Υπερείδης μιλά για πρώτη φορά σε απλήθυντικό πρόσωπο και με αυτόν τον τρόπο βάζει το κοινό στη θέση αυτών που κρυφακούν μια συζήτηση δύο μεγάλων ανδρών. Στο σημείο αυτό, αναφέρει, και αληθώς, ότι ο λαός παρά τη καταστροφική ήττα της μάχης της Χαιρώνειας, αντιμετώπισε γενικά τους αντιμακεδόνες με συμπάθεια και ειδικότερα στις δίκες που τους έσυραν οι μακεδονίζοντες.

Απόσπασμα VII

Παράγραφος 28^η:

«Όμως ο λαός, στον μετά τα συμβάντα αυτά χρόνο, δεν μας απαγόρευε να εμφανιζόμαστε σ' αυτόν ή να του απευθυνόμαστε, αλλά και ως συμβούλους μας χρησιμοποιούσε και ως συνηγόρους... τον επόμενο... τον εξέλεξε ταμία, για την πλήρη διοίκηση των οικονομικών του υποθέσεων θεωρώντας ότι εμείς του οφείλουμε ευγνωμοσύνη, πράγμα το οποίο ήταν δίκαιο. Εκτός από αυτά, όταν αργότερα έγιναν πολλές δίκες εναντίον μας. Λόγω εκείνων των υποθέσεων αλλά και του ίδιου του πολέμου, ουδέποτε οι Αθηναίοι μας καταδίκασαν, αλλά μας αθώωσαν από κάθε κατηγορία, το οποίο είναι η κορυφαία και πλέον αξιόπιστη ένδειξη της αγάπης του λαού. Και όταν πρότεινες ψήφισμα, Δημοσθένη... λόγω του ψηφίσματος να καταδικαστείς, δεν το έκαναν... ο λαός έκανε, ώστε αυτός δεν μας αφαίρεσε το στεφάνι που μας έδωσε, καθώς το έχασε αυτός από την τύχη. Αφού λοιπόν ο λαός είχε απέναντί μας αυτή τη συμπεριφορά, δεν θα του προσφέραμε κι εμείς κάθε δίκαιη υπηρεσία και, αν χρειαζόταν δεν θα πεθαίναμε υπέρ του λαού; Έτσι νομίζω. Εσύ όμως εναντίον του λαού... ευεργετήματα... να υπηρετούν όχι την πατρίδα άλλων αλλά τη δική τους, ούτε... και τη δύναμη του λόγου σου αποδείκνυες συνεχώς...»

Στο ίδιο απόσπασμα αναφέρεται και πάλι η πρόταση του Δημοσθένη, την οποία είχε χαρακτηρίσει ως «πρόκλησις» ο Υπερείδης. Λέει λοιπόν ο ρήτορας ότι, αν και ο Δημοσθένης πρότεινε την έρευνα της υπόθεσης από τον Άρειο Πάγο (λέγοντας πως αν το πόρισμα του, τον περιλαμβάνει στους δωροδοκηθέντες, να του επιβληθεί η θανατική ποινή) όταν το ανώτατο όργανο τον έκρινε κατηγορούμενο, ο λαός δεν τον θανάτωσε, όπως ο ίδιος πρότεινε, αλλά τον παρέπεμψε σε δίκη, βάσει νόμου. Ολοκληρώνει με μία ακόμη ρητορική ερώτηση και ταυτόχρονα ειρωνική: « Και αν χρειαζόταν δε θα πεθαίναμε υπέρ του λαού;»

Είναι χαρακτηριστικό των κατηγορών να υπερβάλλουν, όπως οι σημερινοί δικηγόροι. Έτσι και ο Υπερείδης κατηγορεί αυτόν, που σε όλη την πολιτική του ζωή υπηρέτησε με σταθερότητα τις ιδέες του, ότι ήταν σύμφωνος να ανακηρυχθεί ο Αλέξανδρος, γιός του Δία ή του Ποσειδώνα. Αυτή ήταν μια πρόταση των φιλομακεδόνων και συγκεκριμένα πρέπει να ήταν του Δημάδη. Τον Δημοσθένη για πολλά μπορούσε κανείς να τον κατηγορήσει, όχι όμως για ασυνέχεια στον πολιτικό του λόγο.

Τα δύο τελευταία αποσπάσματα είναι αφιερωμένα στους Δικαστές. Ο κατηγορος απευθύνεται προς αυτούς και προσπαθεί να μεγαλοποιήσει το αίσθημα της ευθύνης με ποικίλα επιχειρήματα, όπως:

Παράγραφος 35^η:

«Αν δεν θέλετε να αναλάβετε την ευθύνη για τα αδικήματά τους, δεν δικαιούσθε να τους αθώωσετε.»

Στο τελευταίο απόσπασμα ο ρήτορας ξεκινά, διακρίνοντας τον ρόλο καθενός που βρίσκεται εκείνη τη στιγμή στην αίθουσα:

Απόσπασμα ΙΧ

Παράγραφος 38^η:

«Τη διατύπωση της κατηγορίας ενώπιον δικαστηρίου και τον έλεγχο εκείνων που έλαβαν χρήματα και δωροδοκήθηκαν εναντίον της πατρίδας ανέθεσε σ' εμάς, τους εκλεγμένους κατηγορούς,, τον προσδιορισμό όμως του ποιοι τα πήραν ανέθεσε στη βουλή του Αρείου Πάγου, η οποία τους αποκάλυψε στον λαό. Την τιμωρία όσων διαπράττουν αδίκημα... σ' εσάς... από τον Άρειο Πάγο.»

Ο λογογράφος προσπαθεί να επιφορτίσει με ακόμη περισσότερη ευθύνη τους Δικαστές, λέγοντάς τους πως αν η απόφαση δεν συμφωνεί με τους νόμους, αυτό θα είναι κάτι που θα τους ακολουθεί. Συνεχίζει χρησιμοποιώντας ένα πολύ συχνό επιχείρημα Αθηναίων ομιλητών:

Παράγραφος 39^η:

« ...θυμηθείτε τον τάφο των προγόνων...»

Για τους Αθηναίους είναι πολύ σημαντικοί οι πρόγονοί τους, διότι αυτοί έφεραν το πολίτευμα της Δημοκρατίας, αλλά και το πολιτισμικό επίπεδο που απολάμβαναν οι ίδιοι. Επιπλέον, οι πρόγονοί τους έφτασαν την Αθήνα να έχει ηγετικό ρόλο στις τότε «διεθνείς σχέσεις» εντός Ελλάδας.

Φοβούμενος τέλος την ικανότητα στον λόγο του Δημοσθένη αναφέρεται στην ικανότητα αυτή ώστε να επιστήσει την προσοχή των Δικαστών:

Παράγραφος 39^η:

«...τιμωρήστε για το καλό όλης της πόλης, όσους διαπράττουν αδικίες, και μην επιτρέψετε ούτε στην ικανότητα των λόγων τους...»

Κλείνοντας, στον διασωθέντα λόγο του κάνει δύο παραπομπές σε διαφορετικά παραδείγματα:

Παράγραφος 40^η:

«Ούτε να δώσετε σημασία στα δάκρυα του Αγνωνίδη, σκεπτόμενοι ότι για κάποιον που ατύχησε... αλλά αυτός δεν έχει δικαίωμα να κλαίει, όπως οι πειρατές που κλαίνε στον τροχό, ενώ μπορούσαν να μην είχαν ανεβεί στο πλοίο.»

Παρομοιάζει τον Δημοσθένη με τον Αγνωνίδη, έναν άνδρα που εξορίστηκε μετά τον Λαμιακό πόλεμο και αφού επέστρεψε, καταδικάστηκε σε θάνατο. Τον ίδιο ο Πόυταρχος τον χαρακτήρισε συκοφάντη,

Αναφερόμενος λοιπόν ο Υπερείδης και στα δάκρυα του Αγνωνίδη, αλλά και στον τροχό των πειρατών προσπαθεί να πείσει τους Δικαστές να μη δείξουν οίκτο προς τον κατηγορούμενο.

Ο τροχός ήταν όργανο βασανιστηρίων, πάνω στον οποίο δένονταν οι πειρατές και περιστρέφονταν.

5.3. Εκτιμήσεις για την εμπλοκή του Δημοσθένη στο σκάνδαλο των «αρπαλείων» χρημάτων

Αναπάντητο ακόμη και σήμερα παραμένει το ερώτημα, αν τελικώς ο Δημοσθένης πήρε η όχι τα "αρπάλεια χρήματα"⁵². Ομολογουμένως το ερώτημα δεν είναι εύκολο να απαντηθεί με κατηγορηματικό τρόπο. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Τσάτσο⁵³, σε καμία περίπτωση δεν υπήρξε χρηματισμός του Δημοσθένη από τον Άρπαλο, καθώς δεν σώζονται σαφή στοιχεία ενοχής, αν πήρε ο Δημοσθένης χρήματα από τον Άρπαλο τα κατέθεσε στο δημόσιο ταμείο των Θεωρικών ως προεξόφληση, ενώ σε έναν κατάλογο προσώπων που χρηματίστηκαν που συνέταξε ο ταμίας του Άρπαλου στον Μακεδόνα στρατηγό Φιλόξενο, δεν υπήρχε το όνομα του Δημοσθένη. Επιπλέον, πάντα σύμφωνα με τον Τσάτσο, ο Δημοσθένης απέκρυψε το έλλειμμα του ποσού που βρέθηκε στον Άρπαλο, ώστε να δώσει ευκαιρία σε όσους χρηματίστηκαν να επιστρέψουν τα χρήματα· κίνηση που φανερώνει ότι δεν υπήρχε ιδιοτέλεια εκ μέρους του. Τέλος δεν σώζονται τεκμήρια που να αποδεικνύουν ότι ο Δημοσθένης φυγάδευσε τον Άρπαλο.

Παρά τις εκτιμήσεις των επιστημόνων, φαίνεται πως η αλήθεια είναι πιο περίπλοκη. Ο Πλούταρχος αναφέρει βιογραφία του Δημοσθένη ότι όταν επισκέφτηκε τον Άρπαλο στη φυλακή, είχε βρεθεί στον ίδιο χώρο μαζί του και είδε ότι είχε μια βαρβαρική, βασιλική, χρυσή κύλικα⁵⁴, της οποίας θαύμασε το σκάλισμα, την πήρε στα χέρια του, την περιεργάστηκε και ρώτησε τον Άρπαλο πόσο μπορεί να στοιχίζει. Ο Άρπαλος χαμογελώντας του απάντησε «*σ' εσένα θα αποφέρει 20 τάλαντα*». Την ίδια νύχτα του την απέστειλε στο σπίτι του, μαζί με τα 20 τάλαντα και ο ρήτορας τα αποδέχθηκε. (περίπου 600 κιλά χρυσάφι).

Ο Πλούταρχος μάλιστα προχωρεί ακόμη περισσότερο αναφέροντας ότι την επομένη ημέρα κατά την προγραμματισμένη συζήτηση στην Εκκλησία των Αθηναίων για το αίτημα του Αρπάλου, ο Δημοσθένης εμφανίστηκε με το λαιμό του τυλιγμένο από μάλλινα. Όταν ήλθε η ώρα να αγορεύσει, προκειμένου να υποστηρίξει την πρόταση για απέλαση του Αρπάλου, έδειξε στους Αθηναίους τον φασκιωμένο λαιμό του και προφασίσθηκε ότι δεν μπορούσε να μιλήσει⁵⁵. Οι Αθηναίοι δεν πείστηκαν για το κρυολόγημα του· αντίθετα οι πιο ευφυείς πολίτες κατηγορήσαν τότε τον Δημοσθένη ότι το στόμα του δεν το έφραζε το συνάχι αλλά τα αργύρια, χαρακτηριστικά γρά-

⁵² Για την επιχειρηματολογία σχετικά με την εμπλοκή του Δημοσθένη, αντλήθηκαν πληροφορίες από: Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η υπόθεση του Άρπαλου και η δίκη του Δημοσθένη* στο ανοιχτό σεμινάριο «Ιστορικές δίκες» της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 09-12-2016.

⁵³ Κ. Τσάτσος, *Δημοσθένης: Οι τρεις ολυνθιακοί, τρεις φιλιππικοί και ο λόγος περί των εν χερρονήσω*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2000, σελ. 303 επ.

⁵⁴ Η κύλικα ήταν αρχαίο ελληνικό ανοιχτό αγγείο πόσεως για κρασί. Ένα ποτήρι με χαμηλή, λεπτή βάση και συνήθως δύο λαβές

⁵⁵ Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι, Δημοσθένης 23-26: «*καὶ κελευόντων ἀνίστασθαι καὶ λέγειν, διένευεν ὥς ἀποκεκομμένης αὐτῷ τῆς φωνῆς*».

φεται «όχι από συνάγχη αλλά από αργυράγχη»⁵⁶. Τότε ο Δημοσθένης εθίγη και θέλησε να υπερασπιστεί την τιμή του, αλλά οι συμπολίτες του εξαγριωμένοι από την ανυπόφορη αθλιότητά του θορυβούσαν και δεν του επέτρεψαν να μιλήσει.

Είναι όμως δόκιμο να προσμετρηθεί και το γεγονός ότι ο Πλούταρχος ήταν ευνοϊκά διακείμενος έναντι του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπως και ο γενικότερος ρωμαϊκός περίγυρος την εποχή που έγραφε τους "βίους" του. Από την άλλη βέβαια είναι μάλλον δύσκολο να έχει επινοήσει τα παραπάνω και να μην βασίζεται σε πηγές που πιθανόν να μην έχουν σωθεί ως σήμερα.

Ένα δεύτερο επιχείρημα που έχει βάση είναι η ίδια η διαδικασία της δίκης στην Ηλιαία. Οι δικαστές ήταν Αθηναίοι πολίτες, οι οποίοι αναμφίβολα επηρεάζονταν από τους εκάστοτε λογογράφους και ρήτορες, αλλά σίγουρα δεν θα καταδίκάζαν τον Δημοσθένη αν δεν υπήρχαν βάσιμες υπόνοιες. Οι δικαστές στην Ηλιαία δεν σχημάτιζαν γνώμη μόνο από τα πειστήρια και τους δικανικούς λόγους όπως γίνεται σήμερα, καθώς είχαν προσωπική αντίληψη επί των θεμάτων. Έτσι και στην περίπτωση του Δημοσθένη, υποστηρίζεται βάσιμα πως η κοινή αίσθηση ήταν ότι αναμφίβολα πήρε τα χρήματα από τον Άρπαλο, όπως και πολλοί άλλοι ρήτορες της αντιμακεδονικής πτέρυγας.

Το πιο πιθανό είναι ο Δημοσθένης σε μια στιγμή προσωπικής αδυναμίας, να δέχθηκε τα χρήματα πέφτοντας στην παγίδα του Άρπαλου και μετά να το μετάνιωσε. Η πιο φυσιολογική κίνηση θα ήταν να τα καταθέσει στο Δημόσιο ταμείο ώστε να αποφύγει την κατηγορία του χρηματισμού αργότερα.

⁵⁶Πλούταρχου Βίοι Παράλληλοι, Δημοσθένης 23-26: «οἱ δ' εὐφρεῖς χλευάζοντες οὐχ ὑπὸ συνάγχης ἔφραζον, ἀλλ' ἀργυράγχης».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Έλεγχος και λογοδοσία των αρχών στην αθηναϊκή δημοκρατία*, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα, 2004.
- Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, «Η διαφθορά και η αντιμετώπισή της στην αρχαία Αθήνα» στον συλλογικό τόμο «*Διαφθορά και Σκάνδαλα στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική*», Επιμ. Κ. Κουτσούκης – Π. Σκλιάς, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2005, σελ. 27-43.
- Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα: 5ος και 4ος π.Χ. αιώνας*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008.
- Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, *Η υπόθεση του Ἄρπαλου και η δίκη του Δημοσθένη* στο ανοιχτό σεμινάριο «Ιστορικές δίκες» της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 09-12-2016.
- C.D. Adams, The Harpalos Case, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 32 (1901), σελ.121-153.
- C. Babington, *Hyperides kata Demosthenous, The oration of Hyperides against Demosthenes, respecting the treasure of Harpalus: the fragments of the Greek text, now first together with other frag*, Cambridge University Press, 1849.
- E. Badian, Harpalus, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 81 (1961), σελ. 16-43.
- B. Γκαφούροφ / Δ. Τσιμπουκίδης, *Αλέξανδρος ο Μακεδών και η Ανατολή*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1997.
- M. Edwards, *Οι Αττικοί ρήτορες*, επιμέλεια Μ. Κυρτζάκη, μετάφραση Δ. Γ. Σπαθάρας, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2002.
- M.H. Hansen, *Η πολιτική ισχύς του λαϊκού δικαστηρίου στην Αθήνα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα. Η αρχαία ελληνική πόλις από τον Όμηρο ως την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, μτφρ. Σ.Κάπαρης, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2007.
- M.H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, University of Oklahoma Press, 1999.
- A.R.W. Harrison, *The Law of Athens II*, Oxford University Press, 1968-1971
- S.C. Humphreys, The Discourse of Law in Archaic and Classical Greece, *Law and History Review*, Vol. 6, No. 2, (Autumn, 1988), σελ. 465-493.
- Δ. Καμπούρογλου, «*Ιστορίες από την παλιά Αθήνα*», εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1997.
- F.G Kenyon, Hyperides, *The Classical Review*, Vol. 6, No. 7 (Jul., 1892), pp. 285-289.
- D.M. MacDowell, *Το δίκαιο στην Αθήνα των Κλασσικών Χρόνων*, μετ. Γ.Μαθιουδάκη, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1996.
- F. Mitchel, *Athens in the Age of Alexander*, Greece & Rome, Second Series, Vol. 12, No.2, Alexander the Great (Oct., 1965), pp.189-204.
- Π. Μπράτσης, Πολιτική διαφθορά: Κανόνες διαχωρισμού και ψευδαισθήσεις καθαρότητας στις καπιταλιστικές κοινωνίες, *Σύγχρονα θέματα: τριμη-*

νιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας, Vol. 30, No. 102, Αθήνα 2008.

L. Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, επιμέλεια: Β. Σερέτη, μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, εκδ. Δαίδαλος Ι, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2005.

D. Phillips, *Hyperides and the Athenian Law of Contracts*. Transactions of the American Philological Association, Volume 139, Number 1, Spring 2009. pp. 89 -122.

E.G. Sihler, *A Study of Dinarchus*, Transactions of the American Philological Association (1869-1896), Vol. 16 (1885), pp. 120-132.

Κ. Τσάτσος, *Δημοσθένης: Οι τρεις ολυνθιακοί, τρεις φιλιππικοί και ο λόγος περί των εν χειρρονήσω*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2000.

J. Werner, *Δημοσθένης (διαμόρφωση και εξέλιξη της πολιτικής του)*, μτφρσ: Δ. Καρπούζα-Καρασάββα, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ, 1984.

D. Whitehead, *Hyperides, The Forensic Speeches*, Oxford University Press, 2000.

H.J. Wolff, *Demosthenes als Advokat, Funktionen und methoden des Prozesspraktikers im Klassischen Athen*, Berlin 1968 / αγγλική μτφρ: Carawan E., *The Attic Orators*. Oxford University Press, 2007, pp. 91-115.

I. Worthington / C.R. Cooper / E.M. Harris, *Dinarchus, Hyperides. and Lycurgus*, University of Texas Press, Austin, 2001.

I. Worthington, *Greek Orators II, Dinarchus- Hyperides*, Aris & Phillips LTD. Warminster, 1999.

I. Worthington, *A Historical Commentary on Dinarchus: Rhetoric and Conspiracy in Later Fourth Century Athens*, Michigan, 1992. pp. 58- 65.

I. Worthington, *Plutarch Demosthenes and Demosthenes' Cup*, *Classical Philology*. Vol. 80. No. 3, Jul.1985, pp. 229-233.

Οδ. Χατζόπουλος (επιμ.), *Δείναρχος-Δημάδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998.

Οδ. Χατζόπουλος (επιμ.), *Υπερείδης (άπαντα)*, μτφρσ: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ Κάκτος, Αθήνα 1997.